

6425

Printed in Turkey

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

ԹԵՂՈՒԱՌՆԵՐ

Թարգմ. Գ. ՉԻԼԻՆՍԻՐԵԱՆ

Գ. ՀԱՏՈՐ

84 14

3-61

1927թ

84
Z-66

19 NOV 2010
20 APR 2006

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ Մ. ՏԷՐ ՍԱՀԱԿԵԱՆ

ՎԻՔԹՕՐ ՀԻԿՕ

ԹՃՈՒԱՌՆԵՐ

ՊԱՏԿԵՐԱԶԱՐԴ ՄԵԾ ՎԷՊ

ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ԶՈՐՐՈՐԴ ՀԱՏՈՐ

Տպագր. Մ. ՏԷՐ ՍԱՀԱԿԵԱՆ

Կ. ՊՈԼԻՍ, 1997

Գ Լ Ո Ի Խ Է.

ՆԱԲՈՒԷՈՆԻ ԶՈՒԱՐԹՈՒԹԻՒՆԻՆԸ.

Այն օրը կայսրը ամէն օրէ աւելի զուարթ էր. թէեւ հիւանդ էր և ձիուն վրայ նեղութիւն կը զգար տեղական ցաւ մը կրելուն համար: Առաւօտէն ի վեր կը ժպտէր իր անթափանցելի կերպարանքը:

1815 յունիս 18ին կուրօրէն կը զուարթանար այս խորունկ սիրտը որ մարմարեայ գիմակ մը ունէր: Այն մարզը՝ որ տխուր էր Աւստրիացի մէջ՝ զուարթ եղաւ Վաթերլոյի մէջ: Ճակատագրային ամենէն մեծ մարդերն այսպիսի հակառակ կերպեր կ'ունենան: Մեր ուրախութիւնները մթութիւն են: Յետին ժպիտը Աստուծոյ կը վերաբերի:

Կեսար կը խնդայ. Պոմպէոս կ'ուլայ, կ'ըսէին Ֆիւլմինաթրիքսի լեզէոնին մարտիկները: Այս անգամ Պոմպէոս չպիտի լար, բայց ստոյգ է թէ Կեսար կը խնդար.

Նարոլէոն առջի օր գիշերը ժամը մէկին ձի նրոտելով ու փոթորիկն ու անձրեւը հոգ չընելով Պերթրանի հետ Բօսօմի մօտակայ ըլլուրները քննած, և տեսնելով որ անգլիական կրակներուն երկայնաձիգ գիծը Ֆրիշօնէն գէպի Պրէն լ'Ալէօ բուր հորիզոնը կը լուսաւորէ, գոհ եղած և կարծած էր թէ ճակատագիրը իր կամքին համեմատ ճիշդ որոշ օր մը Վաթերլոյի գաշտը եկած էր իրեն ձեռնառու ըլլալու հա-

3857-84

մար. կեցուցած էր իր երկվարը, և պահ մը անշարժ կեցած էր փայլակներուն նայելով, որոտման միտ դնելով և լսող կայ թէ այս ճակատագրային մարգը մթութեան մէջ յետագայ անիմանալի խօսքը նետած. «Համամիտ ենք»: Նաբոլէոն կը սխալէր, վասնզի ա՛լ համամիտ չէին:

Վայրկեան մը անգամ քնացած չէր. այն գիշերուան ամէն մէկ վայրկեանը մէյմէկ ուրախութեամբ անցուցած էր: Մեծ պահակներու բոլոր կարգը վերէն վար աչքէ անցուցած, և հոն հոս կանգ առած էր ձիաւոր պահապաններու հետ խօսելու համար: Ժամը երկուքուկէսին Ուկոմօնի անտառին քով գունդ մը զօրաց քայելը լսելով, պահ մը կարծած էր թէ Ուէլինկթըն հտ կը քաշուի: Պէրթրանին ըսած էր.

«Անգլիական թիկնապահներն են անոնք որ կը յարժին բանակետդէն խոյս տալու համար: Գերբ պիտի բռնեմ այս վեց հազար Անգլիացիները, որոնք Օսթէնտ եկան քիչ մը առաջ»:

Շատ զուարթութեամբ կը խօսակցէր. նորէն համակուած էր այն աւիւնով, որ իր վրայ կը նշմարուէր երբ մարտի սկիզբը ժիւանի ծովածոցէն Ֆրանսա սաք կոխեց, և որով՝ հոն գտնուող և իր վրայ հիացող գիւղացին մեծ մարեշալին ցոյց տալով՝ աղաղակեց. «Կը տեսնե՞ս Պէրթրան, ահա այժմէն ձեռնառու ենինք»:

Յունիսի 17ին գիշերը Նաբոլէոն Ուէլինկթընը կը ծաղրէր. — «Սա պզտիկ Անգլիացին դասի մը պէտք ունի, կ'ըսէր: Անձրեւը հետզհետէ կը սաստկանար. ամպերը կ'որոտային մինչդեռ կայսրը կը խօսէր:

Առտուան ժամը երեքուկէսին իր երեւակայապան ուրախութեանց մին կորուսած էր. քանի մը պաշտօնակալներ որոնք տեղեկութիւն առնելու զբոլուած էին, հտ դառնալով իմաց առեւեր էին անոր

թէ թշնամին ամենեւին շարժում չէր ընէր: Բան մը չէր շարժեր. գիշերապահներուն և ոչ մէկուն կրակը մարած էր: Անգլիական բանակը կը քնանար: Խորին ըռութիւն մը կը տիրէր երկրիս վրայ. միայն երկինքը ձայն կար:

Սուրհանդակները ժամը չորսին գիւղացի մը բերած էին կայսեր. այս գիւղացին առաջնորդութիւն ըրած էր անգլիական հեծելազույգի մը, հաւանօրէն Վիլիէնի հեծելազույգին որ բանակին ձախ թեւին ծայրը կ'երթար Օհէնի գիւղը գրաւելու համար: Ժամը հինգին երկու Պելթիգացի դասալիք ըսած էին Նաբոլէոնի թէ իրենց գունդէն նոր փախեր էին և թէ անգլիական բանակը պատերազմին կը սպասէր. — «Աւելի աղէկ», աղաղակած էր Նաբոլէոն, «աւելի սիրելի է ինձ տապալել քան թէ հտ մղել թշնամին»:

Առտուն Բլանսընուայի ճամբուն անկիւնը կազմող յարձրուանդակ եզրին վրայ ձիէն վար իջնելով տիղմին մէջ կոխած, Բօսօմի ազարակէն խոհանոցի սեղան մը և գիւղացիի աթոռ մը բերել տուած և նստած էր՝ փոսցի տեղ յարգի դէզի մը վրայ գնելով աթոռը, յետոյ պատերազմի դաշտին քարտէսը սեղանին վրայ բացած էր՝ Սուլթին ըսելով. «Գեղեցիկ տախտակ ճատրակի»:

Գիշերուան անձրեւներուն պատճառաւ ուտեստի պաշարները աւրուած ճամբաներու մէջ մնալով չէին կրցած առտուն հասնիլ, զինուորները չէին քնացեր թրջուած էին, անօթի էին բաց և այնպէս Նաբոլէոն զուարթօրէն գոչած էր Նէյին. «Հարիւրին ինըսուն բախտը մեր հետն է»:

Ժամը ութին կայսեր նախաճաշիկը բերուած էր: Բազմաթիւ զօրապետներ իր հետը նախաճաշելու հրաւիրած էր: Նախաճաշը ընելու ատեն պատմած էին թէ Ուէլինկթըն առջի օրը չէ միւս օր Պրիւսէլի մէջ

Սըմբրսէթի դքսուհիին տունը պարահանդէսի գացած էր, և Սուլթ որ արքեպիսկոպոսական դէմքովը տըմարդի մարտիկ մըն էր, ըսած էր. «Պարահանդէսը այսօր է»:

Կայսրը կատակ կ'ընէր Նէյի հետ, որ կ'ըսէր. «Ուէլինկթըն այնքան պարզամիտ չէ որ Ձեր Վեհափառութեան սպասէ». Մանաւանդ թէ այս տեսակ կատակներ ընելը Նարոյէտնին սովորութիւնն էր: «Յօժարակամ կատակներ կ'ընէր», կ'ըսէ Ֆլէօրի տը Շապուլօն: «Իր ընաւորութեան տիպն էր զուարթ բնութիւն մը», կ'ըսէ Կուրկօ: «Շատ կատակներ կ'ընէր որոնք աւելի այլանդակ քան թէ հանճարեզ էին», կ'ըսէ Պէնժամէն Գօնսթան:

Հսկայի մը այս զուարճալի կատակները կ'արժէ որ չմոռնանք: Նարոյէտնն էր իր կրքնատիէները «քրթմնջող» անուանողը. անոնց սկանջը կը ճմլէր, պէխերը կը քաշէր: «Կայսրը միշտ չար խաղեր կը խաղար մեզի դէմ», կ'ըսէր այն զինուորներէն մին: Էլպա կղզիէն դէպի Ֆրանսա մէջտեղը «Ձէֆիր» անուն պատերազմի ֆրանսական նաւը «էնգօնսթան» անուն նաւին հանդիպելով որու մէջ պահուած էր Նարոյէտն, երբ կայսեր ի'նչպէս ըլլալը հարցուց «էնգօնսթան»ին, կայսրը որ նոյն պահուն դեռ իր գլխարկին վրան կը կրէր այն սպիտակ և կակաչագոյն ծոպը, որու վրայ մեղուններ սփռուած էին և զոր էլպա կղզիին մէջ կրած էր, խնդալով ձայնատար փողը առած և նոյն իսկ ինք պատասխանած էր Ձէֆիրին. «Կայսեր վիճակը լաւ է»: Ո՛վ կը խնդայ այսպէս, պատահարներու հետ ընտանութիւն ունի: Նարոյէտն շատ անգամ այսպիսի խնդումներ ունեցած էր Վաթերլոյի նախաճաշիկին ժամանակ:

Նախաճաշիկէն ետք քառորդ մը մտածեր էր ամփոփ միտքով. յետոյ յարդի դէզին վրայ երկու զօ-

րապետ նստեր էին իւրաքանչիւրը ձեռքը գրիչ մը և ծունկին վրայ թուղթի թերթ մը ունենալով, և կայսրը բերնով ըսած և անոնք ալ գրած էին պատերազմին կարգադրութիւնը:

Ժամը իննին ֆրանսական բանակը աստիճանաբար շարուելով և հինգ սիւնի բաժնուելով շարժեցաւ և տարածուեցաւ. զօրաբաժինները երկու կարգի բաժնուեցան. հեծելագունները թնդանօթներու երկու կողմէն քալել սկսան. առջևէն երաժիշտները կը նուագէին, թմբուկները կը զարնէին և փողերը կը հնչէին ձայն տալու համար թէ ժամ էր այդ յառաջ քալելու. կայսրը տեսնելով այս զօրաւոր, լայնատարած և ուրախութեամբ համակուած բանակը՝ որ հորիզոնին վրայ սաղաւարտներու, թուրերու և սուրիններու ծով մը կը կազմէր, յուզուած և երկու անգամ աղաղակած էր. Սքանչելի' է, սքանչելի' է:

Ժամը իննէն մինչև տասնուկէս բոլոր բանակը, — թէեւ անհաւատալի կը թուի այս — «տեղաւորուած և վեց կարգով շարուած էր վեց Վի պատկերը կազմելով», ինչպէս կ'ըսէ կայսրը: Պատերազմին ճակատը կազմուելէն քանի մը վայրկեան ետքը, և փոթորիկի սկզբնաւորութեան այն խորին լուծեան մէջ որ ամէնուն վրայ կը տիրէ կռիւներուն սկսելէն առաջ, կայսրը անսաւ որ կարգաւ կ'անցնէին տասներկուքնոց թնդանօթներէ բաղկացող երեք մարտկոցները:

Այս մարտկոցները իր հրամանաւը էրլօնի, Բէյլի և Լըպոյի գումարտակներէն զատուած և սահմանուած էին կռիւը սկսելու՝ Մօն Սէն ժանը ոմբակոծելով, ուր Նիվէլի և Ժընարի ճամբաները զիտար կը կտրեն. կայսրը այս մարտկոցներուն անցնիլը տեսնելով Հաքսոյին ուսին զարկած էր՝ ըսելով. «Ձօրապետ, անաւասիկ քսանըչորս գեղեցիկ աղջիկ»:

Նաբոլէոն երբ առաջին գումարտակի խրամահատներու բաժնին առջեւէն անցաւ, որոնք Մօն Սէն Փանի մէջ ամբանալու և զայն պաշտպանելու պաշտօն ունէին՝ գիւղը առնուելէն ետք, ժպիտով մը խրախոյս տուած էր անոնց՝ ապահով ըլլալով թէ յարձակումը յաջող վախճան պիտի ունենար: Այսպէս բոլորովին զուարթութեամբ համակուած ժամանակ՝ մարդկային կարեկցութեան խօսք մը միայն ելած էր բերնէն. տեսնելով թէ իր ձախ կողմը, տեղ մը ուր այսօր մեծ գերեզման մը կայ, իրենց պատուական ձիերովը դէզ մը կը կազմէին այն հիանալի աղերեկ սկսվտիացիները, որոնք մեռած էին, Նաբոլէոն ըսած էր «Մե՛ղք»:

Յետոյ ձի նստելով դէպի Բօսօմի առջեւի կողմը գացած և դիտարան ընտրած էր իրեն դալարագեղ և նեղ լեռնագլուխ մը, որ ժընաբէն Պրիւսէլ տանող ճամբուն աջ կողմը կ'իջնայ: Ասիկա պատերազմին ժամանակ իր ընտրած կայաններուն երկրորդն էր. երրորդ կայանը, այն՝ զոր իրիկուան ժամը եօթին Պէլ Ալիանսի և Հէ Սէնթի մէջտեղ ընտրած էր, անարկու տեղ մըն էր. բաւական բարձր բլուր մըն է այն որ դեռ այսօր կը կենայ և որու ետեւ զառիթափի մը վրայ գումարուած էին պահակները:

Այս բլուրին բոլորտիքը թշնամիին կողմէ գընդակներ կը տեղային և սալարկին քարայտակին վրայ մինչեւ Նաբոլէոնին քովը կ'ոստոտէին: Իրնպակները և ումբերը իր գլուխին վերեւ կը սուլէին, ինչպէս սուլեր էին Պրիէնի մէջ: Իր ձիուն կանգ առած տեղէն որդնահար գնդակներ, թուրի հին երկաթներ և տձեւ ումբեր գտնուեցան, զոր ժանգը մաշած էր:

Ասկէ քանի մը տարի առաջ նոյն տեղի հողին մէջէն վաթսուներոց և դեռ լեցուն ումբ մը հան-

ուեցաւ, որուն փամփուշտը ումբին հարթութեամբը կտրուած էր: Կայսրը այս վերջին կայանը կեցած ժամանակ, «Ամօ՛թ քեզ, անդգամ, եթէ ատանկ շարունակես, կունակէ՞ դարնուելով պիտի մեռնիս», ըսած էր Լագօսթ անուն թշնամի և անաբեկ գիւղացիի մը որ իր ուղեցոյցն էր և որ հունգարեան ձիաւորի մը համետին կապուած ըլլալով, ամէն անգամ որ թնդանօթներէ արձակուած երկաթի բեկորներ կը տեղային, կը դառնար և կը ջանար Նաբոլէոնին ետեւը պահուելու:

Այս տողերը գրողը ինքն անձամբ այն բլուրին գիւրափշի զառիթափին վրան հողը փորելով ումբի մը պարանոցին քառասունըվեց տարուան ժանգէն լուծուած մնացորդը գտաւ, ինչպէս նաեւ հին երկաթի բեկորներ զոր մատերովը՝ թանթրուենիի ցուպ մը կտրելու պէս կը կտրէր:

Ամէն մարդ գիտէ որ դաշտերուն այն ալեման բլրակները որոնք զանազան էջեր ունէին և ուր Նաբոլէոն և Ռէլինկթըն իրարու հանդիպեցան, ա՛լ այսօր չեն ինչ որ էին 1815 յունիսի 18ին. այս սըգալի դաշտէն իրեն յիշատակարան մը կանգնելու համար պէտք եղածը առնուելով իր իրական փառքը վերցաւ, և պատմութիւնը չփոթուելով ո՛ւր գըտնուիլը չի գիտեր այն դաշտին մէջ: Իր կերպարանը փոխ ւեցաւ փառաւորուելու նպատակով:

Լէլինկթըն երկու տարի ետք Վաթերլօն տեսնելով՝ գոչեց. «Պատերազմի դաշտս փոխուեր է»:

Այն մեծ հողաբլուրին տեղ որ հիմա վրան առիւծ մը ունի, հողակոյտ մը կար. հողակոյտը Նիվէլի ճամբուն կողմէն դարուվար մը ունէր ուրկէ կարելի էր ելեւէջել, մինչդեռ ժընաբի սալարկին կողմէն գրեթէ անմատչելի զառիթափ մըն էր, ժընաբէն Պրիւսէլ տանող ճամբուն երկու կողմը երկու մեծ

գերեզման կայ, մին անգլիական, միւսը գերմանական. այս գերեզմաններուն երկու լարձրուածանդակներուն բարձրութեամբն ալ կրնայ չափուիլ այն հողակոյտի զառիթափին բարձրութիւնը:

Ֆրանսական գերեզման ամենեւին չկայ: Վաթերլոյի բոլոր դաշտը գերեզման է Ֆրանսայի համար: Հարիւր յիսուն ոտք բարձրութիւն և կէս մղոն շրջան ունեցող հողաբլուրին համար սայլերով այնքան հող առնուեցաւ Մօն Սէն ժանի լեռնադաշտէն որ այսօր դիւրամատչելի դարուվար մը եղած է այն լեռնադաշտը, մինչդեռ պատերազմին օրը, մանաւանդ Հէ Սէնթի կողմէն դերբուկ և դժուարամատոյց էր այն:

Լեռնադաշտին ստորոտը այնքան ծուռած էր որ անգլիական թնդանօթները չէին կրնար նշան առնել իրենց ներքեւ և դէպի ձորին մէջ գտնուած ազարակը որ կռիւին կեդրոնն էր: 1815 յունիս 18ին անձրեւները եւս աւելի հեղեղատներ կազմեր էին այս դերբուկ դարուվարին վրայ. տիղմը աւելի կը դժուարացնէր ելքը, և անոնք որ կը մագլցէին, միանգամայն տիղմով կը շաղախուէին: Լեռնադաշտին գագաթին երկայնութեամբը խրամ մը կար, հեռուէն դիտող մը անկարելի էր որ նշմարէր զայն:

Բացատրենք թէ ի՞նչ էր այս խրամը: Պրէն լ'Ալէօ Պելժիգայի գիւղ մըն է: Օհէն նոյնպէս գիւղ մըն է: Այս գիւղերը՝ որոնց երկուքն ալ կորածեւ տեղերու մէջ պահուած են՝ կը միանան մէկուկէս մղոնի չափ երկայնութիւն ունեցող ճամբով մը: Այս ճամբան կ'անցնի դաշտէ մը որուն երեսը ալիձեւ է, և ակօսի մը պէս շատ անգամ բլուրներու մէջ կը մտնէ և կ'ընկղմի. այս պատճառաւ տեղ տեղ խոռոչ մը մը կ'ըլլայ:

1815ին, ինչպէս նաև հիմա ժընարի և Նիվէլի

երկն սալարկներուն մէջտեղէն և Մօն Սէն ժանի լեռնադաշտին գագաթէն կ'անցնէր այն: Սակայն այս ճամբան՝ որ այն ատեն խոռոչ էր՝ հիմա դաշտին հարդութիւնը ունի, վասնզի իր երկու զառիթափները առնուեցան իբր յիշատակարան կանգնուած հողաբլուրին համար:

Պրէն լ'Ալէօյի դրան առջեւ այնչափ նեղ էր ճամբան որ ճամբորդ մը սայլի մը տակ մնալով ճմլուած էր, ինչպէս որ գերեզմաննոցին մէջ կանգնուած քարէ խաչ մըն ալ կը հաստատէ մեր ըսածը՝ մեռնողին անունը տալով որ է «Պարոն Պէրնար Տըպրայ, վաճառական ի Պրիւսէլ», նաև վտանգին թուականը կը յայտնէ որ է «փետր. 1637»:

Այս ճամբուն լեռնադաշտին վրայի մասը այնքան խորունկ էր որ զառիթափին մէկ մասը 1783ին Մաթիօ Նիգէզ անուն գիւղացիի մը վրան փլած և զայն ջախջախած էր, ինչպէս ուրիշ քարէ խաչ մըն ալ կը հաստատէ այս դէպքը. այս խաչին վերի մասը երկիրը հերկուելու աթիւ աներեւոյթ եղած է:

Այս խորունկ ճամբան, որուն էութեան նշան մը չէր երեւար հեռուէն և որ Մօն Սէն ժանի գագաթին քովէն կ'անցնէր, այս խորունկ ճամբան, կ'ըսենք, որ զառիթափին կատարը խրամ, և հողերուն ներքեւ ծածկուած հետք մըն էր, պատերազմի օրը աներեւոյթ, այսինքն սոսկալի էր:

Կ Լ Ո Ւ Խ Ը

ԿԱՅՍՐԸ ՈՒՂԵՑՈՅՑ ԼԱԳՕՍԹԻՆ ՀԱՐՅՈՒՄ ԽԸ ԿՂՆԷ

Ինչպէս ըսինք, Վաթերլոյի պատերազմին օրը առաւօտուն Նաբոլէոն գոհ էր:

Իրաւունք ունէր գոհ ըլլալու. հաստատեցինք արդէն թէ իրօք զարմանալի էր պատերազմին կարգադրութիւնը զոր ինք խորհած էր:

Ինչպէս գիտենք, պատերազմը անգամ մը սկսելէն ետք յանկարծական փոփոխումներ տեղի ունեցան. Ուկոմօն դիմադրեց, Հէ Սէնթ դիմացաւ, Պօտիւէն մեռաւ, Ֆոյ վիրաւոր ինկաւ, անակնկալ պատ մը երեւան ելաւ որու առջեւ Սոյի հեծելազունը խորտակուած էր: Կիլլմինօ աղետալի անխոհեմութիւն մը ըրաւ ոչ փլուզիչ հրանօթ և ոչ ալ վառօդ ունենալով. մարտկոցները ցեխին մէջ մնացին:

Ըքսպրիճ խոր ճամբու մը մէջ տասնըհինգ թընդանօթ տապալեց, որոնք պահնորդ ուղեկից չունէին, ուսմբերը մինչեւ անգլիական զօրաց շարքին վրայ տեղացին առանց մեծ գործ մը տեսնելու, անձրեւէն թըջուած հողին մէջ մխուելով և տղմային հրախօններ կազմելէ ի գատ հետեւութիւն չունենալով, այնպէս որ ուսմբերը ցեխ կը ցայտեցնէին միայն: Բիրէն պարապ տեղը Պրէն լ'Ալէօյի վրայ ցոյց ըրաւ. իր բոլոր ձիաւորները որոնք տասնըհինգ վաշտ էին՝

գրեթէ ջնջուեցան. անգլիական բանակին աջ թեւը պէտք եղածին չափ չհեղուեցաւ, ձախ թեւը լաւ յարձակում չկրեց. Նէյ զարմանալի դիւրիմացութեամբ մը առաջին գումարտակին չորս բաժինները փոխանակ աստիճան աստիճան բաժնելու ամէնը մէկ տեղ գումարեց, քսանը եօթը դաս զինուորներ խիտ առ խիտ միանալով և երկու հարիւր մարդէ բաղկացող ճակատներ կազմուելով թշնամիին ուսմբերուն յանձնուեցան և սոսկալի ջարդ կերան զնղակներէն. յարձակելու համար սիւներ կազմող զօրաց միութիւնը խզուեցաւ, մատկոց մը յանկարծ երեւան ելնելով անոնց կուշար ոմբակոծեց. Պուրժուա, Տօնշըլօ և Տիւրիւթ վտանգուեցան, Գիօ ետ մղուեցաւ, տեղակալ Վիէօ, որ բազմարուեստեան դպրոցէն ելած Հերքիւլէս մըն էր, վիրաւորուեցաւ երբ տապարով Հէ Սէնթի գուռը կը խորտակէր առանց հոգ ընելու անգլիական պատնէյէն արձակուած ուսմբերը. այս պատնէյը ժընաբէն Պրիւսէլ տանող ճամբուն անկիւնը գոցած էր:

Մարգօնէի բաժինը հետեւակ և ձիաւոր զօրքէ պաշարուելով՝ ցորեններուն մէջ Պէսթի և Բագի հըրացաններէն և Բօնսըմպիլի սուրբերէն ջարդուեցաւ և կտորեցաւ, և իր մարտկոցի եօթը թնդանօթներն ալ բեւեռացան. Սաքս Վէյմարի իշխանը Տէրլօն կոմսին յարձակումները վանելով Ֆրիչմօն և Սմօհէնը բռնեց և պահեց:

105րդ և 45րդ գունդերուն գրօչակները առնուեցան, Կրուչի ուշացաւ, հազար հինգ հարիւր հողի մէկ ժամէ աւելի նուազ ժամանակի մը մէջ Ուկոմօնի մրդաստանին մէջ մեռան, հազար ութ հարիւր հողի ալ նոյնպէս քանի մը քառորդի մէջ Հէ Սէնթի բոլորտիքը տապալեցան և մեռան:

Ասոնք են անա այն մրրկալի դէպքերը, որոնք

պատերազմի իբր մրրկալի ամպեր Նաբոլէոնին առջեւէն անցան՝ հազիւ հազ անոոր նայուածքը խուովելով, բայց առանց տրամեցնելու անոր կայսերական դէմքը որ վստահութեամբ համակուած էր:

Նաբոլէոն սովորութիւն ըրած էր առանց շարժելու նայիլ պատերազմին, մասնաւոր կէտերը թիւ առ թիւ գումարելու կակիծը չէր զգար, թիւերուն մեծ կարեւորութիւն չէր տար, իր ուզածն էր ամբողջ գումարը, որ է Յաղթութիւն, սկիզբներուն շեղումէն չէր վրդովեր, վասն զի կը կարծէր թէ ինք պիտի ըլլար վախճանին տէրը, ինքզինքը խնդիրէն դուրս ենթադրելով համբերել գիտէր, և ճակատագրին հետ իբր անոր հաւասարակիցը կը վարուէր: Կարծես թէ բախտին կ'ըսէր. Չես համարձակիր:

Նաբոլէոն կիսովին լոյս և կիսովին մութ ըլլալով, կը զգար թէ բարութեան մէջ պաշտպանութիւն և չարութեան մէջ թոյլտուութիւն կը գտնէ. Նաբոլէոն գիտէր, կամ այնպէս կը կարծէր թէ զէպքերը իր ընթացքը չտեսնել կը ձեւացնէին. կրնայ անգամ ըսուիլ թէ իրեն յանցակիցներն էին անոնք, եւ այսպիսի յանցակից մը ունենալը հին ժամանակի մարգերու պէս անվիրելի է:

Այլ սակայն մարդ երբ իր ետեւը Պերէզինա, Ղէյքսիք եւ Ֆոնդէնէպլո կ'ունենայ, կարծես թէ ներելի է չվստահիլ Վաթերլոյին:

Երկնից վերեւը յօնքերու խորհրդաւոր պոստում մը կը տեսնուի:

Երբ Ուէլինկթըն ետ քաշուեցաւ, Նաբոլէոն սարսուռ մը զգաց: Տեսաւ որ զօրքերը յանկարծ Մօն Սէն Ժանի լեռնադաշտին վրայէն հեռացան եւ անդլիական բանակին ճակատոր աներեւութացաւ: Անդլիացիները նորէն մէկտեղ կը ժողովուէին, բայց խոյս կուտային:

Կայսրը ձիուն ասպաստաններուն վրայ կանգնեցաւ կէս մը: Աչքերուն մէջ յաղթութեան փայլակը երեւցաւ:

Ուէլինկթըն Սուանեի անտառին մէջ փակուելով և կործանելով Անգլիան վերջնական կերպով Յրանսայէն տապալուած կ'ըլլար. Գրէսիի, Բուաթիէի, Մալբուգէի և Բամիլիի վրէժը առնուած կ'ըլլար: Մարէնկոյի մարդը Ազէնգուրը(*) կը ջնջէր:

Այն ատեն Նաբոլէոն՝ մտածելով բախտին յանկարծական և անեղ փոփոխումին վրայ, ակնոցովը վերջին անգամ մըն ալ դիտեց պատերազմի դաշտին ամէն կողմը: Իր պահակները ետեւը կեցած և իրենց զէնքը վար առած՝ կրօնական երկիւղածութեամբ մը անոր կը նայէին վարէն:

Կայսրը կը մտածէր. դարուվերները կը քննէր, դարուվարները կը նշանակէր, ծառերու խուրճը, հաճարներու ածուն և արահետը կը զննէր ուշադիր. կարծես թէ ամէն մէկ կոխը կը համբեր:

Անշարժ կերպով մը երկու սալարկներուն վրայ կանգնած անգլիական պատնէշներուն նայեցաւ, որոնք ծառերու երկու ընդարձակ կոյտեր էին. մին ժընաբի սալարկին պատնէշը՝ որ Հէ-Սէնթի վերեւն էր և երկու թնդանոթ ունէր. Անգլիացուց բոլոր թնդանոթներէն այն երկուքը միայն զէպի պատերազմի դաշտին մէջտեղ կը նայէին, և միւսն ալ Նիվելի սալարկին պատնէշն էր ուր Շասէյի հեծելագունդին հոլանտական սուխները կը փոփոգէին: Այս Նիվելի սալարկին վրայ չինուած պատնէշին քով Սէն Նիփօլայի հին մատուռը տեսաւ որ ձերմակ գոյ-

*) Ազէնգուր, Բաւարիայի գիւղերէն մին էր, ուր Յրանսացիք մեծ ջարդ կերած եւ յաղրուած եւ Անգլիացիներէն 1415ին:

նով ներկուած է և որ դէպի Պրէն լ'Ալէօ տանող կարճ ճամբուն անկիւնին քովն է:

Կայսրը ծոեցաւ և կէս ձայնով բան մը հարցուց ուղեցոյց Լագօսթին: Ուղեցոյցը ի նշան բացասութեան գլուխը շարժեց. հաւանականաբար նենգալի էր այս անբարբառ պատասխանը:

Կայսրը կանգնեցաւ և ամփոփ մտքով մտածեց:

Ուէլինկթըն նահանջած էր:

Ա՛լ կը մնար անդամ մը եւս յարձակիլ, եւ բոլորովին կործանել Անգլիացիները:

Նաբոլէոն յանկարծ ետեւը դառնալով արագընթաց սուրհանդակ մը զրկեց Բարիզ՝ յաղթութիւն աւետելու համար:

Նաբոլէոն այն հանձարներէն մին էր, որոնցմէ շանթ կ'արձակուի:

Գտած էր արդ իր շանթը:

Հրաման տուաւ Միլոյի զրահակիրներուն որ Մօն Սէն Ժանի լեռնադաշտին տիրեն:

Ս Ս Ս Ս Ս

ԱՆՍԿՆԿԱԼԸ

Երեք հազար հինգ հարիւր հոգի էին այն զրահակիրները, և մղոնի մը քառորդին տարածութեամբ ճակատ մը կը կազմէին: Հսկայանման ձիերու վրայ նստած տիտանեան մարդեր էին անոնք: Քսանրվեց վաշտ էին, և իրենց ետեւէն ձեռնտու ունէին Լըֆէպըր Տէնուէթի բաժինը, հարիւր վեց ձիաւոր ընտիր թիկնապահները, պահակներու որսորդները որոնք հազարհարիւր իննսուներեօթ հոգի էին, նաև պահակներու նիզակաւորները որ ութը հարիւր ութսուն նիզակ էին: Անբարչ սաղաւարտ և թիթեղածեւ երկաթէ զրահ զրուած էին, և իւրաքանչիւրը երկայն սուսեր և թամբի խորչերուն մէջ ատրճանակներ ունէր:

Առտուն բոլոր բանակը հիացած էր անոնց վրայ, երբ ժամը իննին, մինչդեռ փողերը կը հնչէին և բոլոր երաժիշտները «Հսկենք կայսրութեան փրկութեան» երգը կը նուագէին, անոնք թանձրախիտ սիւն մը կազմելով, և մարտկոցներէն մին իրենց մէկ կուշտը՝ միւսն ալ իրենց մէջտեղը ունենալով, եկած, ժընաբի սալարկին և Ֆըրիշմոնի մէջ երկու կարգի բաժնուելով տարածուած, և պատերազմելու համար տեղաւորուած էին այն երկրորդ զօրաւոր կարգին

ԹՇՈՒՍՈՆԵՐ (Գ...)

3857 84

մէջ զոր Նաբոլէոն այնքան հմտապէս կազմած էր և որ՝ իր ձախ կողմին ծայրը Քէլլէրմանի զրահակիրները՝ և աջ կողմի ծայրն ալ Միլոյի զրահակիրները ունենալով՝ կարծես թէ երկու երկաթեայ թեւ ունէր:

Կայսեր հրամանը Միլոյի զրահակիրներուն տարաւ Պէրնար որ Նաբոլէոնի աջակիցն էր: Նէյ սուրը քաշեց և առջեւ անցաւ: Զիւսորաց անագին վաշտերը սկսան դղրդումով շարժիլ:

Այն ատեն զարհուրելի տեսարան մը տեսնուեցաւ:

Այս ամէն ձիաւորները իրենց սուրբը քաշելով, գրոշակ պարզելով և փողեր հնչեցնելով զատ զատ սիւներ կազմեցին, և միեւնոյն շարժումով և մէկ մարդու պէս Պէլ Ալիանսի բլուրէն վար իջան՝ պատ մը ծակող պղնձեայ մեքենայի մը պէս ճշգրտութեամբ յառաջանալով, ընկզմեցան դէպի այն սոսկալի խորը ուր արգէն անթիւ մարդ ինկած էր, հոն մուխէն պաշարուելով անբեւոյթ եզան, յետոյ այս մթապատ տեղէն ելնելով ձորին միւս կողմը երեւցան՝ առանց խանգարելու իրենց հոծութիւնը, և իրենց վրայ տեղացող բիւրաւոր ուժերուն մէջէն սրարչաւ յառաջանալով սկսան Մօն Սէն Ժանի տղմայինն սոսկալի զատիթափէն վեր ելնել: Ծանր, սպառնալի և անխոռով կերպով կ'ելնէին. Ժամանակ առ Ժամանակ երբ հրացանները և թնդանօթները նորէն լեցուելու համար գոռալէ կը դադրէին, այն տիտանեան ձիերուն ոտքերուն դիրտուքը կը լսուէր: Երկու բաժին էին և երկու սիւն կը կազմէին. վաթիէյի բաժինն աջ կողմը, իսկ Տըլօրի բաժինը ձախ կողմն էր: Հեռուէն տեսնողը կը կարծէր թէ դէպի լեռնադաշտին գագաթը երկու անագին պողպատեայ օձ երկնցած

էր: Ահա այսպէս անցան անոնք պատերազմին մէջէն, անցք մը որ կարծես սքանչելիք մըն էր:

Այսպիսի բան մը տակաւին տեսնուած չէր այն ձիաւոր մարտիկներու վաշտերէն ետք որոնք Մոսքուայի մեծ բերդը ստին. Միւրա կը պակսէր, բայց իր տեղ Նէյ կար: Կարծես թէ այս ձիաւորներու բազմութիւնը հրէջ մը եղած էր և մէկ հոգի ունէր միայն: Մէն մի վաշտ կը տատանէր և պոյլպաթի (ըխտարօթ) օղակի մը պէս կ'ուռէր: Այս և այն կողմէն պատասուած լայնածաւայ մուխի մը մէջէն կը նշմարուէին: Սաղաւարտները, սղաղակները, սուսերները իրարու կը խառնուէին, ձիերու գաւակները թնդանօթներուն ձայնէն և փողերուն եզանակէն մերկաբար կը ցայտէին, կանոնաւոր և սոսկալի ազմուկ կը կազմէին. և անոնց վրայի զրահները կը նշմարուէին հիդրային վրայ փալիւղ թիփերուն պէս:

Այս վիպային իրերը կարծես թէ ուրիշ ժամանակներու կը վերաբերին. անշուշտ այս երեւոյթին նման բան մը կ'երեւար որիէական հին վիպասանութեանց մէջ, որոնք մարդ-երկրաբանները, հին ձիամարդերը կը նկարագրեն, այսինքն այն մարդադէմ և և ձիալանջ տիտանները որոնք դէպի Ոլիմպոս արչուեցին, և որոնք սոսկալի, անվիրելի և վսեմ, այսինքն աստուածներ և գազաններ էին:

Թուական զարմանալի համադրուածութեամբ մը այս քսանեւեկ վաշտ ձիաւորաց դէմ պիտի կուռէին ճիշդ քսանեւեկ վաշտ հետեւակազօրք:

Անդրալան հետեւակները, տասներեք գումարտակ կազմելով՝ որուն ամէն մէկը երկու վաշտէ կը բաղկանար՝ երկու կարգով շարուած էին՝ եօթը գումարտակը ստորին և վեց գումարտակն ալ երկրորդ կարգը կազմելով, և խրաքանչիւր զինուոր հրացա-

նին բունը ուսը դրած, դէմը ելնողը գնդամահ գետինը գլորելու պատրաստ, ամէնքն ալ հանդարտորէն, անմոռնչ և անշարժ կը սպասէին լեռնադաշտին գազաթին ետեւը և թագուն մարտկոցի մը պաշտպանութեան ներքեւ:

Չէին տեսներ զրահակիրները. զրահակիրներն ալ զանոնք չէին տեսներ. անգլիական վաշտերը այս մարդերու մակընթացութեան բարձրանալը կը լսէին: Կը լսէին երեք հազար ձիերու ձայնը որ հետզհետէ կը շատնար, արշաւասոյր յառաջացող սմբակներուն փոփոխակի և համաչափական հարուածը, զրահներուն ճնշումը, սուսերներուն շառաչիւնը եւ վայրենական մեծ շունչի մը նման հնչիւն մը: Սոսկալի լուծիւն մը տիրեց նախ, յետոյ յանկարծ գազաթին վրայ թեւերու երկայն շարք մը երեւցաւ, որոնք վեր ելնելով սուսերներ կը շողացնէին, եւ անա «կեցցէ՛ կայսրը» աղաղակեցին միահամուռ սաղաւարտները, փողերը ու գրօշակները, եւ երեք հազար ձիաւորներ որոնք ազբեկ պեխեր ունէին: Այս ամէն ձիաւորները լեռնադաշտին վրայ եկան տարածուեցան. կարծես թէ երկրաշարժ մըն էր եկողը:

Յանկարծ զրահակիրներուն սիւնին առջեւի ձիերը զարհուրելի աղմուկով մը կանգնեցան Անգլիացեաց ձախ կողմը որ մեր աջ կողմն էր. ի՛նչ աղետալի բան: Չրահակիրները անգլիական գումարտակները եւ սմբաձիգները ջարդելու, կործանելու համար անզուսպ արիութեամբ եւ սանձարձակ ընթացքով յառաջանալով երբ գազաթին ամենէն բարձր տեղը հասան, իօրենց եւ Անգլիացեաց մէջ խրամ մը, փոս մը նշմարեք էին: Օհէնի խորունկ ձամբան էր այս խրամը:

Ահարկու եղաւ այն վայրկեանը ու յանկարծ երեւան ելաւ այդ հեղեղաօք, որ վերուստ ի վար եւ բաց կը կենար ձիերուն ոտքերուն ներքեւ եւ որուն

երկու դարուվարները երեք կանգունի չափ բարձր էին: Առաջին կարգը երկրորդէն եւ երկրորդը երրորդէն մղուելով հեղեղատին մէջ տապալեցաւ. ձիերը կը կանգնէին, ետ ետ կը նետուէին, գաւակի վրայ գետինը կ'իյնային, իրենց չորս ոտքը օդին մէջ կը սպրդէին՝ ձիաւորները կոխկրտելով, ձգմելով եւ տապալելով. նահանջելը անհնարին էր. զրահակիրներու ամբողջ սիւնը ուսմբ մըն էր ալ. Անգլիացիները խորտակելու համար ստացուած ոյժէն Ֆրանսացիները խորտակուեցան. անողքելի հեղեղատը լեցուելով միայն կրնար նուաճուիլ. ձիաւորները ու ձիերը խառն ի խառն հեղեղատը գահավիժեցան, զիրար փշրեցին եւ այն վնին մէջ ամէնը մէկ խմորուեցան, եւ երբ այս փոսը կենդանի մարդերով լեցուեցաւ, մնացորդ ձիաւորները վրայէն քալեցին եւ անցան: Տիպուայի գունդին գրեթէ մէկ երկրորդը այս անզունը գահավիժեցաւ:

Այս եղաւ պարտութեան սկիզբը:

Տեղական աւանդութիւն մը՝ անշուշտ չափազանցութեամբ՝ կ'ըսէ թէ Օհէնի խորունկ ձամբուն մէջ երկու հազար ձի և հազարհինգհարիւր մարդ թաղուեցան: Հաւանական է թէ այս թիւին մէջն են նաև այն դիակները որոնք այս հեղեղատը նետուեցան պատերազմին երկրորդ օրը:

Նարոլէոն Միլոյի զրահակիրներուն այս յարձակումը հրամայելէն առաջ գետինը գննած, բայց չէր կրցած տեսնել այս խորունկ ձամբան, որ լեռնադաշտին մակերեւոյթին վրայ և ոչ իսկ փոթ մը կը կազմէր: Սակայն երբ նշմարած էր պզտիկ և սպիտակ մատուռը որ այն ձամբունը գէպի Նիվէլի սալարկը դարձող անկիւնը ցոյց կուտայ, ուշաբերեր էր և ենթադրելով թէ կրնայ հոն արգելք մը երեւան ելնել, ուղեցոյց Լաբուսթին հարցում ըրած էր: Ուղեցոյցը

գլուխովը բացասական չարժուժ մը ըրած էր: Կրնայ ըսուիլ թէ գիւղացիի մը այս չարժուժէն հետեւեցաւ Նաբոլէոնին ազնտալի պարտութիւնը:

Ուրիշ ազնտալի դիպուածներ ալ պիտի պատահէին:

Նաբոլէոնին այս պատերազմին մէջ յաղթելը միթէ՞ հնարին էր:

Ո՛չ, կը պատասխանենք մենք: Ինչո՞ւ. միթէ՞ Ուէլիսկիթընի(*) պատճառաւ. միթէ՞ Պլիւխէրի(**) պատճառաւ:

Ո՛չ, ալ Աստուծոյ պատճառաւ:

Տասնըիններորդ դարու օրէնքը ա՛լ չէր կրնար ներել որ Պօնաբարդ Վաթերլոյի մէջ յաղթէ: Դէպքերու ուրիշ շարք մը կը պատրաստուէր, որուն մէջ Նաբոլէոն ա՛լ տեղ չունէր: Երկար ժամանակէ ի վեր իմացուած էր թէ ա՛լ պատահարները հաշտ աչքով չէին նայեր անոր:

Այս ահագին մարդուն անկման ա՛լ ժամանակը եկած էր:

Մարդկային ճակատագրին վրայ կշռող այս մարդուն ծայրայեղ ծանրութեան պատճառաւ հաւասարակշռութիւնը կը խանգարուէր:

(*) Անգլիական բանակին սպարապետ: Սպանիոյ մէջ Թալապերայի պատերազմը մղեց 1809ին Ժօզէֆ բագաւորին եւ Վիգոր մարէշալին դէմ: 1812ին Սարաիօսը յարձակումով առաւ Ֆրանսացիներէն. նոյն տարին Սալամանկի պատերազմին մէջ Ֆրանսացիներուն յաղթեց. 1813ին Ֆրանսացիները Սպանիայէն մինչև Վիգորիա ֆոնց եւ յաղթեց:

(**) Բրուսիական բանակներու սպարապետ: Մէքլէն-պուրկի Բօսթօֆ քաղաքին մէջ ծնած է:

Այս անհատը միայն ինքը աւելի շատ էր քան թէ բոլոր տիեզերքին մարդիկը: Բոլոր մարդկային կենդանութեան յորդառատ շարիւններուն այսպէս միայն գլուխի մը մէջ ամփոփուիլը, աշխարհիս միայն դէպի մէկ մարդու ուղեղը վերանալը կրնար քաղաքակրթութեան համար մահաօրիթ ըլլալ, եթէ տեւէր: Եկած էր ժամանակը ուր պէտք էր որ ա՛լ խորնէր գերագոյն եւ անապականելի արդարութիւնը: Հաւանական է որ կը գանգատէին այն սկիզբները ու տարրերը, որոնցմէ կախում ունին բարոյական աշխարհս ինչպէս նաև նիւթական աշխարհս կառավարող ձգողական կանոնաւոր օրէնքները:

Ծխող արիւնը, դիակներով լի գերեզմաննոցները, լացող մայրերը անարկու ամբաստանութիւններ են: Երբ երկիրս աւելորդ բեռի մը ներքեւ կը տառապի, մթութեան մէջէն գաղտնի հառաչումներ կ'ելնեն, զոր անդունդը կը լսէ:

Նաբոլէոն անսահմանութեան առջեւ ամբաստանուած, եւ իր անկումը վճռուած էր:

Նաբոլէոն կը նեղէր զԱստուած:

Վաթերլօն ամենեւին պատերազմ մը չէ, տիեզերաց կերպարանափոխութիւնն է այն:

Գ Լ Ո Ի Խ Ժ.

ՄՕՆ ՍԷՆ ԺԱՆԻ ԼԵՌՆԱԳԱՇՏՐ

Հեղեղատին հետ միանգամայն երեւան ելած էր անգլիական մարտկոցը:

Վաթսուն թնդանօթ և տասներեք գումարտակները մօտէն կրակ և ուժով տեղացին զրահակիրներուն վրայ: Տըլօր քաջասիրտ զօրապետը անգլիական մարտկոցին ռազմական բարեւը տուաւ:

Անգլիական բոլոր շարժուն թնդանօթները արշաւակի եկած և գումարտակներուն մէջ մտած էին: Չրահակիրները և ոչ իսկ պահ մը սպասեցին: Խորունկ ճամբէն մեծ կորուստ կրած բայց վհատած չէին: Ասոնք այնպիսի մարդեր էին որոնք երբ թիւով կը նուազին, սիրտով կ'աճին:

Միայն վաթիէի սիւնաբաժինը կորուստ կրած էր այն աղետքէն, իսկ Տըլօրի սիւնաբաժինը անփնաս հասած էր, վասն զի նէյ՝ կարծես դարանը նախազգալով և ձախ կողմը միտելով յառաջացած էր:

Չրահակիրները անգլիական գումարտակներուն վրայ խուժելով յարձակեցան:

Յարձակեցան անհնարին արագութեամբ, սանձարձակ, թուր ի բերան և հրացանակ ի ձեռին:

Պատերազմներու մէջ կան վայրկեաններ ուր սիր-

տը այն աստիճան կը կարծրէ մարդս որ մինչեւ անգամ զինուորները արձանի կը փոխուին և մարմինները կրանիթ կ'ըլլան: Անգլիական վաշտերը անհնարին կերպով զարնուեցան, բայց և այնպէս անխախտ մնացին:

Այն ատեն կռիւը անդ կերպարանք մը առաւ:

Չրահակիրները անգլիական գումարտակներուն բոլորին վրայ յարձակեցան: Մոլեգնաբար յուզուող յորձանքէ մը պաշարուեցան բրիտանական հետեւակները: Այս անհոգ զինուորները անզգայաբար իրենց տեղէն չշարժեցան:

Առաջին կարգը ծունկը գետինը դրած սուխններով կ'ընդունէր զրահակիրները, երկրորդ կարգն ալ հրացանի կը բռնէր զանոնք. երկրորդ կարգին ետեւն ալ գնդաձիգները թնդանօթները կը լեցնէին. գումարտակին ճակատը կը բացուէր, կը թողուր որ ուժբային հրատարափ մը անցնի, և յետոյ նորէն կը գոցուէր: Չրահակիրները փոխադարձաբար կը ջախջախէին զանոնք: Իրենց հսկայածեւ ձիերը կը կանգնէին անգլիական զօրաց շարքերուն վրայէն կ'անցնէին, սուխններուն վրայէն կ'ոստոստէին և հսկայաբար այն չորս կենդանի պատերուն մէջտեղը կ'իյնային:

Գունտերը զրահակիրներուն վաշտերը ձեղքելով կ'անցնէին, զրահակիրներն ալ գումարտակներուն վրայ խրամատներ կը բանային: Մարդերու շարքերը ձիերուն ներքեւ կոխկրտուելով անբեւօյթ կ'ըլլային: Սուխնները այս յուշկապարիկներուն փորերը կը մխուէին: Ասկէ հետեւած է վէրքի այն տձեւութիւնը որ գուցէ ուրիշ կռիւներու մէջ տեսնուած չէ:

Գումարտակները այս կատաղի ձիաւորներէն կըրծուելով կը նեղնային առանց գայթելու: Անսպասելի

էին անոնց ուսմբերը որոնք յարձակողներուն մէջ կը պայթէին: Այս կոիւին կերպարանքը հրէշային էր: Այն գուժարականները չէ թէ վաշտեր այլ հրալեռի խառնարաններ էին. զրահակիրներն ալ չէ թէ ձիաւորներ այլ փոթորիկ մըն էին: Մէն մի գուժարտակ հրաբուխ մըն էր որուն վրայ կը յարձակէր մորրկածին ամպ մը: Լավան չանթին հետ կը պատերազմէր:

Աջակողմեան ծայրի գուժարտակը՝ որ նպաստաւոր դիրք չունենալուն համար ամէն գուժարտակներէն աւելի վտանգի ենթարկուած էր՝ առաջին անգամ զարնուելուն գրեթէ բոլորովին հետաջինջ եղաւ: Հայլանտըրներու (սկովտիական զօրագունդ) 75րդ գունդով կը բաղկանար այն: Մէջտեղը կենարով հովուատիկ հնչեցնողը՝ մինչդեռ իր բոլորտիքը ամէն մարդ կը ջարդուէր՝ խորին անուշադրութեամբ կը համակէր իր տրտմալի նայուածքը որուն վրայ անտառներու և լիճերու շուքը կը ցոլանար, և թըմբուկի մը վրայ նստած, իր սկովտիական հովուատիկն ալ թեւին տակ առած՝ լեռնային եղանակներ կը նուագէր:

Այս Սկովտիացիները Պէն Լօթիանը յիշելով կը մեռնէին՝ Արգոսը յիշող Յոյներուն պէս. Չրահաւորի մը թուրը հովուատիկը և զայն բռնող թեւը կտրեց, և երգը դադրեցուց՝ երգիչը մեռցնելով:

Չրահակիրները որոնք համեմատաբար սակաւաթիւ, նաև հեղեղատին աղետալի դէպքէն նուազեր էին, գրեթէ բոլոր անգլիական բանակին առջեւը կը գտնուէին, բայց կը բազմապատկուէին, վասնզի ամէն մէկը տասը մարդ կ'արժէր: Սակայն քանի մը հանովրեան վաշտեր ետ քաշուեցան: Ուէլլինկթըն տեսաւ անոնց ընկրկումը, և որոշեց գիմել իր ձիաւորներուն:

Եթէ Նարոլէոն ալ նոյն պահուն իր հետեւակ զօրաց գիմէր, յաղթութիւնը վաստկած կ'ըլլար: Բայց մոռցաւ, և այս մոռացումը եղաւ իր աղետաւոր մեծ սխալը:

Չրահակիրները մինչդեռ կը յարձակէին, յանկարծ զգացին թէ իրենց վրայ ալ յարձակում մը կը տկսէր: Իրօք անգլիական ձիաւորները անոնց ետեւն էին: Առջեւէն գուժարտակները, ետեւէն ալ Սըմըրսէթի ձեռնտու կ'ըլլար աջ կողմէն Տօրնպէրկ՝ դերմանական թեթեւազէն ձիաւորներուն հետ, ձախ կողմէն Թրիբ՝ գարապինակիր Պելթիգացիներուն հետ. հետեւակները ու ձիաւորները կուշտէն և գլուխէն, առջեւէն և ետեւէն յարձակեցան զրահակիրներուն վրայ որոնք պարտաւորեցան ամէն կողմէն ալ կըռուելով գիմակայիլ: Միթէ անոնց հոգն էր այսպիսի յարձակում մը. մրրիկ մըն էին, և անմեկնելի քաջութեամբ պատերազմեցան:

Անոնց ետեւն էր նաև անգլիական մարտկոցը որ միշտ կը գոռար, վասնզի մարտկոց մը միայն կրնար այս մարդերը ետեւէն վիրաւորել: Վաթերլոյի միւզէին մէջն է անոնց զրահներէն մին զոր գնդակ մը ձախ ուսուկրին կողմէն ծակած է:

Այսպիսի Ֆրանսացիներու համար այսպիսի Անգլիացիներ պէտք էր:

Ա'լ կոիւը կոիւ մը ըլլալէ դադրեցաւ և եղաւ մթութիւն մը, կատաղութիւն մը, սրտերու և քաջութիւններու անեղատեսիլ բարկութիւն մը, փալփըլուն սուրերու սոսկալի փոթորիկ մը: Մէկ բոպէի մէջ հազար չորս հարիւր վիշապազօրաց վեց հարիւրը ինկաւ մեռնելով կամ վիրաւորուելով. մեռնելով ինկաւ նաև Ֆիլլէր, որ անոնց տեղակալ գնդապետն էր: Նէյ՝ Լըֆէպըր Տէնուէթի նիզակաւորներուն և որսորդներուն հետ վազեց եկաւ:

Մօն Սէն Ժանի լեոնադաշտը առնուեցաւ, կըր-
կին առնուեցաւ, նորէն առնուեցաւ: Զրահակիրները
ձիււորներուն թոյլ կուտային հետեւակներուն վրայ
յարձակելու համար, կամ լու եւս է ըսել, այս ահա-
գին ամբողջ իրարու հետ կը կապուէր՝ առանց մին
միւսը թողլու: Գումարտակները շարունակ կը դի-
մանային: Տասներկու յարձակում եղաւ: Նէյին ներ-
քեւ չորս ձի մեռաւ: Զրահակիրներուն կէսը լեոնա-
դաշտին վրայ մնաց: Երկու ժամ տեւեց այս կռիւը
որ մեծապէս խախտեց անգլիական բանակը: Անշուշտ
զրահակիրները պիտի կրնային բանակին կեդրոնը
տապալել և յաղթութիւնը որոշել եթէ Օհէնի ճամ-
բուն աղետքէն նուազած չըլլար իրենց թիւը: Ուէ-
լինկթըն որ չորսին երեք յաղթուած էր, դիւցազ-
նաբար կը գարմանար և «սքանչելի՛ է», կ'ըսէր կա-
մաց մը:

Զրահակիրները տասներեք գումարտակներուն
վեցը բնաջինջ ըրին, վաթսուն թնդանօթ առին կամ
բեւեռեցին, և անգլիական գունդերէն ալ վեց դրօ-
շակ առին. պահակներէն երեք զրահակիր և երեք
որսորդ այս դրօշակները տարին կայսեր մատուցին
որ Պէյ Ալիանսի ագարակին առջեւն էր:

Ուէլինկթընի վիճակը յոռի էր: Այս տարօրինակ
պատերազմը կարծես մենամարտ մըն էր երկու կա-
տաղի վիրաւորներու մէջ, որոնց ամէն մէկը կռուե-
լով և միշտ դիմադրելով իր բոլոր արիւնը կը թափէ:
Երկուքէն ո՞րը առաջ պիտի իջնայ:

Լեոնադաշտին կռիւը կը շարունակուէր:

Մինչև ո՞ւր գացին զրահակիրները. ոչ ոք կըր-
նայ գիտնալ: Ստուգուած է սակայն թէ պատերազ-
մին հետեւեալ օրը զրահակիր մը և իր ձին մեռած
գտնուեցան կառքերու կշռոցին բառնալիին տախտա-
կին վրայ, Մօն Սէն Ժանի ճիշդ այն տեղը ուր Նի-

վէլի, Ժընաբի, Հիւլթի և Պրիւսէլի ճամբաները իրա-
րու կը հանդիպին և ղիրար կը կտրեն: Այս ձիււորը
անգլիական կարգերը ճեղքելով անցած էր: Դեռ Մօն
Սէն Ժանի մէջ կ'ապրի այս դիակը վերցնող մարդե-
րէն մին, որու անունն է Տընազ: Այն ժամանակ
տասներօթ տարեկան էր այս մարդը:

Ուէլինկթըն ընկրկիլ կը զգար: Տագնապալի
ժամը կը մօտենար:

Զրահակիրներուն յարձակումը յաջողած չէր,
վասնզի տապալած չէին թշնամիին բանակին կեդրո-
նը: Ամէն մարդ լեոնադաշտին տիրած ըլլալով ոչ ոք
տիրած էր, և ի վերջոյ անոր մեծագոյն մասը անգ-
լիական բանակին ձեռքը կը մնար: Ուէլինկթընի
ձեռքն էին դիւղը և դաշտավայրին ամենէն բարձր
կողմը. նէյի ձեռքն էին միայն գագաթը և դարու-
վարը: Երկու կողմն ալ կարծես թէ արմատ ձգած էր
այս աղետալի գետնին վրայ:

Բայց Անգլիացուց տկարութիւնը անդարմանելի
կ'երեւար: Այս բանակէն սոսկալի արիւն վազած էր:
Քէմթ որ աջ թեւն էր, ձեռնտու զօրք կ'ուզէր.—
«Չկա՛յ, թող մինչև մեռնիլը կռուի», կը պատասխա-
նէր Ուէլինկթըն: Գրեթէ միեւնոյն պահուն, տարօ-
րինակ համադիպութիւն որ երկու բանակներուն մաշ-
ուելը կը յայտնէ.— Նէյ ալ Նաբոլէոնէն հետեւակ
զօրք կ'ուզէր, և Նաբոլէոն «հետեւակ զօրքը ո՞ւրկէ
գտնեմ, միթէ՞ կ'ուզէ որ շինեմ», կ'աղաղակէր:

Սակայն անգլիական բանակը ամենէն աւելի հի-
ւանդ էր: Երկաթեայ զրահներով և պողպատեայ
կուրծքով սպառազէն այս ձիււոր վաշտերուն կա-
տաղի յարձակումները անգլիական հետեւակները
փչրած էին:

Դրօշի մը բալորաբէքը հաւաքուած քանի մը մար-
դիկ գունդիմը տեղը ցուց շիւտային. այսինչ վաշ-

տին ա՛լ գնդապետ կամ տեղակալ կը հրամայէր. Ալ-թէնի բաժինը՝ որ արդէն մեծ ջարդ կերած էր Հէ Սէնթի մէջ՝ գրեթէ բոլորովին բնաջինջ եղած էր. Վան Գլիւզի հեծելազուսուներն աներկիւղ Պեթիզացի-ները Նիվէլի ճամբուն երկայնքը հաճարներուն վրայ տարածուեր էին. գրեթէ մարդ մնացած չէր այն հո-լանտական կրքնատիէներէն որոնք՝ 1811ին Սպանիոյ մէջ մեր զօրաց կարգերուն հետ խառնուելով Ուէ-լինկթընի դէմ կը պատերազմէին, և որոնք 1815ին Անգլիացոց հետ դաշնակցելով՝ Նաբոլէոնի դէմ կը կռուէին:

Սպաներու մասին մեծ էր կորուստը: Լորտ Ը-քսպրիճի ծունկը խորտակուած էր, և հետեւեալ օրը իր հտքը թաղել տուաւ: Այս զրահակիրներուն կռի-ւին մէջ Ֆրանսացիներուն կողմէն Տըլօր, Լէրիթիէ, Գօլպէր, Տնօ, Թրալէր և Պլանգար եթէ վերամահ ինկած էին, Անգլիացիներուն կողմէն ալ Ալթէն վի-րաւորուած, Պարն վիրաւորուած, Տըլանսէյ մեռած, Վան Միրն մեռած, Օմրթետա մեռած, Ուէլինկթընի սպաններուն տասնին մէկը մեռած էր, և այս արիւ-նաբոյր հաւասարակշռութեան մէջ ամենէն գէշ մասը Անգլիոյ ինկած էր:

Գիւմպերլէնտի հանովրեան ձխաորները, ամբողջ գունդ մը, առաջնորդութեամբ իրենց գնդապետին, կռիւին սաստիկ ժամանակը կոնակ դարձնելով Սու-աննի անտառէն խոյս կուտային՝ մինչև Պրիւսէլ լեղապատառ փախտականներ սփռելով: Թնդանօթ-ներու, ռազամթերքի և վիրաւորներու սայլերը տեսնելով որ Ֆրանսացիք յաղթելով կը յառաջանան և անտառին կը մտնան, իրենք ալ մեծ աճապա-րանքով անտառը կը փախչէին:

Ուէլինկթըն ա՛լ հեծելազօրք չունէր, բացի սա-կաւաթիւ պահետի զօրքէ որոնք Մօն Սէն Ժանի

ազարտկին մէջ բանակի հիւանդարանին ետեւը աս-տիճանօրէն տեղաւորուած էին, և Վիվիանի և Վան-աըլէօրի հեծելազուսուներն որ բանակին ձախ թեւը կը պաշտպանէր: Անթի մարտկոցներ քակուած և գետինը նետուած էին:

Սիպուրն կը հաստատէ այս իրողութիւնները, և Բրէնկլը՝ այս աղէտը չափազանցելով մինչև ան-գամ կ'ըսէ թէ անկլօ-հոլանտական բանակէն երե-սուներջորս հազար հոգի մնացած էր:

Երկաթի դուքսը(*) անխոով կը կենար, բայց չուրթները տժգուններ էին: Աւստրիական պատուի-րակը՝ Վէնսան, և սպանիական պատուիրակը՝ Ալա-վա, որ անգլիական պաշտօնակալներուն հետ պատե-րազմին ներկայ էին, կը կարծէին թէ դուքսը կոր-սուած է:

Ուէլինկթըն ժամը հինգին ժամացոյցը հանեց, և մրմնաց այս տխուր խօսքը.

«Պլիւսէ՛ր, կամ գիշեր»:

Նոյն պահուն Ֆրիչմօնի կողմի բլուրներուն վրայ սուրիններու հեռաւոր շարք մը փողփողեցաւ:

Հօս կը սկսի ահա այս տխրանեան տուամին յան-կարծական յետին տեսարանը:

(*) Ուէլինկթընի մականունն է Այրն Տիւֆ, որ բառ առ բառ կը նօսնակէ երկաթ դուքս: Եւ քաջառօղոյ-րեան և արիւսքեան համար սրուած է այս մականունը:

Գ Լ Ո Ի Խ ԺԱ.

ՆԱԲՈՒՆՆԻ ՈՒՂԵՅՈՅՅՐ ԶՈՌԻ, ԻՍԿ ՊԻԻԼՈՎԻՆՐ ԼԱԻ

Արդէն գիտենք Նաբոլէոնի կսկծալի սխալանքը. կրուչիի(*) կը սպասէր. բայց Պիլիսէր եկաւ, այսինքն մահը հասաւ փոխանակ կենաց:

Ճակատագիրը անա այսպիսի շրջաններ ունի. այնպիսի գահը բազմիւ կը յուսայիր եւ անա Սէնթ Հելէնը(**) կը նշմարես:

Ան պզտէկ հովիւր՝ որ Պիլիսէրի տեղակալ Պիլլովի ուղեցոյցն էր՝ եթէ ըսած ըլլար անոր որ ան-

(*) Երուժի Յրանցացի մարէալ էր: Նաբոլէոնէն բնդունած հրահանգներուն համեմատ 30 հազար զօրքով Պիլիսէրին դէմ կռուելու կ'երթար երբ Վաքերլոյի պատերազմը սկսաւ: Հրաման չունենալուն համար չկրցաւ գալ եւ կռիւի մտնել, բէն բնգանօրներու ձայնը կը լսէր, եւ Նաբոլէոնէն ալ անհամբեր անօր կը սպասէր: Պատիչ մը կ'ըսէր թէ Նաբոլէոն Վաքերլոյի պատերազմին օտ միջոցին սուրհանդակով տոմսակ մը յրկած է երուժիին այսպէս. «Ան օր մ'օման լա պարայլ է անկածէ» (Այս միջոցիս պատերազմը սկսած է): Երուժի սեղանին վրայ նստելու միջոցին տոմսակը կ'առնէ եւ «անկածէ» բռնը «կաննէ» կարգալով՝ իր կեռուխումը կը շարունակէ փախանակ ելնելու եւ իր բանակովը պահպանելու կիրճ մը ուրկէ միայն Պիլիսէր կրնար անցնիլ Վաքերլոյի դասօր գալու համար:

(**) Սուրբ Հեղինէ կղզին, ուր ախտուեցաւ Նաբոլէոն Ա.:

տառէն ելնելով Յրիշմօնի վերի կողմէն անցնի եւ ոչ թէ Բլանսընուայի վարի կողմէն, ԺԹ. դարու ձևը գուցէ տարբեր պիտի ըլլար, վասնզի Նաբոլէոն պատերազմը վաստկած կ'ըլլար: Բրուսիական բանակը Բլանսընուայի վարի ճամբէն ի զատ ո՛ր կողմէն որ երթար, պիտի դար հեղեղատի մը առջև ուրկէ թընդանօթները չէին կրնար անցնիլ, և Պիլլով չէր հասներ:

Արդ, եթէ ժամ մը ուշացած ըլլար բրուսիական բանակը, նոյն իսկ բրուսիացի Միլֆիլէնկ զօրապետին վկայութեան նայելով՝ Պիլիսէր կանգուն չպիտի գտնէր Ուէլիսկթընը, Նաբոլէոն յաղթած պիտի ըլլար:

Ինչպէս կը տեսնուի, Պիլիսէրի հասնելուն ժամանակն ալ եկած էր: Մանաւանդ թէ շատ ուշացած էր: Գիշերը Տիօն լը Մօն անցուցած և արշալոյսի առնն ճամբայ ելած էր: Բայց ճամբաները անանցանելի էին, և իր բաժինները ցեխերուն մէջ կոխելով քալեր էին: Թնդանօթակիր սայլերուն մինչև միջնանիւնները անիւներէ բացուած ակօսներու մէջ կ'ընկղմէին: Կէս օր եղած էր, և դեռ Պիլլովի յառաջապահները չէին կրցեր հասնիլ մինչև Շարէլ Սէն Լամպէր:

Պատերազմը եթէ երկու ժամ առաջ սկսած ըլլար, ժամը չորսին լմնցած կ'ըլլար, և Պիլիսէր պատերազմի դաշտը հասած ժամանակ Նաբոլէոն արդէն յաղթութիւնը վաստկած կ'ըլլար: Ասոնք անագին պատահարներ են, որոնք մեզի համար անըմբռնելի անսահմանութեան մը հետ կը համեմատուին:

Կէս օրին կայսրը ամենէն առաջ իր հեռագիտակովը հորիզոնին ծայրը բան մը նշմարած և ուշադրութեամբ անոր նայած էր: Հետուէն ամպ մը կը

ԹՇՈՒԱՌՆԵՐ (Գ. 2.)

տեսնեմ որ կարծեմ թէ զօրք է, ըսած էր: Յետոյ,
Տալմացիայի զուքսին հարցուցած էր:—Սո՛ւլթ, սա
Շարեւ Սէն Լամպերի քովերը տեսնուածը ի՞նչ է:

Մարէշալը ակնոցովը նայելով պատասխանած էր,
—Չորս հինգ հազար մարդ, Վեհափառ Տէր, անշուշտ
կրուշին է: Սակայն մշուշին մէջ անշարժ կր կենար
այն երեւցած բանը: Բոլոր պաշտօնակալները իրենց
ակնոցներով նայած էին ամպին զոր կայսրը նշմա-
րած էր: Ոմանք ըսին թէ սիւնաբաժիններ են ա-
նոնք և կը հանդէպին: Մեծագոյն մասը ըսած էր թէ
ծառեր են: Ստոյգ էր սակայն թէ ամպը չէր շարժեր:
Կայսրը Տօմօնի թեթեւագէն ձիաւորներու բաժինը
զատելով զրկեց որ երթայ և հասկնայ այն մութ կէ-
տին ի՞նչ ըլլալը:

Իրօք Պիւլով շարժած չէր: Իր յառաջապահները
խիստ սակաւաթիւ էին և բան մը չէին կրնար ընել:
Կը պարտաւորուէր բանակին մեծագոյն մասին դա-
լտեան սղասել, և հրաման առած էր որ ձուլատ
կազմելէ առաջ ամիոյիուէի, բայց Պիւլովէր ժամը հին-
գին Ուէլինկթընի վտանգը տեսնելով, հրաման րբաւ
Պիւլովին որ յարձակի, և սա նշանաւոր խօսքը ը-
սաւ. «Պէտք է սիրտ տալ անգլիական բանակին:»

Քիչ մը ետքը Լօսթէնի, Հիլլէրի, Հաքի և Բի-
սէլի բաժինները Լըպօյի զօրախումբին առջեւ կը տա-
րածուէին, Կիլեօմ տը Բրիւս իշխանին ձիաւորները
Բարիզի անտառէն ելնելով կուգային, Բշանսընուա
կ'այրէր և բրուսիական գնդակները կ'սկսէին տեղալ
մինչեւ Նարոլէոնի ետեւը կեցող պահեստի սրահակնե-
րուն կարգերուն տեղ:

Գ Լ Ո Ւ Ի Խ Ժ Բ.

Պ Ա Հ Ա Կ Ն Ե Ր Ը

Գլխենք թէ ի՞նչ եղաւ վերջը. երրորդ բանակ
մը եկաւ և յարձակեցաւ. պատերազմը խախտեցաւ.
յանկարծ ութօրնըվեց թնդանօթ սկսան գոռալ:

Իրիչ Պիւլովի հետ վրայ հասաւ, Պիւլովէր ան-
ձամբ Զիէթէնի ձիաւորները բերաւ. Փրանտացիները
եւ մղուեցան. Մարգօնէ Օնէնի լեռնադաշտէն աւ-
լուեցաւ, Տիւրիւթ Բաբըլօթէն արտաքուեցաւ,
Տօնդըլօ և Գիօ եւ քաշուեցան, Լօպօ կուշտին կող-
մէն պաշարուեցաւ. գիշերի մթութեան սկսելու ա-
տեն նոր բանակ մը մեր խարխուլ գունդերուն վրայ
յարձակեցաւ, բոլոր անգլիական բանակը յարձակե-
լով յառաջ անցաւ, թնդանօթները ֆրանսական բա-
նակը ձեղքելով ահագին ջարդեր տուին. անգլիական
և բրուսիական սուսերը ձակատէն և կուշտէն մեր
բանակին վրայ տեղալով, աղետալի կորուստներ
տուին, և այս զարհուրելի ակերակներուն ներքեւ
պահակները ձակատ կազմեցին պատերազմելու հա-
մար:

Եւ որովհետեւ կը զգային պահակները թէ պիտի
մեռնին, կեցցէ՛ կայսրը ազազակեցին: Եռանդագին
ազազակներ հանող այս հոգեվարքին նման սրտաշարժ
բան մը չկայ պատմութեան մէջ:

Երկինք առաւօտէն մինչեւ իրիկուն ամպերով ծածկուած էր: Յանկարծ նոյն պահուն, այսինքն երեկոյեան ժամը ութին հորիզոնին ամպերը մէկ կողմ քաշուեցան, և ահա Նիվէլի ճամբուն կնձնինքրուն մէջէն տեսնուեցաւ մարը ժոնոզ արեւին աղե-տաւոր կարմրութիւնը: Աւստերլիցի մէջ այս արեւին ծագումը տեսնուած էր:

Պատերազմին այս վերջին ժամերուն մէջ պահակներուն ամէն մէկ վաշտին զօրապետ մը կը հրամայէր. Ֆրիան, Միշէլ Րօկէ, Հարլէ, Մալէ, Բօրէ տը Մօրվան զօրապետները հոն էին:

Երբ պահակ կրքնատիէներուն բարձր գդակները իրենց արծուենկար լայն շքանշանով, համաչափութեամբ, կարգով եւ հանդարտութեամբ երեւցան այս կռիւին մշուշին մէջ, թշնամին Ֆրանսայէն պատկառիլ զգաց. կարծեց թէ քսան յաղթութիւններ պատերազմի դաշտին վրայ կ'երեւէին թեւատարած. և անոնք որ յաղթական էին, յաղթահար սեպուելով, ետ քաշուեցան:

Բայց Ուէլինկթըն աղաղակեց.

«Ոտք ելէ՛ք, պահակներ. եւ ճիշդ նշան առէք»:

Անգլիական բանակներուն կարմրագոյն գունգը որ ցանկերուն ետեւ պառկելով պահուած էր, կանգնեցաւ. ոււմբերը երամովին նետուելով ծակ ծակ ըրին եռագոյն դրօշը, որ մեր արծիւներուն բոլորտիքը կը սարսռէր, ամէնքն ալ իրարու վրայ խուժեցին և յետին կոտորածը սկսաւ:

Կայսերական պահակները զգացին թէ բանակը իր չորս կողմէն կծիկը կը դնէ, ահագին դրդուամով խոյս կուտայ. լսեցին «կեցցէ՛ կայսրը» աղաղակները, և մինչդեռ բանակը ետեւէն կը փախչէր, իրենք միշտ յա-

առջեցին, հետզհետէ ումբակոծուելով և ամէն մէկ քայլին ա՛լ աւելի մեռնելով.

Անոնց մէջ ոչ վարանոզ և ոչ ալ վեհերոտ գրանուեցաւ: Զինուորը այս խուժբին մէջ զօրապետին պէս դիւցազն էր: Ոչ ոք ինքնասպանութեան առջեւ ընկրկեցաւ:

Նէյ մոլեգնութեամբ և մեռնելու որոշումին բոլոր վսեմութեամբը համակուելով ամէն հարուածներու կ'ընծայէր իր անձը այս փոթորկին մէջ, ուր իր հինգերորդ ձին ալ մեռաւ: Քրտինքով ողողուած էր ան. աչքերը հրաբորբոք, բերանը փրփրալի, միազգեստին կոծակները քակուած. ուսադիրներուն մին անգլիական թիկնապահի մը թուրովը կիսովին կըտրուած, իր մեծ արծուի շքանշանը գնդակի մը հարուածէն բարձրաքանդակի ձեւը առած, արիւնով տիգմով չաղախուած, սքանչելի արիութեամբ մը համակուած և ձեռքը խորտակուած սուր մը բռնելով կ'ազաղակէր.

«Նկէ՛ք, տեսէ՛ք թէ ի՛նչպէս պատերազմի դաշտին վրայ կը մեռնի Ֆրանսացի մարէչալ մը»: Այլ ի գո՛ւր: Նէյ չմեռաւ: Վայրենիի մը պէս կատղած և զայրացած էր: Տրուէ տ'էրլօնին երեսին կ'ըսէր. «Հապա գուն ինչո՞ւ չես մեռնիր, գո՛ւն»: Այն ամէն հրանօթներուն մէջ գտնուելով՝ որոնք ափ մը մարգերը կը ջախջախէին՝ կ'աղաղակէր.— Վերջապէս ինձի համար ալ բան մը չկա՞յ: Ո՛հ, կ'ուզէի որ բոլոր այս անգլիական գնդակները փորս մտնէին:

Ո՛չ. անբախտ դու, վասնզի Ֆրանսական գընդակներով պիտի մեռնէիր ետքը:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Ժ Գ.

Ա Ղ Ե Տ Ա Լ Ի Վ Ա Խ Ճ Ա Ն

Պահակներուն ետեւը բանակը ազետալի կերպով խոյս տուաւ :

Յրանսացի զօրքերը յանկարծ ամէն կողմէն, Ուկոմոնէն, Հէ-Սէնթէն, Բարբլոթէն և Բլասընուայէն միահամուռ փախան : Մատնութիւն, աղաղակեցին, և յետոյ, կրցողը թող ազատի աղաղակը լսուեցաւ :

Բանակի մը քայքայումը սառերու հալումին կը նմանէ : Ամէն բան կը կքի, կը պատռի, կը ճայթի, կը տատանի, կը գլորի, կ'իյնայ, կը զարնուի, կը չտապէ, կը գահավիժի : Անլո՛ւր քայքայում : Նէյ ձի մը փոխ կ'առնէ, վրան կը ցատկէ, և՛ առանց գլխարկի, առանց փողկապի, առանց սուրի Պրիւսէլի սալարկին երկայնութեամբ կը վազէ, անգլիացիները և միանգամայն Քրանսացիները կեցնելով : Կ'աշխատի բանակը կեցնել, կը կանչէ, կը նախատէ, փախուստին հետ կը կռուի : Զինուորները չեն կենար, կ'անցնին և կը փախչին. «Ապրի՛ Նէյ մարէշալը» աղաղակելով :

Տիւրիւթի երկու ահաբեկ գունդերը կարծես մէկ կողմէն միւս կողմը նետուելու պէս կ'երթեւեկէին՝

իհրաններուն(*) թուրերէն ջարդուելով ու միանգամայն Բէմթի, Պէսթի, Բաքի և Րիլանտի վաշտերուն հրանոթներէն գնդամահ տապալելով, կռիւններուն յոռեգոյնը փախուստն է. բարեկամները զիրար կը մեռցնեն փախչելու համար, ձիաւորներու վաշտերը հետեւակ զօրաց վաշտերուն հետ զարնուելով կը խորտակուին և կը ցրուին, կարծես պատերազմին ահագին փրփուրն են անոնք : Մէկ ծայրէն Լօպօ եւ միւս ծայրէն Րէյլ յորձանքին մէջ կը գլորին :

Նաբոլէոն ընդունայն պատեր կը կանգնէ իբր մնացորդ պահակներովը, պարապ տեղը վերջին կնդդիմութեամբ մը կը վառնէ իր մասնաւոր հեծելազօրաց վաշտերը :

Գիօ՝ Վիվիանի առջեւ, Մօրան՝ Բիրչի առջեւ, Տօմօն եւ Սիւպէրվիգ՝ Կիլեօմ տը Բրիւս իշխանին կ'ընկրկին և խոյս կուտան : Կիւյօ՝ որ կայսեր ձիաւորներուն առջեւը անցնելով յարձակած էր՝ անգլիական զօրավիշապներուն ոտքերուն քով վիրամահ ինկաւ :

Իսկ Նաբոլէոն փախստականներուն քովէն սրարչաւ կը վազէ, կը խօսի, կը ստիպէ, կը սպաննայ, կ'աղերսէ : Բաց կը մնայ ամէնուն բերանը. մինչդեռ առտուն «կեցցէ կայսրը» կ'աղաղակէին ամէնքն ալ, հիմա հագիւ կը ճանչնան զինքը : Բրուսիական նորեկ և անխոնջ ձիաւորները կը սրանան, կը թռչին, կը թրեն, կը կտրեն, կը յօչեն, կը մեռնին, կը ջարդեն : Կառածիգ երիվարները իրարու վրայ կը խու-

(*) Գանի մը հիւսիսային շերտիւններու, ինչպէս եւ Աւստրիա եւ Բրուսիա, բանակներուն մէջ տեսակ մը նիզակաւորներ կան որոնք իւլյան, հիւլան, հուլան կամ ուլան կ'ըսուին : Այս բառը բարբոսներէն յառաջ եկած է՝

ժեն, թնդանօթները կը խուսեն. թնդանօթածիգ զինուորները ձիերը սայլերէն կը հանեն և կ'առնեն փախչելու համար. յարկաւոր սայլերէն կը հանեն և կ'առնեն փախչելու համար. յարկաւոր սայլերը՝ գլխիվայր տապալած և իրենց չորս անիւները զէպ ի վեր բարձրացուցած ըլլալով ճամբան կ'արգիլեն և կոտորածի առիթներ կ'ըլլան: Ձիրար կը ջախջախեն, իրարու վրայ կը կոխեն. մեռելներու և կենդանիներու վրայէն կը քաշեն: Բազուկները կը խռովին: Ահեղատեսիլ բազմութեամբ մը կը խոնուին ճամբաները, արահետները, կամուրջները, բլուրները, հովիտները, անտառները, որոնք այս քառասուն հազար մարդերէն գրաւուելով կը խափանուին: Ամենուրեք ազազակներ, ամենուրեք յուսահատութիւն, հաճարներու մէջ տուրակներ և հրացաններ կը նետուին, սուրի ծայրով և բերնով ճամբաներ կը հարթուին, ա՛լ ոչ ընկեր կայ, ոչ պաշտօնաւոր, ոչ զօրապետ, անասելի սարսափ մը կը տիրէ ամէնուն վրայ: Ձիէթէն Ֆրանսան կը թրէ համարձակութեամբ: Առիւծները այժեամ կ'ըլլան: Ահա այսպէս փախաւ Ֆրանսական բանակը:

Փրնաբի մէջ փախստականները դառնալու, կենալու և իրենց ճակատը զէպի թշնամիին դարձնելու փորձ մը ըրին: Լօպօ երեք հարիւր մարդ գումարեց: Գիւղին դրան առջեւ պատնէշ կանգնեցին, բայց ամէնքն ալ սկսան փախչիլ երբ սկսան տեղալ բրուսիական ուժերը. իսկ Լօպօ ձերբակալուեցաւ. Փրնաբի դռնէն քիչ մը անդին, ճամբուն աջ կողմը ազիւսաշէն հիւզ մը կայ, որու պատին քիւրն վրայ դեռ կը կենայ ուժերուն գրոշմը:

Բրուսիացիք մեծ յաղթութիւն մը ըրած չըլլալով անչուշտ կատգեցան և Փրնաբի վրայ արշաւեցին. անգլթարար հալածեցին Ֆրանսացիները: Պլիւխէր

հրաման ըրաւ բրուսիացուոց որ ջարդեն, կոտորեն փախստականները:

Բրուսիացի գերի բռնող և բերող Ֆրանսացի կրքնատիէներուն մահ սպառնալու սոսկալի օրինակը նախ Բօկէ տուած էր: Պլիւխէր գերազանցեց Բօկէն: Արի պահակներուն զօրապետ Տիւնէմը Փրնաբի մէջ պանդոկի մը դրան քով նեղը իյնալով սուրը յանձնեց մահակիր հիւսարի(*) մը, որ սուրը առաւ և գերին մեռուց:

Յաղթութիւնը յաղթուողներուն սպաննելով լրացաւ: Պատժենք, քանի որ պատմիչ ենք, ծերունին Պլիւխէր անպատիւ եղաւ, Այս գազանային անգլթութեամբ Ֆրանսացիներուն աղետալի պարտութիւնը ամբողջացաւ: Յուսաբեկ փախստականները Փրնաբէն անցան, Գաթրը-Պրայէն անցան, Սօմպրեֆէն անցան, Ֆրանսէն անցան, Թիվէնէն անցան, Շարլըրուայէն անցան և Ֆրանսայի սահմանագլուխը միայն կանգ առին: Բարէ՛, ո՞վ էր այսպէս փախչողը: Մեծ բանակը:

Բայց մի՞թէ առանց պատճառի է այս մոլորադին չուարուժը այս սարսափը, պատմութեան զարմանքը գրաւող ամէնէն աննկուն քաջերու այս կործանումը և անկումը. ո՛չ: Վաթերլօն ճակատագրին օրն է: Գերմաղկային զօրութիւնը արտադրեց այն օրը: Ահա այս պատճառաւ գլուխները անաբեկ ծոցեցան. այս պատճառաւ անձնատուր եղան այն վսեմ սրտերը: Անոնք որ Եւրոպայի յաղթեր էին, ա՛լ ոչ ըսելիք եւ ոչ ընելիք ունենալով, մթութեան մէջ անեղ զօրու-

(*) Այսպէս կ'անուանուին հիւսարներու կամ հու՞՞ գարածու ձիաւորներու քանի մը զույգեր, որոնք իբր նօսք մեռելի գլուխ մը եւ երկու օսկօր կը կրէին, եւ որոնք կ'ըսուէր քէ քօնամին ամենեւին չնայելով կը մեռցնէին:

թեան մը ներկայութիւնը զգալով յաղթուեցան և
ինկան: Այն օրը մարդկային սեռի ապագային տեսա-
րանը փոխուեցաւ:

Վաթերլօն ժԹ. դարու առանցքն է: Պէտք էր
որ աներեւոյթ ըլլար մեծ մարդը որպէս զի կարենար
գալ մեծ դարը:

Մեծ մարդը բառնալու պաշտօնը վրան առաւ
այնպիսի էակ մը որուն ոչ ոք կրնայ հակառակիլ:

Վաթերլոյի պատերազմին մէջ չէ թէ ամպ, այլ
օդերեւոյթ մը կայ:

Այս օդերեւոյթն է Աստուծոյ անցնիլը:

Գիշերի մթութեան տիրած ժամանակ ժրնարի
քով դաշտի մը մէջ Պերնար և Պերթրան մարդ մը կե-
ցուցին անոր թիկնոցին մէկ ծայրը բռնելով: Վայ-
րենի, խորհուն, սոսկալի մարդ մըն էր ան որ փա-
խուստին յորձանքէն մինչեւ հոն քշուելով և ձիէն
պահ մը առաջ վար իջնելով սանձը թեւը անցուցած
էր, և որուն մոլորագին աչքերը դէպի Վաթերլօ կը
դառնային: Նարոյէոնն էր ան, որ գեռ կ'աշխատէր
յառաջ երթալու, նո'յն ինքն Նաբոլէոն, որ հիմն
ի վեր տապալող այս երազին անագին քնաչրջիկն էր:

Գ Լ Ո Ի Խ Ժ Գ.

ՅԵՏԻՆ ԳՈՒՄԱՐՏԱԿԸ

Մինչեւ գիշեր դիմացան պահակներուն քանի մը
մը գումարտակները, որոնք հոսուն ջուրի մէջ կե-
ցող ժայռերու պէս անխախտ մնացին, մինչդեռ բո-
լոր բանակը ուղղօրէն վաղելով խոյս կուտար:

Գիշերը վրայ հասնելով մահն ալ միատեղ կը հաս-
նէր. այս կրկին մթութեան գալուստին սպասեցին,
և անդրդուելի մնալով թոյլ տուին որ գիշերուան
խաւարը և մահուան խաւարը պաշարէ զիրենք:

Ամէն մէկ զունդ միւս զունդերէն զատուած
մնալով և ալ կապակցութիւն չունենալով բանակին
հետ որ ամէն կողմէ քայքայուած էր, իր հաշիւին
կը մեռնէր:

Այս յետին գործողութիւնը կատարելու համար
ոմանք Բօսօմի բլրակներուն վրայ և ոմանք ալ Մօն
Սէն ժանի դաշտին վրայ տեղաւորուած էին: Հոն
այս լքուն, յաղթահար և սոսկալի գումարտակները
զարհուրելի կերպով մը կը հոգեվարէին: Իրենց հետ
կը մեռնէին Իւլմի, Վակրամի, Իէնայի և Ֆրիէտլան-
տի փառաւոր յաղթութիւնները:

Ժամը իննին մօտ վերջալուսական մթութեան

մէջ այս գումարտակներէն մին դեռ կը կենար Մօն Մէն ժանի լեռնադաշտին ստորոտը:

Այն աղետալի ձորին մէջ, այն զարուվերին ըստորոտը որուն վրայ մագլցեր էին գրահակիրները և որ հիմա անգլիական զօրախումբերով ողողուած էր կը կռուէր այն գումարտակը՝ առանց ընկրկելու յաղթական թշնամիին հրանօթներուն առջեւ, որոնք չորս կողմէն իրեն կը նայէին և որոնցմէ սոսկալի խստութեամբ ուժեր կը տեղային:

Գումարտակին հրամանակարն էր Գամպրօն անուն պաշտօնակալ մը: Ամէն անգամ որ թնդանօթները կը պարպուէին գումարտակը կը նուազէր և պատասխան կուտար: Հրացաններով կը պատասխանէր թնդանօթներուն, շարունակ նեղցնելով իր չորս կենդանի պատերը: Ի հեռուստ փախստականները կանգ կ'առնէին չնչասպառ, և խաւարին մէջ կը լըսէին հետզհետէ նուազող այս սոսկալի որոտումը:

Երբ այս հռոմէական քաջերէն ափ մը մարդ մնաց միայն, երբ անոնց դրօշակը բզիկ բզիկ եղաւ, երբ գնդակները սպառելով ա'լ հրացանները գաւազաններ սեպուեցան, երբ դիակներուն դէզը կենդանիներուն խուժրէն աւելի մեծ եղաւ, յաղթողները նուիրական սարսափ մը զգացին այս վեհ մեռնողներուն բոլորտիքը, և անգլիական թնդանօթները շունչ առնելով լսեցին:

Լսելով կարծես թէ քիչ մը ժամանակ տալ ուզեցին այն մարտիկներուն, որոնց չուրջը ուրուականներ, ձիաւորներու շքանկարներ կը վխտային, թնդանօթներու սեւ կերպարանքը կ'երեւէր, նաեւ երկինք որ անխններուն և սայլերուն մէջէն կը նըշմարուէր:

Մեռելի հսկայածեւ գլուխը՝ զօր գիւցազուները

պատերազմի ատեն մուխին մէջ կ'ընդնշմարեն միշտ՝ կը յառաջանար դէպի այն մարտիկներուն վրայ և անոնց կը նայէր:

Ասոնք վերջալուսական մթութեան մէջ կրցան լսել թնդանօթներուն լեցուիլը. վագրի աչքերուն նման վառուած պատրոյգները գիշեր ատեն անոնց գլուխներուն բոլորտիքը չըջան մը կազմեցին:

Անգլիական մարտկոցներուն բոլոր հրձիգները թնդանօթներուն մօտեցան, և ահա այն ատեն անգլիացի զօրապետ մը, որ ոմանց ըսածին նայելով, Գօլվիլ և ոմանց ալ կարծիքին համեմատ՝ Մէյթլէնտ զօրապետն էր, յուզուելով՝ այն մարդերուն յետին վայրկեանը իր ձեռքին մէջ բռնելով՝ աղաղակեց,

— Անձնատուր եղի՛ք. ո՛վ քաջարի Յրանսացիներ:

— Քա՛կ պատասխանեց Գամպրօն:

... 11 11 11 11

Պ Ա Մ Պ Ր Օ Ն

Ֆրանսացի ընթերցողը՝ յարգուել ուզելով՝ չկրնար նաևանի, անգամ մըն ալ լսելու ֆրանսացիի մը արտաբերած գուցէ ամենէն գեղեցիկ խօսքը: Ըսել է թէ արգելուած է վկայել պատմական վսեմութիւն մը:

Վտանգը և պատասխանատոտութիւնը մեր վրայ առնելով չենք հնազանգիք այս արգելական կանոնին և կ'ըսենք.

Այս հականերուն մէջ տխրան մը գանուեցան, որ է Գամպրօն:

Այս խօսքը ըսել և յետոյ մեռնիլ, մի՞թէ աւելի վսեմ բան մը կրնամ'ջ ըլլալ. վասն զի մեռնիլ ուզելը մեռնիլ է, և եթէ ոմբակոծուելէն ետք չմեռաւ այս մարդը, յանցանքը իրը չէ:

Վաթերլոյի պատերազմին շահողն ոչ Նաբոլէոնն է որ խոյս տուաւ, ո՛չ Ուէլլինկթընն է որ ժամը չորսին ընկրկած չինգին յուսահատած էր, ոչ ալ Պլիւխէրը որ ամենեւին չկուուեցաւ: Վաթերլոյի մէջ յաղթող մարդն է Գամպրօն:

Քեզի մեոցնող կայծակը այսպիսի խօսքով մը շանթահարելը յաղթել է:

Պատերազմին ազետալի վախճանին այս պատասխանը տալ, ճակատագրին այսպիսի բան մը ըսել, ա-

պագայ առիւծին(*) այս յենակը տալ, գիշերուան անձրիւնին, Ուկոմօնի մատնտու պատին, Օնէնի խորունկ ճամբուն, Կրուշիի յապաղումին, Պլիւխէրի գալուստին այսպիսի պատասխան մը նետել, գերեզմանին մէջ հեգնել, խօսքով մը կանգուն մնալ՝ իյնալէ ետք, եւրոպական դաշնակցութիւնը վանկի մը մէջ խզգել, կեսարներուն արգէն հանրամանօթ այս ճեմիչը թագաւորներուն րնծայել, յատերու յետինը բառերուն առաջինը ընել՝ Ֆրանսայի փայտակը անոր հետ խառնելով, Վաթերլօն անտօթաբար բարեկենդանի յետին օրովը վերջացնել, Լէոնխատը(**) Բապըլէնլ(***) ամբողջացնել, յաղթութիւնը ամիտիել յետին խօսքի մը մէջ զար անհնարին արտասանել, պատերազմի դաշտին վրայ յաղթուել և պատմութեան մէջ յաղթել, և՛ այսպիսի արիւնարոյճ կոտորածէ մը ետք խնդացողները իր կողմը ունենալը ահաղին յաղթութիւն մըն է:

(*) Ուէլլինկթընի արձանից:
(**) Լէոնիսա Քրիօստէ 480 սաբի առաջ Սպարդայի բազաւորն է: Երբ Քսեթսէն Յուլիանոսան արոււեց, Լէոնիսա 4000 զօրով Թեբեօփիլի կիրեք կը պաւեէր որ Յուլիանոսանի բանակից էր: Երբ մասնութիւնը թճնամիլից ուրից նամբայ մը ցուցուց Յուլիանոսան մահելու համար, Լէոնիսա երեք հարիւր կտրից պահեց իր բով, միւսները զրկեց որ երբան Յուլիանոսան և կուուից: Յետոյ Լէոնիսա իր երեք հարիւր սպարդացի կտրիցներովը պարսից բանակը մտաւ և աւազից ջարդ տալէն ետք ինքն ալ ջարդուեցաւ իր երեք հարիւր բազաւորը:
(***) Բապըլէ 1483ին ծնած երեւելի ճրագագի կեղինակ մըն է: Անունը անմահ մնաց իր «Կարկանդակ» և «Փանրակիբուէլ» անուն վէպերուն ճարտիւ, որով ինքն պարտաւերով, կեղնութիւններով, յիմարութիւններով, այլապա կարկանդակով, բառախաղներով, անհամես և լրբեցի խօսքերով:

Այս բանը ըսելը շանթը նախատեսել է: Էսգի-
լիական վսեմութիւն ունի այս խօսքը:

Գամպրօնի խօսքը խորտակումի մը ազդումը ու-
նի: Կուրծքի մը անյարմարութենէ խորտակուիլն է,
հոգեվարքին յորդումն է այն որ կը պայթի: Ո՞վ
յազթեց. մի՞թէ Ուէ՛լինկթըն: —Ո՛չ, վասն զի եթէ
Պլիւխեր զգար, Ուէ՛լինկթըն յազթուած էր: Մի՞թէ
Պլիւխեր: —Ո՛չ, վասն զի եթէ Ուէ՛լինկթըն սկսած
չըլար, Պլիւխեր չպիտի կրնար վերջացնել: Ա՛յն
գամպրօնը, այն յետին ժամուն անցորդը, այն ան-
ծանօթ զինուորը, պատերազմին այն ամենափոքր մի-
ջատը կը զգայ թէ ստութիւն մը կայ աղէտքի մը
մէջ, կսկծալի սաստկացում. և ճիշդ այն պահուն ուր
ան կատաղութեամբ կը փրփրի այդ աղետալի պար-
տութեան վրայ, իրեն հեզութիւն մը կ'ընծայուի.
այսինքն կեանքը: Մի՞թէ հնարի՞ն է չը ստել: Հո՞ն իր
առջեւ են Եւրոպայի բոլոր թագաւորները, բարե-
բազզ զօրապետները ոտնաձայն Աբախազդները, որոնք
հարիւր հազարին ետեւէն ալ միլիոն մը, այսինքն
պատրոյզները վառ, և հուր ու ռումբ տեղալու պատ-
րաստ թնդանօթներ. կայսերական պահակները և մեծ
բանակները իրենց ոտքերուն ներքեւ առած և ճմլած
են, Նաբոլէոնը խորտակած են, և ալ միայն Գամպ-
րօն մնացած է, և ա՛լ բողոքելու համար այս հողե-
ղէն որդը կայ միայն: Իրօք պիտի բողոքէ: Ուստի
բառ մը կը փնտռէ սուր մը փնտռելու պէս: Գտածն
է փրփուր, և այս փրփուրն ալ այն խօսքն է: Յու-

(*) Էսգիլի հելլենական ողբերգութեան հնարիչն է եւ
անուանի ողբերգու: Յրեւիլի են իր ողբերգութեան
իրենց վսեմութեամբը, պերճութեամբը եւ շեղութեամբը:
Արեւիկի մօտ Էլէուսի քաղիքն մէջ ձեւած է Գրիսոստ 525
տարի առաջ:

անհատը այս զարմանալի և միջակ յազթութեան առ-
ջեւ, յազթական չունեցող այս յազթութեան առջեւ
կը կանգնի. կը զգայ թէ ո՞րքան անապին է այն,
այլ կը հաստատէ նաև թէ ո՞րքան չնչին է. և որ
անոր վրայ թքնելը բաւական չհամարիր, ուստի
թիւին. զօրութեան և նիւթին ներքեւ ճնշուած պա-
հուն սրտէն խօսք մը կը գտնէ. որ է աղբը: Կը
կրկնենք թէ զայս ըսելը, բնելը, գտնելը, յազ-
թել է:

Մեծ օրերու ոգին այն աղետալի վայրկեանին
մէջ այս անծանօթ մարդուն սիրտը մտաւ: Ինչպէս
Բուժէ տը լ'Իլ Մարսէյէզը գտաւ, նոյնպէս և
Գամպրօն վաթերլոյսի խօսքը գտաւ վերէն ներչըն-
չուող զօրութեան մը շնորհիւ: Երկնային փոթորիկի
գոլորշի մը կը զատուի և կուգայ այս մարդոց վրա-
յէն կ'անցնի. և անա կը սարսփին ասոնք, և անա
մին ամենէն վսեմ երգը կ'երգէ, միւսն ալ ամենէն
սարսփելի ազարակը կ'արձակէ: Գամպրօն արհա-
մարհոտ տիտանի մը այս խօսքը միայն Եւրոպայի
երեսին չտար յանուն կայսրութեան, վասն զի միայն
այս չբաւէր. նաև անցելոյն երեսին կուտայ յանուն
յեղափոխութեան:

Այն խօսքը երբ կը լսենք, կ'իմանանք թէ
Գամպրօն հակամերուն հին հողին ունի: Կարծես
թէ Տանթոնն է ան որ կը խօսի, կամ Քլէմպէրն է
որ կը մոնչէ:

Գամպրօնի այն խօսքին անգլիական ձայնը պա-
տասխանեց. Կրա՛կ: Մարտկոցները չողացին, բլուր-
ները սասանեցան, բոլոր այն արոյրէ բերաններէն
վերջին և զարհուրելի ոմբատարափ մը տեղաց. լայ-

նածաւալ մութ մը տարածուեցաւ, զոր լուսինը ծագելով անորոշապէս կ'սպիտակցնէր, և երբ այս մութը փարատեցաւ ա՛լ բան մը չկար:

Ջնջուած էր այն անարկու մարտիկներուն մնացորդը, մեռած էին պահակները:

Մարդկային պատնէշին չորս պատերը տապալեր էին, դիակներուն մէջ հազիւ հազ սարսուռ մը կը նշմարուէր. ֆրանսական լէգէոնները, որոնք հռոմէական լէգէոններէն աւելի մեծ էին, անաշխատ մեռան Մօն-Սէն-Փանի անձրեւով և արիւնով թրջուած հողին վրայ, տխուր ցորեններուն մէջ, ճիշդ այն տեղը ուրկէ հիմա առաւօտուն ժամը չորսին սուրբիւրով եւ իր ձին մտրակելով զուարթօրէն կ'անցնի ժողէֆ, որ նիւզի նամակատան սուրհանդակն է:

Կ Լ Ո Ի Խ ԺԶ.

ԹԷ ԻՆՉ Կ'ԱՐԺԷ ԴՈՒՔՍ ՄՐ

Վաթերլոյի պատերազմը հանգոյց մըն է: Թէ՛ յաղթողներուն և թէ՛ յաղթուողներուն համար դժուարիմաց խնդիր մըն է: Նարոյէոն կը կարծէ թէ պանական երկիւղ մըն է այն(*). Պլիւլէր միայն հուր կը տեսնէ անոր մէջ, Ուէլինկիթըն բան մը չհասկընար: Տե՛ս տեղեկագիրները: Օրաթերթերը խառնաշփոթ, մեկնութիւնները խառնակուած են:

Ոմանք կը թոթովեն, ոմանք կը կակազեն: Փօմինի Վաթերլոյի պատերազմը չորս ժամանակի կը բաժնէ, Միւֆլէն երեք յանկարծական փոփոխում կուտայ անոր. Շարա միայն, իր կորովի նայուածքով կրցաւ բմբուսել երկնային դիպուածին հետ մարտնչող մարդկային հանճարի մը այս աղետաւոր վախճանին յայտարար ծրագիրները, թէեւ քանի մը կէտերու նկատմամբ մեր կարծիքը կը տարբերի իր կարծիքէն: Միւս ամէն պատմիչները կերպով մը կը

(* Լմեցած պատերազմ մը, վերջացած օր մը, սխալումով պատահուած եւ յետոյ ուղղուած միջոցներ, հետեւեալ օրուան համար սպառնալուած առեւի մեծ յաջողութիւններ, վերջապէս ամէն բան կարուեցաւ պահ մը պսակական երկիւղ սիրելով:

ՆԱԲՈՒԷՈՆ Բոնք թելադրեալք ի Սէնթ Էլէն

չլանան, և այս շրջման մէջ կը խարխափին: Իրօք ակնախտիդ օր մըն է, ռազմական միապետութեան փլուճն է այն, որ բոլոր արքայութիւնները իր հետք քշելով թագաւորները մեծապէս շուարեցուց- զօրութեան անկումը, պատերազմի փախուստ է այն:

Գերմարդկային հարկի գրոշմը կրող այս պատա- հարին հետ մարդոց մասնակցութիւնը բան մը չէ:

Վաթերլօն Ուէլինկթընէն և Պլիւխէրէն աստուե- լով միթէ Անգլիա և Գերմանիա զրկու՞մ մը կրած կ'ըլլան: Ո՛չ:

Վաթերլոյի խնդիրին մէջ գործ չունի ոչ մեծա- նունն Անգլիան և ոչ ալ վեհն Գերմանիան: Փա՛ռք Աստուծոյ, ժողովուրդներուն մեծութիւնը սուրին սոսկալի արկածներէն կախում չունի: Ո՛չ Գերմա- նիան, ոչ Անգլիան և ոչ Ֆրանսան թուրի պատեանի մը մէջ կ'ապրին:

Այն միջոցին՝ ուր Վաթերլօն թուրերու շառա- չիւն մըն է՝ Գերմանիան Պլիւխէրէն բարձր մարդ մը ունի որ է Կէօթէ, և Անգլիան Ուէլինկթընէն բարձր մարդ մը ունի որ է Պայրըն: Մեր դարը յատկապէս զաղափարներու լայնածուայ ծագում մը ունի, և Անգլիան ու Գերմանիան այս արշաւոյսին մէջ շքե- զափայլ նշոյլ մը ունին:

Վեհ է անոնց փառքը, վասնզի կը մտածեն: Բա- զաքակրթութեան մակարդակը բոլորովին անոնց կը պարտաւորի իր բարձրութիւնը: Անոնք են այս բար- ձրութիւնը տուողը, և ոչ թէ դիպում մը: ԺԹ. գա- ռու մէջ անոնց ստացած մեծութեան պատճառը Վա- թերլօն չէ:

Բարբարոս ժողովուրդները միայն յաղթութենէ մը ետք յանկարծ կ'աճին: Այս աճումը մրրիկէ մը ուռած հեղեղներուն վաղանցուկ անապարձութեան կը նմանի:

Քաղաքակիրթ ժողովուրդները՝ մանաւանդ մեր օրերուն մէջ՝ ոչ կը բարձրանան և ոչ ալ կը խոնար- հին զօրավարի մը բարեբախտութեամբը կամ չարա- բախտութեամբը: Անոնց մարդկային սեռի վրայ ու- նեցած սեփական կշիռը չէ թէ պատերազմէ մը, այլ աւելի մեծ բանէ մը կ'արտագրուի: Բարեբախտաբար անոնց պատիւը, արժանապատուութիւնը, յոյսը ու հանճարը թիւեր չեն որ զիւցազները և աշխարհա- կալները՝ որոնք խաղամոլներ են՝ կարենան պատե- րազմի վիճակահանութեան դնել զանոնք:

Շատ անգամ պատերազմը կը կորսուի, յառաջ- դիմութիւնը կը վաստկուի:

Նուա՞զ փառք, աւելի աղատութիւն. Թմբուկը կը լռէ, միտքը կը խօսի: Խաղ մըն է այն ուր կըռ- ուողը կը շահի: Ուրեմն երկու կողմէն ալ անխոռվ կերպով խօսինք Վաթերլոյի նկատմամբ: Տանք դիպ- ուածին ինչ որ դիպուածին կը վերաբերի, և Աստու- ծոյ ինչ որ Աստուծոյ կը վերաբերի:

Ի՞նչ է Վաթերլօն, միթէ յաղթութիւն մը. ո՛չ. վիճակահանութեան մը շահող տոմսակն է ան:

Տոմսակ մը գոր Եւրոպան շահեցաւ և Ֆրանսան վճարեց:

Մեծ կարեւորութիւն չկար առիւծ մը գնելու հոն:

Մանաւանդ թէ Վաթերլօ պատմութեան մէջ տեսնուած ամենէն տարօրինակ հանդիպումն է: Հան- դիպում Նարոլէոնի և Ուէլինկթընի: Ասոնք ոչ թէ թշնամիներ, այլ ներհակութիւններ են:

Աստուած, որու հաճելի են հակադրութիւնները, բնաւ ըրած չէ աւելի զարմանալի հակապատկեր մը, աւելի տարօրինակ դիմադրութիւն մը: Մէկ կողմին ունեցածն է ճշդութիւն, նախատեսութիւն, երկրա- չափութիւն, խոհմութիւն, ապահով նահանջ, պաշ-

հետի զօրաց մասին խնայութիւն, անդրդուելի անխոռովութիւն մը, անխոռով կանոն մը, ռազմագիտութիւն որ գետնէն օդուտ կը քաղէ, մարտագիտութիւն որ վաշտերը կը հաւասարակչուէ, շիբ շիտակ շարժուած զօրաց միահամուռ ջարդը, կարգադրութիւն պատերազմի՝ ժամացոյց ի ձեռին, զիպուածին կամաւ բան մը չթողուլ, դասական հին արիութիւն, բացարձակ ուղղութիւն. իսկ միւս կողմին ունեցածն է ակներեւութիւն, հմայակտն զօրութիւն, ռազմական տարօրինակութիւն, գերմարդկային բնազդում, փայլակնալի նայուածք, չգիտեմ ի՞նչպիսի բան մը որ արծիւի պէս կը նայի և շանթի պէս կը զարնէ, արհամարհական ուժգնութեան մը մէջ զարմանալի ճարտարութիւն մը, խորուն սրտի մը ամէն գաղտնիքները, ճակատագրին հետ ընկերակցութիւն. գետերը, գաշտերը, անտառները, բլուրները որոնք հրաման կ'ընդունին և կերպով մը կը բռնադատուին հնազանդելու. բռնակալութիւն մը որ պատերազմի դաշտն անգամ կը չարչարէ. աստղին վրայ դրուած հաւատք մը որ ռազմագիտութեան հետ խառնուելով կ'ընդարձակէ ու միանգամայն կը շփոթէ զայն: Ուէլինկթըն պատերազմի Պարեմն(*) է. իսկ Նարոլէոն անոր Միչել-Անժն է, բայց այս անգամ հանձարը հաշիւէն յաղթուեցաւ:

Երկու կողմն ալ մէկու մը կը սպասէր: Յաջողեցաւ ուլ որ ճիշդ հաշուած էր: Նարոլէոն Կրուշիլին կը սպասէր. Կրուշիլին սպասէր. Ուէլինկթըն Պլիւխէրի կը սպասէր. Պլիւխէրի եկաւ:

Ուէլինկթըն պատերազմն է որ իր փո-

(*) Յրամուտ Պարէմ անուանի եւ հռչակաւոր հաւուագէ մըն է: 1640ին Լիօն ծնած է:

խաղարձ խաղը կը խաղայ: Պօնաբարթ իր սկզբնաւորութեան ժամանակ Իտալիայի մէջ անոր հանդիպած և փառաւորապէս յաղթած էր:

Նորահաս անդղին առջեւէն խոյս տուած էր ծեր բուն: Հին մարտագիտութիւնը ոչ միայն շանթահարուած, այլ նաև գայթակղած էր:

Ո՞վ և ի՞նչ էր այս քսանըվեց տարեկան Գօրսի-գացին. ի՞նչ կը նշանակէր այս չքեղ տգէտը որուն հակառակ էր ամէն բան, որուն ոչ ոք կողմնակից էր, և որ սակայն առանց պաշարի, առանց ռազմամթերքի, առանց թնդանօթի, առանց կօշիկի, գրեթէ առանց բանակի քանի մը մարդով բանակներու դէմ կը գնէր, գաշաւոր Եւրոպային վրայ կը խուժէր և անհնարին պարագաներու մէջ յաղթութիւններ կը վաստակէր այլանդակօրէն:

Ո՞ւրիկէ կ'իջնէր այս շանթածիգ յիմարը որ՝ գրեթէ առանց շունչ առնելու և ձեռքը մարտիկներու միեւնոյն խաղը ունենալով հետզհետէ փոշիի պէս կը փչէր Գերմանիոյ կայսեր հինգ բանակները, Պօլիէօն Ալվինցի վրայ՝ Վիւրմսէրը Պօլիէօյի վրայ, Մէլասը՝ Վիւրմսէրի վրայ, Մաքը՝ Մելասի վրայ տապալելով: Ի՞նչ էր պատերազմին այս նորեկը որ աստղի մը անամօթութիւնն ունէր: Ազատեմիական ռազմի աշակերտները խոյս տալով կը նզովէին զայն: Ասկէ հետեւեցաւ հին մարտիկներուն՝ նոր մարտիկին դէմ, ուղիղ սուսերին՝ փայլակնափայլ սուլինին դէմ, ռազմական կանոնաւորութեան՝ հանձարին դէմ պահած անողեքելի ոխը:

Այս ոխը 1815 յունիսի 18ին ամէնէն արդարացի փոխարէնը առաւ, և Լօտիի, Մօնթեպէլլոյի, Մանթուայի, Մարէնկօյի և Արգօլի վերելը գրեց. Վաթերլօ: Միջակներու յաղթանակ որ օր քաղցր է մեծամասնութեանց: Ճակատագիրը հաւանեցաւ այս

հեղուկութեան: Նաբոլէոն իր անկումին ժամանակ նորէն հանդիպեցաւ Վիւրմսէրի որ երիտասարդ էր:

Եւ իրօք Վիւրմսէրը գտնելու համար Ուէլինկթընի մագերը ալեւորել կը բաւէ:

Վաթերլօ առաջին կարգի պատերազմ մըն է զոր երկրորդ կարգի զօրավար մը վաստկած է:

Վաթերլոյի մէջ մարդուս զարմանքը գրաւողն է Անգլիան. անգլիական պնդութիւնը. անգլիական հաստատամտութիւնը անգլիական արիւնը. այս պատերազմին մէջ Անգլիան նոյն իսկ Անգլիայէն կը փառաւորուի. փառաւորեալը իր բանակն է. և ոչ թէ իր զօրավարը: Թող չարի Անգլիա այս ճշմարտութենէ:

Ուէլինկթըն առ յորտ Պաթիւրսթ գրած նամակի մը մէջ տարօրինակ ապերախտութեամբ մը կ'ըսէ թէ իր բանակը 1815 յունիսի 18ին պատերազմող բանակը «գարչելի բանակ» մըն էր:

Այս խօսքին վրայ ի՞նչ կը խորհի արդեօք Վաթերլոյի ահօսներու ներքեւ թաղուած մեռելի ոսկրներուն տխուր խառնուրդը:

Անգլիան խիստ համեստաբար վարուեցաւ Ուէլինկթընի հետ. Ուէլինկթընը այնքան մեծցնելը Անգլիան փոքրել է: Ուէլինկթընը ուրիշի մը պէս զիւցազն մըն է. Մեծը ան չէ. բուն մեծերն են աղբիւր սկովտիացիները, թիկնապահները, Մէյթլընտի և Միչլիի գունդերը, Բաքի և Քէմբլի հետեւակները, Բօնսըմպիյմ և Սըմըրսէթի ձիաւորները, սմբատորափին ներքեւ սկովտիական հովուատիկը նուազող հայլանտըրները: Բէյլանտի վաշտերը և այն նորեկ եւ անխոնջ զինուորները որոնք հազիւ հազ հրացան բռնել զիտէին և որոնք էսյէնկիի և Ռիփօլիի հին եւ վարժ գունդերուն զէմ գրին:

Ուէլինկթըն յամառութիւն ցուցուց. այս է անա

իր արժանաւոր զործը. որու մասին չենք հակառակիւր տմարդօրէն. բայց իր հետեւակ և ձիաւոր զօրաց ամէնէն պզտիկն ալ իրեն պէս հաստատուն մնաց: Ինչ որ կ'արժէ երկաթ-զուքսը. նոյնը կ'արժէ նաև երկաթ զինուորը:

Իսկ մենք կը փառաւորենք միմիայն անգլիական զինուորը. անգլիական բանակը. անգլիական ժողովուրդը: Եթէ յաղթանակ մը կայ. այս յաղթանակը նոյն իսկ Անգլիոյ իրաւունքն է: Վաթերլոյի սիւնը աւելի արդարացի կ'ըլլար եթէ փոխանակ մարդու մը պատկերը կանգնելու ժողովուրդի մը արձանը կանգնէր ամպին մէջ:

Բայց այս մեծն Անգլիան մեր այս բաժներէ պիտի բարկանայ: Իր 1688էն(*) և մեր 1789էն ետք տակաւին աւատական ցնորքներ ունի: Փառանդութեան և դատարարութեան կը հաւատայ: Այս ժողուրդը՝ որու չափ զօրաւոր և փառաւոր ուրիշ ժողովուրդ մը չկայ՝ ինքզինքը իբր ազգ կը յարդէ և ոչ թէ իբր ժողովուրդ:

Իբր ժողովուրդ յօժարակամ կը հպատակի, եւ գլուխ կը համարի ա՛ս կամ այն յորտը: Իբր բանուոր կ'արհամարհուի և իբր զինուոր մեծ կ'ուտէ առանց ընդդիմութեան: Ամէն մարդ կը յիշէ թէ յորտ Բակլան չկրցաւ իր տեղեկագրին մէջ անուանել այն յիսնապետ որ Ինքերմանի պատերազմին մէջ կարծենք բանակն ազատած էր. չկրցաւ յիշուիլ վասն զի անգլիացեոց ռազմական դատակարողութիւնը չնրեր որ սպայի աստիճան ունեցող զիւցազն մը յիշուի տեղեկագրի մը մէջ:

Վաթերլոյի նման պատահարի մը մէջ ամէն բանէ

(*) Այս 1688 ամսիսը անգլիական յեղափոխութեան բուռնացն է:

ուելի մեր զարմանքը գրաւողն է բաղդին զարմանալի վարպետութիւնը: Գիշերային անձրևւ. Ուկոմօնի պատ, Օհէնի խորունկ ճամբայ, Կրուչին թնդանօթի ձայնը չլսեր, Նարոյէոն ուղղեցոյցէն կը խաբուի Պիւլով ուղեցոյցէն ճիշդ տեղեկութիւն կ'առնէ. հեղեղ մըն է այս որ զարմանալի կերպով առաջնորդուած է:

Միահամուռ նկատելով կ'ըսենք թէ Վաթերլոյի մէջ աւելի կոտորած քան թէ պատերազմ եղաւ:

Ամէն գէմ առ գէմ ճակատուած պատերազմներուն մէջ Վաթերլոյ միայն ամենափոքր ճակատ մը կազմած է իբր պատերազմներուն թիւին նայելով: Նաբոլէոնի զօրաց ճակատագիրը երեք քառորդ մղոն, Ուէլինկթընի զօրաց ճակատն ալ կէս մղոն տարածութիւն ունէր. ամէն մէկ կողմէն եօթանասուն երկու հազար պատերազմող կար: Կոտորածը այս հոծութենէն հետեւեցաւ:

Յետագայ հաշիւը եղած և համեմատութիւնը գտնուած է. Աւստերլիցի պատերազմին մէջ ֆրանսացիներէն հարիւրին տասնըչորս, ռուսերէն հարիւրին երեսուն, աւստրիացիներէն հարիւրին քառասունը չորս հոգի կորսուեցան: Վալրամի պատերազմին մէջ ֆրանսացիները հարիւրին տասներեք, աւստրիացիները հարիւրին տասնըչորս հոգի կորուսին: Մօսքուայի պատերազմին մէջ ֆրանսացիները հարիւրին տասներեք, ռուսերը և բրուսիացիները հարիւրին տասնըչորս հոգի կորուսին: Վաթերլոյի մէջ ֆրանսացիները հարիւրին յիսունը վեց, և գաշնակիցները հարիւրին երկասուրմէկ հոգի կորուսին: Վաթերլոյի բովանդակութիւնն է հարիւրին քառասունը մէկ: Հարիւր քառասունը չորս հազար հոգի պատերազմեցան. վաթսուն հազար հոգի մեռան:

Այսօր Վաթերլոյի դաշտը երկրիս՝ որ մարդուս

անխոով նեցուկն է՝ սեպհական հանդարտութիւնը ունի, և կը նմանի ամէն դաշտերու:

Այլ սակայն գիշերը կարծես թէ ցնորուկ մշուշ մը կ'եղնէ այն դաշտէն, և եթէ ուղեւոր մը հոն պտըտի, եթէ նայի, եթէ մտիկ ընէ, եթէ երազէ ինչպէս Վիրթիլ երազած է Ֆիլիբի տխուր դաշտերուն մէջ, այն աղէտալի պատահարին բանդագուշանքովը կը գրաւուի: Յունիսի անարկու տասնութը դեռ կենդանի է. իբր յիշատակարան կանգնուած շինովի բլուրը աներեւոյթ կ'ըլլայ, ով որ առիւծ մըն էր, կ'անհետի, պատերազմի դաշտը իր իրական կերպարանքը կ'առնէ. դաշտին մէջ հետեւակ զօրաց դասեր կը ճօճին, հորիզոնէն ձիււորներ կ'արշաւեն կատաղաբար. անաբէկ երազատեսը թուրերուն շողումը, սուրիններուն փայլիւնը, ռումբերուն փայլատակումը, թնդանօթի շանթերուն սոսկալի իրերահարումը, որուական պատերազմին անորոշ աղմուկը կը լսէ՝ գերեզմանի մը մէջէն ելնող հոնչիւն մը լսելու պէս. կը տեսնէ ստուերներ որոնք կը ընատիէներն են, նշոյլներ՝ որոնք գրտհակիրներն են, կմախք մը ոք Նաբոլէոնն է, ուրիշ կմախք մըն ալ որ է Ուէլինկթըն. ասոնց և ոչ մին կայ հիմա, այլ տակաւին կը զարնուին և կը պատերազմին այլ հեղեղատները արիւնով կը ներկուին, և ծառերը կը սարսուին, այլ ամպերուն մէջ անգամ կատղութիւն կայ, և այն ամէն վայրենական բլուրները որոնք են Մօն-Սէն-Ժան, Ուկոմօն, Ֆրիշմօն, Բարըլօթ, Բլանսընուա, գիրար ջարգող ձիւաղներու մրրիկներէ խառնիխուռն շրջապատուած կերելին խաւարի մէջ:

Գ Լ ՈՒ Խ ՓԷ.

ՊԷ՞ՏԲ Է ՀԱՒՆԻԼ ՎԱԹԵՐԼՈՅԻՆ ԹԷ ՈՉ

Դաս մը ազատասէրներ կան որոնք խիստ յարգի մարդեր են և որոնք չեն ատեր Վաթերլոն: Մենք այս մարդոց կարգէն չենք: Մեզի համար Վաթերլոն ոչ այլ ինչ է. եթէ ոչ ազատութեան շուարուն թըւականը: Անտարակոյս անակնկալ բան մըն է այսպիսի հակիթէ այսպիսի արծիւի մը ելնելը:

Եթէ խնդիրը ամենաբարձր տեսութեամբ նկատելու ըլլանք. Վաթերլոն դիտմամբ հակայեղափոխական յաղթութիւն մըն է: Վաթերլոյի մէջ Եւրոպան Ֆրանսայի գէմ, Բեթերսպուրկ, Պերլին և Վիեննա Բարիզի գէմ, իրերու առաջնական վիճակը նախաձեռնութեան գէմ կրօնեցան, 1789 յուլիս 14ը 1815 մարտի 20ին մէջէն զարնուեցաւ, միայնտութեանց զարնուրելի ճգնաժամին սկզբնաւորութիւնը Ֆրանսական անգսպելի ազատամրութեան գէմ կռուեցաւ: Անոնց փախաքն էր քսանըվեց տարիէ ի վեր հրաւեռի պէս բանկոզ ֆրանսական ահագին ժողովուրդը մարել:

Պուրպօնները համերաշխութեամբ միացան Նասոներու, Բօմանօֆներու, Հօնէնցոյէրներու և Հա-

պուպուրկներու հետ: Երկնային իրաւունքը Վաթերլոյին կոնակը նստած է:

Ստոյգ է թէ կայսերական իշխանութիւնը բռնաւորութեան իշխանութիւն մը եղած ըլլալով, թաղաւորութիւնը՝ իրերու բնական ընդդիմագործութեամբ՝ պիտի բռնադատուէր ազատական ըլլալու, և թէ Վաթերլոյէն սահմանադրական կարգաւորութիւն մը հետեւեցաւ ակամայ՝ ի մեծ տրամութիւն յաղթականներուն: Այո՛, սահմանադրական կարգաւորութիւն մը հետեւեցաւ, վասնզի յեղափոխութիւնը չկրնար իրապէս յաղթուիլ, վասնզի նախահինամական և բացարձակապէս ճակատագրային ըլլալով, միշտ երեւան կ'ելնէ՝ Վաթերլոյէն առաջ Պօնաբարթին հետ որ հին գահերը կը տապալէր, Վաթերլոյէն ետք Լուի ՓԷ. ի հետ որ սահմանադրութիւնը կը շընորհէր և կը հնազանդէր անոր: Պօնաբարթ Նարոլիի գահին վրայ սուրհանդակ մը և Սիւէտի գահին վրայ յիննապետ մը կը դնէ՝ սնհաւասարութեան կիրառումով հաւասարութիւնը հաստատելով: Լուի ՓԷ. Սէնթ Ուէնի մէջ մարդուս իրաւունքները իր ստորագրութեամբն ալ կը վաւերացնէ:

Կ'ուզե՞ս հասկնալ թէ ի՞նչ է յեղափոխութիւնը: Յառաջդիմութիւնը, վաղը անուանէ զայն: Վաղուան օրը անդիմադրելի կերպով իր գործը կը կատարէ, և այսօրուընէ կը կատարէ: Միշտ և տարօրէն կը հասնի իր նպատակին:

Այն Ուէլինկթընի միջոցաւ ատենաբան մը կ'ընէ զՖօյ որ զինուոր մըն էր: Ֆօյ Ուկոսոնի մէջ կ'իյնայ, և նորէն կը կանգնի բեմին վրայ: Այսպէս կը գործէ յառաջդիմութիւնը: Վաթերլո՞ զսպելով ուղեմայնտութիւնը՝ որ եւրոպական գահերը կը քանդէր, ուրիշ հետեւութիւն մը չունեցաւ, եթէ ոչ միւս կողմէն չարունակել տալ յեղափոխութեան պաշտօնը:

Վոտորողներուն պաշտօնը աւարտեցաւ, կարգը եկաւ մտածողներուն: Այն դարը զոր Վաթերլոօ կ'ուզէր կեցնել: Վաթերլոյին վրայէն անցաւ և իր ուղեւորութիւնը շարունակեց: Այս աղետալի յաղթութիւնը ազատութենէն յաղթուեցաւ:

Վերջապէս անհակառակելի ճշմարտութիւն մըն է թէ Վաթերլոյի մէջ յաղթողը, Ուէլինկթընի ետեւ ժպտողը. բոլոր եւրոպայի, նաեւ՝ ոմանց ըսածին նայելով՝ Ֆրանսայի մարէշալութեան գաւազանը անոր բերողը, առիւծին արձանը կանգնելու համար ոսկորներով լի հողերու սայլակները զուարթութեամբ տանողը, անոր յենակին վրայ յաղթանակաւ 1815 յունիս 18 թուականը գրողը. Պլիւխէրը Ֆրանսական բանակի փախստականները թրէ անցնելու խրախուսողը. Մօն Սէն Ժանի լեոնագաշտին գազաթէն որսի մը վրայ յարձակելու պէս Ֆրանսայի վրայ յարձակողը հակայեղափոխութիւնն էր: Բայց երբ Բարիզ հասաւ, ի մօտուստ տեսաւ հրալեռին բերանը, զպայ թէ անոր մոխիրը իր ոտքերը կ'այրէր, հետեւաբար միտքը փոխեց, և նորէն սկսաւ սահմանադրութիւն մը թոթովել:

Վաթերլոյի մէջ տեսնենք միայն ինչ որ կայ Վաթերլոյի մէջ: Դիտմամբ տրուած ազատութիւն չկայ ամենեւին: Հակայեղափոխութիւնը ակամայ ազատական էր, ինչպէս որ համատիպ երեւոյթով մը նաբուլէոն ալ յեղափոխական էր ակամայ: 1815 յունիս 18ին թամբէն վար նետուեցաւ ձիաւոր Ռօպէլէրը:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Ը.

ԵՐԿՆԱՅԻՆ ԻՐԱԻՈՒՆՔԻՆ ՎԵՐԱՃՈՒՄԸ

Տիքտաթորութիւնը վերջանալով՝ իր հետը ամբողջ դրութիւն մը տապալեցաւ:

Կայսրութիւնը դլորեցաւ մթազին վիճի մը մէջ որ մեռնող հոռմէական աշխարհի վիճին նմանեցաւ: Անդունդ տեսնուեցաւ նորէն ինչպէս բարբարոսներու ժամանակ: Միայն թէ 1815ի բարբարոսութիւնը զոր իր պղտիկ անուսով պէտք է հակայեղափոխութիւն անուանել, քիչ չունչ ունէր, չուտ մը կտրեցաւ չունչը և մոռցաւ ինչ որ պիտի ըսէր:

Կը խոստովանինք թէ կայսրութեան վրայ լացողներ եղան, մանաւանդ թէ դիւցազնական աչքեր էին լացողները: Եթէ արքունի գաւազանի փոխուած թուրն է փառքը, կայսրութիւնը նոյն իսկ փառքը կազմած էր: Կայսրութիւնը երկրիս վրայ ծաւալած էր այն ամէն լոյսը որ կրնայ արտադրուիլ բռնամուլութենէ. ազօտ լոյս կամ լաւ եւս է ըսել, մութ լոյս մըն էր այն որ ճշմարիտ լոյսին հետ եթէ բաղդատուի, խաւար մըն է: Խաւարին այս փարատումը խաւարի մը ազգումը ունեցաւ:

Լուի ժԸ, վերստին Բարիզ մտաւ: [Յուլիսի Տին շրջապարերը մարտի 20ին աւիւնները ջնջեցին: Գոր-

սիգացի մակդիրը Պէարնեան(*) մակդիրին հակադրու-
թիւնը սեպտեմբեր: Թիւիյրրիի գմբէթին՝ դրօշը ճեր-
մակ գրօշի փոխուեցաւ: Աքսորը գահակալից: Հար-
ուէլի(**) եղեւնեայ սեղանը Լուի ԺԳ.ի շուշանազարդ
թիւնաթոռին առջեւ տեղաւորուեցաւ: Պուլին և
Ֆօնթընօյ(***) յիշուեցան իբր երկկուան դէպքեր,
վասնզի Աւստերիցը հինցած էր: Խորանը և զահը
վեհօրէն եղբայրացան: ԺԹ, զարու մէջ ընկերային
փրկութեան ամենէն անհակառակելի ձեւերէն մին
Ֆրանսայի և ցամաքային Եւրոպայի՝ վրա: հաստատու-
եցաւ:

Ուր որ կայսերական պահակներ կային, վեր-
ցուեցան և իրենց տեղ արքայական հրացանակիրներ
գրուեցան: Կտառ շաւի կամարը, որ իր վրայ բեռ-
նաւորած յաղթութիւններու ներքեւ կը ճնշուէր,
այս նորահաստ ստութեանց մէջ օտար մնալով, գուցէ
քիչ մըն ալ Մարէնկոյէն և Արգօյէն ամհնալով շիտ-
թումէ ազատեցաւ Անկուլէմի դուքսին արձանովը:
Մատրլէնի գերեզմանատունը որ 1793ի հասարա-
կաց անարկու գերեզմանն էր, մարմարիտնով և յաս-
պիսով ծածկուեցաւ, վասնզի Լուի ԺԳ.ի և Մարի

(*) Հանրի Գ. Քրանսայի երեւելի բազաւորին «պէ-
արնէ» (պէրանեան կամ պէարնցի) մակդիրը կը տուէր
մոլեռանց կարօլիկներու կողմէ՝ գայն անարգելու մտօք,
վասնզի Հանրի Գ. Գալվիանի երեւորդ էր:

(**) Հարուէլ Լոնսօնէն վաստակեալ հազարամէր երեսու
ապարանք մըն էր: 1811էն մինչեւ 1815 այս ապարան-
քին մէջ բնակեցաւ Ռօվանսի կոմսը որ Նաբօլէոնի ան-
կումէն ետք Ֆրանսայի բազաւոր եղաւ Լուի ԺԳ. ան-
կումով:

(***) Ֆրանսայի Մարգ Գահակցի մօտ անուն մըն է
ուր Քիլիք Օկիւսը բազաւոր երեւելի յաղորդին մը
վասակեցաւ 1814ին:

Անթուանեթի ոսկերտութիւնը այն հողին մէջն էին:
Վենսանի խրամին մէջ գետնէն գերեզմակական կո-
թող մը ելաւ, յիշելով թէ էնկիլէնի դուքսը մտած
էր ճիշդ այն ամիսին մէջ ուր Նաբօլէոն թագաւորե-
ցաւ: Պիոս Թ. որ այս մահուան խիստ մօտ միջոցին
Նաբօլէոնի թագադրութեան օծումին հանդէսը կա-
տարած էր, հանդարտօրէն օրհնեց անկումը ինչպէս
օրհնած էր անոր գահակալութիւնը:

Շէօնպրէօնի(*) մէջ քառամեայ պզտիկ ստուեր
մը կար զոր Հոմի թագաւոր անուանելը ապստամ-
բական խօսք մը համարուեցաւ:

Ահա այս բաները եղան թագաւորները նորէն
բազմեցան իրենց գահերուն վրայ: Եւրոպայի տէրը
վաղնակի մը մէջ գրուեցաւ, հին գրութիւնը նոր
գրութեան յաջորդեց, երկրիս ամէն մթութիւնը և
ամէն լոյսը տեղ փոխեցին, վասնզի ամառուան մէջ
օր մը, կէս օրէն ետք, հովիւ մը անտառի մը մէջ
բուսիացիի մը ըսաւ. Ասկէ անցի՛ր, մի՛ անցնիր:

Այս 1815ը կարծես աղետալի ապրիլ ամիս մը ե-
ղաւ: Անտոզը և թուճաւոր հին իրողութիւնները
նոր կեղեւներով ծածկուեցան: Ստութիւնը 1789ին
հետ ամուսնացաւ, երկնային իրաւունքը սահմանա-
գրութեան մը դիմակը առաւ. կեղծիքները սահմա-
նադրական եղան, նախապաշարունները, աւելորդա-
պաշտութիւնները և թագուն դիտաւորութիւնները՝
նոր սահմանադրութեան 14րդ յօդուածին(*) ապաւի-

(*) Աւստրիոյ մէջ կայսերական պալատ:
(**) Օրը Լուի ԺԳ, Նաբօլէոնի անկումէն ետք Ֆրան-
սայի բազաւոր եղաւ, «Շարք» անունով բաւական ազա-
տական Սահմանադրութիւն մը «օճորհեց» (կարգա՛ր բ-
օթաւուցաւ շալու) որու 14րդ յօդուածը գրեթէ միւս յօդ-
ուածներուն մէջ օճորհուած ազատութիւնները և արօ-
հարիւնները կը ջնջէր կամ կը սկսէր:

նելով ջնարակ մը առին: Օձերուն շապիկ փոխելուն կը նմանէր այս:

Նարոյէտնի օրով մարդս մեծցած ու միանգամայն փոքրցած էր: Երեզրափայլ նիւթին այս իշխանութեան ժամանակ իտէականը իտէախօսութեան տարօրինակ անունը ստած էր: Մեծ մարդու մը համար ծանր անխոնձութիւն էր ազգայն հեղինակը: Սակայն ժողովուրդները, թնդանօթաձիգին սիրահար այս թնդանօթի ճարակները աչքերով կը փնտռէին զայն:

Ո՞ւր է, ի՞նչ կ'ընէ: Նարոյէտն մե՛տ, կ'ըսէր անցորդ մը Մարէնկոյի և Վաթերլոյի մէջ պատերազմող ձեր զինուորի մը: «Նարոյէտն մեռա՞ւ» ազազակեց այս զինուորը, «ուրեմն չգիտե՞ս անոր ո՞վ ըլլալը»:

Երեւակայութիւնները աստուածային էակ մը կը համարէին այս նկուն մարդը: Վաթերլոյէն ետք Եւրոպայի ներքին կողմը խաւարեցաւ: Նարոյէտն աներեւոյթ ըլլալովը շատ ժամանակ դատարկ մնաց ահագին բան մը:

Թագաւորները այս դատարկութեան մէջ ժտան: Հին Եւրոպան վերանորոգուելու օգուտը քաղեց անկէ: Սէնթ Ալիանս (սրբազան դաշնակցութիւն) մը եղաւ: Պէլ Ալիանս (գեղեցիկ դաշնակցութիւն) ըսած էր յառաջմէ Վաթերլոյի աղետաւոր դաշտը:

Նորէն կազմուած այս հին Եւրոպային առջեւ և նոր Ֆրանսայի մը ծրագիրները ուրուագրեցան: Ապագան զոր կայսրը ծաղրած էր, եկաւ հասաւ: Ապագան ճակտին վրայ ասող մը ունէր, որ էր Ազատութիւնը: Նոր սերունդներու հրաբորբը աչքերը դէպ այն աստղը գարձան: Զարմանալին այս է որ մարդիկ սիրահարեցան այս ապագային, այսինքն ազատութեան և միանգամայն անցեալին, այսինքն

Նարոյէտնին: Պարտութիւնը մեծութիւն տուած էր յաղթահարին: Պոնաբարգ անկումին մէջ աւելի բարձր կ'երեւէր քան թէ Նարոյէտն կանգնումին մէջ: Որոնք որ յաղթանակեր էին, վախցան: Անգլիական Հիւտսըն Լօլլի հսկողութեամբը պանպանեց զայն, և Ֆրանսա լրտես կարգեց Մօնչընուն որպէս զի անոր ամէն արարքը գիտէ: Նարոյէտնի խաչածեւ թեւերը զահերու անհանդարտութիւն տուին: Այս երկիւզը հետեւութիւնն էր այն փանաքի յեղափոխութեան զոր ունէր Նարոյէտն: Ասով ահա կը բացատրուի և կը ներուի պօնաբարգեան ազատասիրութիւնը: Այս ուրուականը հին աշխարհը կը սասանէր: Թագաւորները չկրցան հանգստութեամբ թագաւորել, վասնզի հորիզոնին մէջ Աէնթ էլէնի ժայռը կար:

Մինչդեռ Նարոյէտն Լօնկլուտի մէջ հոգեվարքի մէջ էր, Վաթերլոյի գաշտին մէջ մեռնող վաթիւն հազար մարդիկ հանդարտօրէն փտեցան, և իրենց հանգստութեանէն բան մը ծաւալեցաւ աշխարհիս վերայ: Վիեննայի վեհաժողովը անով 1815ի դաշնագրութիւնները բրաւ, և Եւրոպան Վերահաստատութիւն անուանեց այս եղելութիւնը:

Ահա այս է Վաթերլո ըսուածը:

Բայց միթէ անհունութեան հոգն է այս բաները: Այս փոթորիկը, այս մրրկալի ամպերը, այս պատերազմը, այս խաղաղութիւնը և այս ամէն մըթութիւնը վայրկեան մը իսկ չխռովեցին այն անհուն աչքին նշոյլը որուն առջեւ շիւղէ ի շիւղ ցատկրտող բուսական լուն՝ Նօթըր Ծամի աշտարակներուն քոյրտիքը զանգակատունէ ի զանգակատուն թեւարկող արծիւին հետ հաւասար է:

... ի յ ի թ ժ թ .

ԳԻՇԵՐԸ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՆ ԴԱՇՏԸ

Գիրքիս հարկը մեզ կը ստիպէ անգամ մըն ալ վերագառնալու Վաթերլոյի աղետալի դաշտը :

1815 յունիսի 18ին լուսինը կատարելապէս կը ճառագայթէր : Այս ճառագայթը Պիլիսէի անագորոյն հալածումին նպաստեց, փախստականներուն հետքը ցուցուց, այս աղետակիր բազմութիւնը բրուսիական ձիաւորներու կատաղութեան մատնեց և կոտորածին ձեռնտու եղաւ : Գիշերը երբեմն տխրապէս կը հաւանի այսպիսի մեծ աղետներու յաջողութեան :

Եբբ յեաին թնդանօթը նետուեցաւ, Մօն Սէն Ժանի դաշտը ամայի մնաց :

Անգլիացիք Ֆրանսացոց բանակած տեղը բանակեցան . յաղթողին սովորութիւնն է յաղթուողին անկողին վրայ պառկելով հաստատել յաղթութիւնը : Գիշերուան բանակատեղի ընտրեցին Բօսօմի անգիի կողմը : Բրուսիացիք փախստականները հալածելով յառաջ գացին : Ուէլինկթըն Վաթերլօ գիւղը գնաղ լսրա Պաթիւրսթին տեղեկագիր շինելու համար :

Եթէ երբեք sic vos non vobis խօսքը գործածուած է, անշուշտ այս Վաթերլօ գիւղին համար է :

Վաթերլօ բան մը չըրաւ, և կռիւէն կէս մղոն հեռի մնաց .

Մօն Սէն Ժան ումբակոծուեցաւ, Ուկօմօն այրեցաւ, Բարբլօթ այրեցաւ, Բլանսընուա այրեցաւ : Հէ Սէնթ յարձակումով առնուեցաւ, Պէլ Ալիանան երկու յաղթականներուն իրարու փարիլը տեսաւ . բայց հազիւ հազ ծանօթ են այս անունները, և բոլոր պատիւը Վաթերլոյին տրուեցաւ, որ պատերազմին մէջ ամենեւին գործ չտեսաւ :

Մենք պատերազմը ողորդներուն դասէն չենք երբ առիթը կը ներկայանայ, կ'ըսենք անոր իր ճշմարտութիւնները : Պատերազմը սոսկալի գեղութիւններ ունի զոր չսքողեցինք . բայց կը խօստովանինք թէ քանի մը տգեղութիւններ ալ ունի : Այս տգեղութեանց ամենէն զարմանալին է յողթութենէ ետք մեռելներուն շուտ մը կողոպտուիլը : Պատերազմի մը հետեւեալ օրուան արշալոյսը երբ կը ծագի, միշտ մերկ կը գտնէ դիակները :

Ո՞վ է ընողը . ո՞վ է յաղթութիւնը այսպէս պըղծողը : Որունն է այն սոսկալի ծածուկ ձեռքը որ յաղթութեան գրպանը կը սպրդի : Քանի մը փիլիսոփաներ, և մանաւանդ Վօլթեր կը հաստատեն թէ ընողները նոյն իսկ փառքը վաստկողներն են : Միեւնոյն անձերն են, ուրիշ մարդ չկայ, կ'ըսեն . օրոնք որ յաղթական են, կը կողոպտեն յաղթահարները, Օրուան դիւցազնը գիշերուան ձիւաղն է : Այն անշուշտ իրաւունք ունի կողոպտելու այն դիակը որու հեղինակը ինքն է : Բայց մենք այնպէս չենք կարծեր : Անհնարին կը թուի մեզ որ միեւնոյն ձեռքը փառքի պսակներ ժողովէ, և միանգամայն մեռելի մը կօշիկները գողնայ :

Սա ստոյգ է թէ յաղթողներէն ետք հասարակօրէն գողերը կուգան : Բայց մեր խօսքը զինուորին,

նամանաւանդ հիմակուան զինուորին չվերաբերիր:

Ամէն բանակ պոչ մը ունի: և ահա պէտք է ամբաստանել այս պոչը: Անաջները—մեր խօսքը ներկային չվերաբերիր,—հոլամուկ անձեր, կիսովին աւազակ և կիսովին ծառայ մարդեր, ամէն տեսակ ջղջիկներ՝ զոր պատերազմ ըսուած վերջալոյսը կը ծնի՝ համազգեստ հագնող այլ չպատերազմողներ, կեղծ հիւանդներ, անարկու հաշմոտներ, մաքսանենգ գինեվաճառներ որոնք՝ երբեմն ալ իրենց կինը միատեղ կ'առնեն և պզտիկ սայլերով կ'արշաւեն՝ գողնալով որ դարձեալ կը վաճառեն, մուրացիկներ որոնք ըսպաներու ուղեցոյց ըլլալ կ'առաջարկեն, զինուորի ծառաներ և աւարառուներ բանակի մը ետեւէն կ'երթային, և ահա ասոր համար է որ մասնաւոր բառով մը «յետնորդներ» կ'անուանուին անոնք: Բնաւ բանակ մը, ոչ ալ ազգ մը յետնորդներուն պատասխանատուն էր. ասոնք իաակերէն կը խօսէին և Գերմաններուն ետեւէն կ'երթային, ֆրանսերէն կը խօսէին և Անգլիացիներու ետեւէն կ'երթային:

Սէրիզօլի յաղթութեան յաջորդող գիշերը պատերազմի դաշտին վրայ վատօրէն Ֆէրվազի մարքիզը սպաննող և կողոպտողը այս տեսակ թշուառականներէն մին էր, որ ֆրանսերէն խօսող յետնորդ մըն էր և զոր մարքիզը ֆրանսացի կարծած էր՝ անոր բիզարացիի նման խանգարուն բարբառէն խաբուելով:

Աւարառումէն աւարառուն կը ծնէր: «Թշնամիին կողոպուտովը ապրելու» գարշելի սկզբունքը կ'արտադրէր այս բորոտութիւնը զոր խիստ կարգապահութիւն մը միայն կրնայ բուժել:

Համբաւներ կան որոնցմէ կը խաբուի մարդ. չգիտցուի միշտ թէ ինչո՞ւ զօրապետներէ ոմանք, մանաւանդ մեծ զօրապետներ մեծ անուն առած են:

Թիւրքն կը պաշտուէր իր զինուորներէն, վասնզի աւարառութեան հրաման կուտար. ներուած չարութիւնը բարութեան մը մասը կը կազմէ. Թիւրքն այնքան բարի էր որ թոյլ տուաւ հուրի և սուրի տալ Բալաթինան: Սպարապետին աւելի կամ նուազ խստութեանը համեմատ բանակներուն ետեւէն գացող աւելի կամ նուազ աւարառուներ կը տեսնուէին: Հօջ և Մարսօ զօրապետները ամենեւին յետնորդ չունէին, յօժարակամ կը հաւանինք հաստատելու թէ Ուէլինկթըն քիչ ունէր:

Սակայն յունիսի 18էն 19ի գիշերը մեռելները կողոպտուեցան: Ուէլինկթըն անողոքապէս վարուեցաւ, հրաման տուաւ որ հրացանի բռնուի ով որ մեռել մը կողոպտելու միջոցին բռնուի. բայց յափըշտակութիւնը յամառ է: Աւարառուները պատերազմի դաշտին մէկ կողմը մեռելները կը կողոպտէին, մինչդեռ միւս կողմը գնդամահ կ'իյնային որոնք որ գողնալու միջոցին բռնուած էին:

Լուսնին ճառագայթը տխուր կ'երեւէր այս դաշտին վրայ:

Կէս գիշերին մօտ Օհէնի խորունկ ճամբուն մօտ մարդ մը կը թափառէր, կամ լաւ եւս է ըսել, կը շողար: Երեւոյթէն կը հասկցուէր թէ անշուշտայն մարդերէն մին էր ան որոնց ո՛վ և ի՞նչ ըլլալը բացատրեցինք քիչ մը առաջ, այսինքն ոչ անգլիացի, ոչ ֆրանսացի, ոչ գիւղացի և ոչ զինուոր, գիակեր ճիւղալ քան թէ մարդ մեռելներուն հօտը առնելով եկած էր Վաթերլօն կողոպտելու համար, իր յաղթութիւնն էր գողութիւնը: Պլուզա մը հազած էր որ քիչ մը կրկնօցի կը նմանէր. անհանդարտ և յանդուգն էր, կ'երթար առաջ քալելով և ետեւը նայելով: Ո՞վ էր այս մարդը: Հաւանական է որ գիշերը աւելի կը ճանչնար դայն քան թէ ցորեկը: Տոպրակ

չունէր, բայց անշուշտ կրկնոցին տակը լայն գրպաններ կային: Մերթ ընդ մերթ կանգ կ'առնէր, շուրջը կը նայէր տեսնելու համար թէ արդեօք զինքը դիտող մը կա՞ր, յանկարծ կը ծռէր, գետինը կեցող լռիկ և անշարժ բան մը կը խառնչտէր, յետոյ կանգ առնելով խոյս կուտար: Իր սպրդումով, գիրքով, արագ և գաղտնի շարժումով կը նմանէր այն վերջալուսական ճիւղներուն որոնք աւերակներու մէջ կ'երեւին ստէպ և զոր նորմանտական հին աւանդութիւնները «ալէօր» կ'անուանեն:

Տեսակ մը գիշերային թռչուններ կան որոնք իրոնք իրենց երկայն ոտքերով ճահիճներու մէջ այս ստուերական պատկերներ կը կազմեն:

Նայուածք մը եթէ ուշադրութեամբ քննելու ըլլար գիշերուան ամէն մշուշը, պիտի կրնար նշմարել թէ քիչ մը անդին Նիվելի սալարկին վրայ Մօն-Սէն-Փանէն գէպի Պրէն-լ'Ալէօ տանող ճամբուն անկիւնին քովի հիւղին ետեւը կանգ առած և կարծես պահուած էր խոհավաճառի պղտիկ սայլ մը, որու ուռիէ ծածկոցը պրկուած էր և որու լծուած նոթի և վտիտ գրաստը սանձին մէջէն եզիճ կ'ուտէր. սայլին մէջն ալ կնիկի նմանող անձ մը կար որ արկղերու եւ ծրարներու վրայ նստած էր: Կարելի է թէ այս սայլին և այն թափառողին մէջ յարաբերութիւն մը կար:

Գիշերուան մութը յստակ էր: Լուսինը ճերմակ կը մնայ առանց հոգ ընելու երկրիս կարմրութիւնը: Երկնից անտարբերութեանց մին է այս: Մարգագետիններուն մէջ ծառերու ոստեր կային որոնք ումբէն կտրուած այլ ինկած չէին և որոնք կեղեւէն բռնուած ըլլալով գիշերուան հովէն մեղմիկ կը տատանէին: Շուրջ մը գրեթէ շնչառութիւն մը կը շար-

ժէր մացառները: Խոտերը սարսուռ մը ունէին որ հոգիներու չուին կը նմանէր:

Հեռուէն անորոշապէս կը լսուէր անգլիական բանակին գիշերապահներուն և հրամատարներուն երթեկութիւնը:

Տակաւին կ'այրէին Ուկոմօն և Հէ-Սէնթ, և մին արեւմուտքի միւսն ալ արեւելքի կողմէն երկու անագին բոցեր կը կազմէին, որոնց հետ՝ ծայրերն երկու կարկենան ունեցող և սուտակներէ բաղկացող քակուած մանեակի մը պէս կապուած էր անգլիական բանակատեղիին կրակներուն ժապաւէնի նման գիծը. այս գիծը հորիզոնին բլուրներուն վրայ կը տարածուէր անբաւ կիսաշրջանի մը ձեւով:

Օհէնի ճամբուն աղէտքը պատմեցինք արդէն: Կը յուզուի մարդուս սիրտը երբ այնքան քաջերուն ինչպէս մեռնիլը միտքը կը բերէ:

Եթէ կայ զարհուրելի բան մը, եթէ կայ բան մը որ նաև երազի մէջ անհնարին թուի, այս է: Ապրիլ արեւը տեսնել, առնական բոլոր զօրութիւնը անթերի ունենալ, քաջատող և ուրախ ըլլալ, արիաբար խնդալ, արշաւել գէպ ակնախտից փառք մը որ առջեւ կ'երեւի, զգալ թէ կուրծքիդ ներքեւ թոք մը ունիս որ կը շնչէ սիրտ մը ունիս որ կը բաղխէ, կամք մը ունիս որ կը տրամբարանէ, խօսիլ, մտածել, յուսալ սիրել, մայր մը ունենալ, կին մը ունենալ, զուակներ ունենալ, յոյսը վայելել, և յանկարծ ազազակ մը հանել կարենալու միջոցին, վայրկեան մը չանցած անդունդ մը իջնել, իյնալ, գլորուիլ, ջախջախել, ջախջախուիլ, ցորենի հասկեր, ծագիկներ, տերեւներ, ոստեր նշմարել, չկրնալ բանի մը կռթնիլ: զգալ թէ անօգուտ է թուրդ, զգալ թէ տակդ մարգեր, վրանդ ձիեր կան, պարապ տեղը շարժիլ, զգալ նաև թէ ոսկրներդ երիվարի մը տքացումէն կը

խորտակուին մութին, թէ ներքան մը աչքերդ դուրս կը ժայթքեցնէ, կատուութեամբ ձիերու ամբակներուն երկաթները խածնել, խղզուիլ, գոռայ, գալարուիլ, հոն ամէնուն տակը գտնուիլ, և ինքնին ըսել. Բիչ մը առաջ կենդանի էի:

Հիմակ ամէնքն ալ կը լռէին հոն ուր հոնչեր էին այն աղէտակեր անբաղդները:

Խորունկ ճամբուն փոսը ձիերով և մարդերով լեցուն էր, որոնք անքակտելի կերպով դիզուած էին: Սոսկալի՛ շաղաղում: Ա՛լ դարուվար չկար, դիակները հեղեղատը դաշտին մակերեւութին հետ հարթեր էին և մինչ ճամբուն եզրերը լեցուած էին լաւ չափուած գարիի կապիճի մը պէս: Վերին մասին վրայ մեռելներու կոյտ մը, վարի մասին մէջ արեան վտակ մը, այսպէս էր ահա այն ճամբան 1815 յունիսի 18ի գիշերը: Արիւնը մինչեւ Նիվէլի սալարկին վրայ կը հոսէր և յորդութեամբ ճահիճ մը կը կազմէր ծառերու դէզին առջեւ որ ճամբան կը խափանէր, և որու տեղը տակաւին կը տեսնուի:

Ընթերցողները կը յիշեն անշուշտ թէ զրահակիրները ժընաբի սալարկին հակառակ կողմէն գլորուած էին ճամբուն մէջ: Դիակներուն խտութիւնը խոր ճամբուն խորութեան հետ կը համեմատուէր: Կէս գիշերին մօտ մեռելներուն խաւը կը նուազէր ուր որ ճամբան դաշտին հետ հաւասար կ'երեւար եւ ուստի անցած էր Տըլօրի բաժինը:

Դիչերային թափառականը որու վրայ հրաւիրեցինք քիչ մը առաջ՝ ընթերցողին ուշադրութիւնը, դէպ այն կողմը կ'երթար: Հետաքրքրութեամբ կը քննէր այս ահագին գերեզմանը. կը նայէր. չգիտեմ ի՛նչ սոսկալի քննութեան մը կ'ենթարկէր մեռելները. արեան մէջ կոխելով կը քայլէր:

Յանկարծ կանգ առաւ:

Իր առջեւէն քանի մը քայլ անդին խոր ճամբուն այն մասէն, ուր մեռելներու կոյտը կը վերջանար, մարդերու և ձիերու այս դէզին տակէն կ'ելնէր բաց ձեռք մը, զոր լուսինը կը լուսաւորէր:

Այս ձեռքը մատը անցուցած բան մը ունէր որ կը փայլէր և որ ոսկի մատնի մըն էր:

Մարդը ծռեցաւ, պահ մը կճկուած կեցաւ, և երբ կանգնեցաւ, ա՛լ չկար ձեռքի մատնին:

Ճիշդը ըսենք, բոլորովին չկանգնեցաւ մարդը:

Որոշտող շիկերէի դիրքով մը կեցաւ՝ կռնակը մեռելներուն տալով, հորիզոնը քննելով, ծունկի վրայ գալով, մարմնոյն բոլոր առջեւով՝ գետինը կոթնող երկու բթամատներուն վրայ յենլով, գլուխն ալ խոր ճամբուն եզրին վրայէն չորս դին դիտելով:

Կան այնպիսի գործողութիւններ որոնց յարմար կուզան ձիու չորս ոտքերը:

Յետոյ՝ ընելիքը որոշելով՝ կանգնեցաւ:

Նոյն պահուն ցնցում մը եկաւ վրան: Զգաց թէ ետեւէն բռնող մը կար զինքը:

Ետեւը դարձաւ. տեսաւ որ բռնողը բաց ձեռքն էր, որ անոր կրկնոցին ծայրէն բռնելով գոցուած էր:

Մարդը սկսաւ խնդալ, մինչդեռ բարի մարդ մը կրնար վայնալ:

— Մեռնո՛ղն է եղբր, ըսաւ: Ճիւաղ մը աւելի հաճելի է ինձ քան թէ զինուոր մը:

Սակայն ձեռքը տկարանալով կրկնոցին ծայրը թողուց: Գերեզմանին մէջ չուտ կը սպառի ոյժը:

— Կենդանի՞ է, ինչ է այս մեռելը, կրկնեց թափառողը. նայինք անգամ մը:

Նորէն ձռեցաւ, դէզը պեղեց, մէկդի ըրաւ ինչ

որ արգել էր, ձեռքը բռնեց, թեևն ալ բռնեց, գլուխը արգելէն ազատեց, մարմինը քաշեց, և քանի մը վայրկեանէ ետք անկենդան, կամ գէթ նուազած մարդ մը կը քաշէր կը տանէր խոր ճամբուն դէպի մութ խորշը:

Չրահակիր մը, սպայ, մանուաւնդ թէ աստիճանաւոր սպայ մըն էր ան. ոսկիէ մեծ ուսադիր մը դուրս կ'ելնէր զրահին տակէն. այս սպան ա'լ սաղաւարտ չունէր: Թուրի սոսկալի հարուած մը կեղեքած էր անոր գէմքը որ բոլորովին շաղաղուած էր արիւնով: Սակայն կ'երեւար թէ իր անդամներուն եւ ոչ մէկը խորտակուած էր. և բարեբախտաբար զիպուածը անանկ բերած էր որ մեռելները, եթէ հնարին է այսպէս ըսել, անոր վերեւը կերպով մը նեցուկ կազմելով թոյլ չէին տուեր որ ջախջախուի ան: Աչքերը գոց էին:

Չրահին վրայ «լէժիօն տ'օնէօր» պատուանշանին արծաթեայ խաչը ռինէր:

Թափառողը քաշեց առաւ այս խաչը որ իր կրկնողին տակ ունեցած անդունդներուն մէկուն մէջ աւնեբեւոյթ եղաւ:

Յետոյ սպային գրպանը խառնեց, ժամացոյց մը գտաւ եւ առաւ: Յետոյ «ժիլէն» խառնեց, քսակ մը գտաւ, զայն եւս գրպանեց:

Մինչդեռ մեռնողին այս տեսակ օգնութիւններ ընելու վրայ էր. սպան աչքերը բացաւ:

— Շնորհակալ եմ ըսաւ մեզմովին:

Չինքը շօշափող մարդուն շարժումներուն դաժանութիւնը, գիշերուան զովութիւնը, ազատօրէն չնչած օդը, թմրութենէ սթափեր էին սպան:

Թափառողը պատասխան չտուաւ: Գլուխը վերցուց: Դաշտին մէջ ոտքերու դժուարում մը կը լսուէր՝ հաւանօրէն գիշերապահներու գունդ մը կը մօտենար:

Սպան, որու ձայնին մէջ տակաւին հոգեվարք կար. մրմնաց:

— Ո՞վ շահեցաւ պատերազմը:

— Անգլիացիք, պատասխանեց թափառողը:

Սպան կրկնեց:

— Խառնէ գրպաններս. քսակ մը եւ ժամացոյց մը կայ, ա՛ն:

Թափառականը խնդիրը կատարեալ ձեւացուց և ըսաւ.

— Բան մը չկայ:

— Կը ցաւիմ որ կոեռպտուեր եմ, կրկնեց սպան:

Աղէկ կ'ըլլար եթէ դու առած ըլլայիր զանոնք:

Գիշերապահներու ոտքերուն դժուարքը հետզհետէ կ'աւելնար:

— Ահա մարդ կուգայ, ըսաւ թափառողը փախչիլ ուզող մարդու մը պէս շարժում ընելով:

— Կեանքս ազատեցիր. Ո՞վ ես դու:

Թափառողը շուտ և կամաց մը պատասխանեց.

— Ես ալ քեզի պէս ֆրանսական բանակին մէջ էի: Պէտք է որ երթամ ա՛լ, եթէ ձեռք անցնիմ, հրացանի պիտի բռնուիմ: Աղատեցի քեզի, հիմայ ա՛լ գլխուդ ճարը նայէ:

— Ի՞նչ է աստիճանդ:

— Յիւնապետ:

— Անունդ ի՞նչ է:

— Թէնարտիէ:

— Չպիտի մոռնամ այդ անունը, ըսաւ ան: Դու ալ իմ անունս սորվէ՛, որ է Բօնմէրսի:

Ե Ր Կ Ր Ո Ր Դ Գ Ի Ր Ք

Օ Ր Ի Օ Ն Ն Ա Ի Ը

Գ Լ Ո Ի Խ Ա.

24601 ԹԻԻԸ 9430 ԹԻԻ ԿՐԼԼԱՅ

Ժան Վալթան բռնուած էր:
Ընթերցողները անշուշտ շնորհակալ պիտի ըլլան
մեզ, եթէ արագապէս պատմելու ըլլանք քանի մը ցա-
ւալի պարագաներ: Մ...ի մէջ տեղի ոտնեցող զար-
մանալի զէպքերէն քանի մը ամիս ետք այն ժամա-
նակուան լրագիրներուն մէջ հրատրակուած յօդուած-
ներուն երկու հատուածը հոս նշանակելը բաւ կը հա-
մարինք:

Այս յօդուածները քիչ մը համառօտաբար գրուած
են: Ա.Ֆէն մարդ գիտէ որ այն ժամանակները տակա-
ւին «Դատարաններու Օրագիրներ չկային»:

Առաջին հատուածը «Տրաբո Պլան» օրագրէն
կ'առնենք. թուականն է 25 յուլիս 1823:

«Բա-տլ-Գալէի շրջաններուն մին նուազ սովո-
րական զէպքի մը տեսարանը եղաւ մօտերս:

Նահանգին մէջ օտարական մը, որ Պ. Մատրլէն
կ'անուանուի. նոր միջոցներու շնորհիւ քանի մը տա-
րիէ ի վեր վերահաստատած էր տեղական հին ար-
հեստ մը, որ է ուլունքի և սեւ սպակեղէններու շի-
նութիւն: Այս արհեստին շնորհիւ հարստացած եւ
փութանք բսելու, նաև շրջանին բնակիչներուն հա-
րստութեան պատճառ եղած էր: Իբր վարձատրու-
թիւն իր ծառայութեանց քաղաքացեալ եղած էր Մա-
տրլէն:

Ոստիկանութիւնը իմացաւ որ Պ. Մատրլէն ոչ
այլ ինչ էր քայց եթէ աքսորէն փախած վաղեմի ե-
ղեռնագործ մը, որ 1796ին դատապարտուած է եւ
կ'անուանուի ժան Վալթան:

Ժան Վալթան նորէն թիարանը նետուեցաւ: Կ'ե-
րեւայ թէ բռնուելէն առաջ յաջողեր է կէս միլիոն
Ֆրանքի մօտ գումար մը առնելու Պ. Լաֆիթէն որու
քով շահու գրած էր գայն. սակայն կ'ըսուի թէ այս
գումարը իր առուտորովը շահեր է խիստ օրինաւո-
րապէս: Կարելի չեղաւ իմանալ թէ ժան Վալթան
երկրորդ անգամ թուլճնի թիարանը մտնելէն առաջ
ո՛ւր պահած էր վերոյիշեալ գումարը:

«Ժուրնալ տը Բառի» օրագրէն կ'առնենք երկ-
րորդ յօդուածը, որ աւելի մանրամասնաբար գրուած
է, և որու թուականը միեւնոյնն է:

«Ժան Վալթան անուն արգտապիր վաղեմի թիա-
պարտ մը մօտերս Վարի եղեռնական ատեանին առ-

ջեւ ելաւ դատուելու համար այնպիսի պարագաներու մէջ որոնք ուշադրութեան արժանի են: Այս չարագործը կրցած էր ոստիկանութիւնը խաբել. անունը փոխած և յաջողած էր մեր հիւսիսային պզտիկ քաղաքներէն մէկուն քաղաքապետը ըլլալու: Այս քաղաքին մէջ ընդարձակ վաճառականութիւն մը հաստատած էր:

«Վերջապէս դիմակը վար առնուեցաւ և բրնուեցաւ ան, տէրութեան փաստաբանին անխոնջ փութաջանութեան շնորհիւ: Հարձ մը ունէր որ բողմըն էր և որ անոր ձերբակալութեան միջոցին սաստիկ տագնապով մը մեռաւ: Այս թշուառականը որ հերքելեան ոյժ մը ունի՝ յաջողած էր փախչելու. քայց փախչելէն երեք կամ չորս օր նոք ոստիկանութիւնը նոյն իսկ Բարիզի մէջ բռնեց զայն երբ կը մտնէր այն պզտիկ կառքերէն մէկուն մէջ, որոնք մայրաքաղաքէն Մօնֆէրմէյի գիւղը կ'երթեւեկեն: Կ'ըսուի թէ երեք կամ չորս օր ազատ մնացած միջոցին մեծ գումար մը առած էր մեր երեւելի սեղանաւորներէն մէկէն որու քով շահու գրած էր զայն: Այս գումարը վեց կամ հօթ հարիւր հազար ֆրանքի չափ է: Ամբաստանութեան տեղեկագրին եթէ հաւատալու ըլլանք այս գումարը միայն իրեն ծանօթ տեղ մը պահեր է, և տակաւին կարելի չեղաւ գտնել և գրաւել զայն: Ինչ և է, ժան վալթան անուն մարդը վար գաւառին եղեռնական ատենին առջեւ ելաւ մօտերս ամբաստանուելով թէ ութ տարի առաջ զինուորութեամբ մեծ ճամբուն վրայ դրամ գողցած է այն պարկեշտ մանկանց մէկէն, որոնք ինչպէս կ'ըսէ Տէրնէյի նահապետը անմահ տողերով.

«Ամէն տարի Սափուայէն հոս կուգան,
«Եւ որոնց ձեռքը թեթեւակի կը մաքրէ
«Մրով խցուն ամէն երկայն ջրմուղներ:

Այս աւագակը չուզեց ինքզինքը արդարացնել: Տէրութեան փաստաբանին յաջողութեան և պերճախօսութեան շնորհիւ հաստատուեցաւ թէ ժան վալթան ուրիշներու հետ միատեղ բրած է գողութիւնը, և թէ Հարաւի կողմերը աւագակներու խումբի մը մէջն էր ան: Հետեւաբար, ժան վալթան յանցաւոր դատուելով մահուան պատապարտուեցաւ: Այս եղեռնագործը մերժած էր վճռաջինջ ատենին դիմել: Թապաւորը իր անսպասելի գթասիրութեամբ հաճեցաւ մշտնջենական բռնի աշխատութեան պատիժին փոխելու մահուան պատիժը: Ժան վալթան անմիջապէս գէպի Թուլօնի թիարանը ուղղուեցաւ:»

Ինչպէս դիտենք, ժան վալթան Մ...ի մէջ կրօնասիրական սովորութիւններ ունէր: Քանի մը օրագիրներ, որոնց մին է «Գօնսթիթիւսիօնէլ»ը. ըսին թէ ժան վալթանի պատիժին մեղմուիլը կղերական կուսակցութեան յաղթանակ մըն էր:

Ժան վալթան թիարանին մէջ թիւը փոխեց և ըսուեցաւ 9430:

Ա'լ նորէն խօսքը չընելու համար հոս հարկ կը համարինք ըսել թէ Մ... քաղաքին բարեբաստութիւնը Պ. Մատրլէնի հետ աներեւոյթ եղաւ. կատարուեցաւ ինչ որ ան նախատեսած էր այն գիշերը զոր տենդով և վարանուժով անցուցած էր. ինքը պակսելով քաղքին հոգին ալ պակսեցաւ: Իր անկուսմէն ետք Մ...ի մէջ տեղի ունեցաւ տապալող մեծ կեանքերու այն ինքնասիրական բաժանումը, բարեյաջող իրերու այն աղետամոր յօշոտումը որ ամէն օր անյայտաբար կը կատարուի մարդկային ընկերութեան մէջ և զոր պատմութիւնը անգամ մը միայն նշմարեց, վասն զի Աղեքսանդրի մահէն ետք կատար-

ուեցաւ. տեղակալները թագաւոր եղան. երկրորդա-
կան վարպետները գործարանատէր եղան:

Պ. Մատրլէնի ընդարձակ գործանոցները գոցուե-
ցան: Այնուհետեւ արձեւտը մասնաւոր գործանոցնե-
րու մէջ գործուեցաւ փոխանակ ընդհանուր գործա-
րանի մը մէջ գործուելու. ամէն մարդ շահու. քան թէ
բարութեան համար աշխատեցաւ: Ա՛յ սոսկալի հա-
կատակութիւն մը տիրեց: Պ. Մատրլէն ամէնուն
վրայ կ'իշխէր և ամէն բան կը տնօրինէր:

Իր անկուսմէն ետք ամէն ոք իր կամքին հետե-
ւեցաւ. բարեկարգութեան ոգիին տեղ կռիւի ոգին,
եղբայրասիրութեան տեղ դաժանութիւնը և հիմնա-
գրին ամէնուն նկատմամբ ունեցած բարեսիրութեան
տեղ փոխադարձ սխակալութեան ոգին տիրեց. Պ.
Մատրլէնի կապած թելերը խառնուեցան և կտրուե-
ցան. գործելու միջոցներուն մէջ խարդախութիւն
մտաւ վատահութիւնը վերցաւ. գնորդները նուազե-
ցան. յանձնարարութիւնները նոյնպէս նուազեցան.
վարձքը իջաւ, գործանոցները անգործ մնացին. սը-
նանկութիւնը վրայ հասաւ: Ա՛յ ազքատներուն հա-
մար բան մը չմնաց. ամէն բան անհետացաւ:

Տէրութիւնն անգամ նշմարեց թէ տեղ մը անձ
մը ճգմուած էր: Դեռ չորս տարի անցած չէր եղեւ-
նական ատեանին տուած վճիռէն ի վեր որ Պ. Մա-
տրլէնի և ժան Վալթանի նոյնութիւնը կը հաստա-
տէր յօգուտ թիարանին, և ահա Մ...ի չըջանին
տրոց հաւաքման ծախքը կրկնապատկած էր, և Պ.
Վիլէլ 1827ին փետրուար ամիսին խորհրդարանին
բեմին վրայ գիտել կուտար իրողութիւնը:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի

ՈՒՐ ՊԻՏԻ ԿԱՐԴԱՅՈՒԻ ԵՐԿՈՒ ՈՏԱՆԱԻՈՒ, ՈՐՈՒ

ՇԵՂԻՆԱԿԸ ԳՈՒՅԷ ՍԱՏԱՆԱՆ Է

Աւելի հետո երթալէ առաջ պատշաճ կը համա-
րինք քանի մը պարագաներովը պատմել զարմանալի
եղելութիւն մը որ նոյն միջոցներուն Մօնֆէրմէյլի
մէջ տեղի ունեցաւ, և որ գուցէ քիչ մը կը համա-
դիպի տէրութեան փաստաբանին քանի մը կարծիք-
ներուն:

Մօնֆէրմէյլի գիւղին մէջ խիստ չին աւելորդա-
պաշտութիւն մը կայ, որ խիստ հետաքրքրական և
խիստ հազուագիւտ կը սեպուի, վասնզի Բարիզի մո-
տերը ժողովրդային աւելորդապաշտութեան մը էութ-
թիւնը Սիպերիայի մէջ հալուէի մը էութեան կը նը-
մանի: Մենք այն անձերու կարգէն ենք որոնք կը
յարգեն ինչ որ հազուագիւտ տունկի մը վիճակն
ունի:

Մօնֆէրմէյլի աւելորդապաշտութիւնը հետեւեալն
է. կը հաւատացուի թէ սատանան անյիշելի ժամա-
նակէ ի վեր անտառը ընտրած է՝ իր գանձը անոր
մէջ պահելու համար: Միամիտ կիները կը հաստատեն
թէ երբ գիշերը կը մօտենայ, շատ անգամ կարելի է
անտառն մեկուսի կողմերը սեւ մարդու մը հանդի-

պիլ, որ սայլագործի կամ փայտահարի մը կերպարանքը ունի. ոտքը սանդալները անցուցած, բանթալօն մը և կտաւէ թիկնոց մը հագած է, և որ դիւրաւ կը ճանչցուի, վասնզի գլխուն վրայ փոխանակ գդակ կամ փեղոյր մը ունենալու երկու ահագին եղջիւրներ ունի: Այս եղջիւրներուն պատճառաւ իրօք պէտք է որ դիւրութեամբ ճանչցուի ան: Այս մարդուն սովորական զբաղումն է ծակ մը փորել գետինը: Այս հանդիպումէն երեք կերպով օգուտ կը քաղուի:

Առաջին կերպն է մարդուն մօտենալ և հետը խօսիլ: Այն ատեն մօտեցողը կը դիտէ թէ մարդ պարզապէս գիւղացի մըն է, թէ սեւ երեւնալուն պատճառն է երեկոյեան մութը. թէ ամենափոքր ծակ մը անգամ չի փորեր, այլ իր կովերուն համար խոտ կը կտրէ, և թէ այն բանը՝ որ եղջիւր կարծուած էր՝ աղբնոցի երեքօսնի մըն է զոր կոնակը կը կրէ և որու ժանիները երեկոյեան տեսիլով կարծես թէ դըլուխէն ելած են:

Ո՛վ որ այսպէս կը հանդիպի և յետոյ տուն կը դառնայ, նոյն շաբթու մէջ կը մեռնի: Երկրորդ կերպըն է դիտել զայն, սպասել մինչեւ որ ծակը փորէ, նորէն գոցէ և մեկնի. յետոյ շուտ մը դէպի փոսը վազել, բանալ և առնել մէջէն այն «գանձը» զոր անշուշտ սեւ մարդը պահեց հոն: Այս կերպին հետեւութիւնն է նոյն ամիսին մէջ մեռնիլ: Երրորդ կերպըն է ամենեւին չխօսիլ սեւ մարդուն հետ, ամենեւին չնայիլ անոր և մեծ շտապաւ փախչիլ: Այս կերպին հետեւութիւնն ալ նոյն տարին մեռնիլ է:

Այս երեք կերպերուն ամէն մէկը իր անպատեհութիւնը ունենալուն համար, ընդհանրապէս երկրորդ կերպը ընդունուած է որ գէթ քանի մը առաւելութիւններ կ'ընծայէ, առաւելութիւններ որոնց

մին է գանձ մը վայելել գէթ ամիս մը: Արդ, կը հաստատուի թէ յանդուգն մարդիկ, որոնք բախտի ամէն հաւանականութիւններէ կը դորդուին, շատ անգամ սեւ մարդուն փորած ծակերը բացեր և սատանային գանձը գողնալ ուզեր են: Կ'երեւի թէ գործողութեան արդիւնքը միջակ է:

Միջակ է կ'ըսենք՝ գէթ եթէ պէտք է հաւտալ աւանդութեան և մասնաւորապէս բարբարոս լատիներէնով մը շինուած երկտող ոտանաւորի մը զոր այս նիւթին վրայ գրած է Թրիֆոն անունով և փոքր ինչ կախարդ նորմանտացի յոռի վանական մը: Այս Թրիֆօնը Ռուանի քով Պօչէվիլի Սէն Ժօրժի մենաստանին մէջ թաղուած է. իր գերեզմանին վրայ գործեր կը ծնին:

Արդ, այն տեսակ յանդուգն մարդիկ անագին ջանադրութիւններ կ'ընեն, ըստ որում այս տեսակ փոսերը սովորաբար շատ խորունկ կ'ըլլան, և կը քրտնին, կը փնտռեն, բոլոր գիշերը կ'աշխատին, իրենց շապիկը կը թրջեն, ճրագը կը վառեն, բրիչը կ'ազականեն, և երբ վերջապէս փոսին յատակը կը գտնեն, երբ «գանձը» կը բռնեն, ի՞նչ կը գտնեն. ի՞նչ է սատանային գանձը, տաս փարանոց մը, երբեմն թալեր մը, քար մը, կմախք մը, արիւնաթաթաւ դիակ մը, երբեմն թղթակալի մը մէջ դրուած թերթի մը պէս չորս անգամ ծալուած ճիւղ մը, երբեմն ալ ոչինչ: Անխորհուր հետաքրքիրներ գէթ Թրիֆօնի տողերը կարդալով կ'իմանան թէ անա ստոնք են փոսին մէջ գտնուածները:

Կ'երեւի թէ հիմակուան ժամանակներս այն փոսերուն մէջ երբեմն վառօղի տանձաձեւ աման մը և գնդակներ, երբեմն խաղի թուղթերու իւղոտ և կարմրած տրցակ մը կը գտնուի. անշուշտ սատանաները գործածեր են այս թուղթերը: Թրիֆոն ամենեւին չի

նշանակեր այս երկու գիւտերը, վասնզի Թրիֆօն ԺԲ. գարու մէջ կ'ապրէր, և ամենեւին չկարծուիր թէ սատանան Բօժէ Պագօնէն առաջ վառօզը և Շարլ Զ.էն առաջ խաղի թուղթը հնարելու խելքը ունեցած ըլլայ:

Սակայն եթէ այս թուղթերով խաղալու ըլլաս, անպահօք գիտես թէ բոլոր ունեցածդ կը կորսնցնես. իսկ տանձաձեւ վառօղառուփին մէջի վառօղին յատկութիւնն է ատրճանակդ դէպի երեսդ պայթեցնել:

Կառավարութեան փաստաբանը կարծեր էր թէ ժան Վալթան անուն ազատագիր եղեռնագործը փախչելով երեք չորս օր ազատ մնաղած ժամանակը՝ Մօնֆէրմէյի բոլորտիքը թափառած է. արդ, կառավարութեան փաստաբանին այս կարծիքը յայտնուելէն քիչ ժամանակ ետք ոմանք գիտեցին նոյն գիւղին մէջ թէ Պուլաթրիւէլ անունով հողակիր ծեր ուղեգործ մը անտառին մէջ ծածուկ բաներ կ'ընէր: Գիւղին մէջ կը կարծուէր թէ Պուլաթրիւէլ ժամանակաւ թխարանը նետուած է. հետեւաբար ոստիկանութեան կողմէն քանի մը զգուշական միջոցներ ձեռք առնուած էին անոր դէմ. և որովհետեւ տեղ մը գործ չէր գտած որ աշխատէր, վարչութիւնը Կանեիէն դէպի Լանեի տանող զարտուղի ճամբուն վրայ իբր հողակիր կը ծառայեցնէր զայն՝ պզտիկ վարձով մը: Տեղացիք ծուռ աչքով կը նայէին այս Պուլաթրիւէլին:

Ստիկա շատ յարգանք և շատ խոնարհութեամբ կը վարուէր ամէնուն հետ. ամէն մարդու առջեւ պատրաստ էր գլխարկը հանելու, ոստիկանութեան առջեւ կը դողար և կը ժպտէր. հաւանօրէն աւագակներու խումբերու հետ յարաբերութիւն ունի, կ'ըսուէր: Կասկած կար թէ գիշերուան մօտ ծառախիտ

անտառներու անկիւնը դարանը մտնող մարդ մըն էր ան: Իր գիտցածն էր գինեմոլ մը ըլլալը:

Տեղացիք կը կարծէին նշմարած ըլլալ հետեւեալը:

Ժամանակէ մը ի վեր Պուլաթրիւէլ ճամբան յատակելու և հակելու աշխատութենէն կանուխկեկ կը դադրէր և բրիչովը դէպի անտառ կ'երթար: Երեկոյեան միջոցին անտառին ամենէն ամառի կողմերը, ամենէն վայրենական մացառներուն մէջ կ'երեւէր, երբեմն բան մը փնտռելու կերպարանքը ունէր, երբեմն ալ փոսեր կը պեղէր: Միամիտ կիները երբ անկէ կ'անցնէին, կը կարծէին թէ Պելգեպիւթն(*) է, յետոյ կը կարծէին թէ Պուլաթրիւէլն է ան. բայց դարձեալ վախնալէ չէին դադրեր: Կ'երեւէր թէ Պուլաթրիւէլ չէր ախորժեր այս հանդիպումներէն: Յայտնի էր թէ կ'ուզէր պահուիլ և թէ գաղտնի բան մը կ'ընէր հոն:

Գիւղին մէջ կ'ըսուէր.—Յայտնի է թէ սատանան երեւցած պիտի ըլլայ: Պուլաթրիւէլ տեսած է զայն և կը փնտռէ. Այլ սակայն անհեթեթ բան մըն է Լիւսիֆէրի թագուն գանձը գրպանելու աշխատիլը:

(*) Պելգեպիւթ ասորեսացացուց առաջին կարգի ասուածուհիներէն մին է գոր Ագարօնիքները կը պատկերէին: Հիմա իբր գլխաւոր սասաններէն մէկին նշանակարեմքը կը գործածուի ընդհանրապէս:

(**) Լիւսիֆէր քրիստոնէից մէջ Սասանայ, իօխան խաւարի, պարագլուխ դեւերու նշանակուրիւնը ունի: Բուն արմատին նայելով կը նշանակէ լուսակիր: Լաթիկացի բանասիրները Օսողիկ ասողին կուսային այս անունը Ըստ գիցարաբանքան Գիսսի և Արօպոյսի օրդին էր:

Վօլթերականներն ալ կ'ըսէին.—Ո՛վ որմէ պիտի խաբուի. արդեօք Պուլաթրիւէլ սատանայէն թէ սատանան Պուլաթրիւէլէն պիտի խաբուի: Պառաւնեքը շատ խաչ կը հանէին: Սակայն Պուլաթրիւէլ անտառը յաճախելէ դադրեցաւ. և նորէն սկսաւ կանոնաւորապէս զբաղիլ իր գործով որ էր ճամբան յատակել և հսկել: Ա՛լ ուրիշ նիւթերու վրայ խօսուիլ սկսաւ:

Սակայն քանի մը անձինք հետաքրքիր մնացած էին, մտածելով թէ այս գործին մէջ թերեւս կար՝ ոչ թէ աւանդութեան առասպելական գանձերը այլ սատանային պանքայի դրամատոմաներէն աւելի իրական և աւելի շօշափելի յանկարծադէպ շահ մը, և թէ ուղեգործը կիսով չափ զաղտնիքը իմացած էր: Ամենէն աւելի խռովարարներն էին դպրոցի վարժապետը և խոհավաճառ Թէնարտիէն. սա ամէն մարդու բարեկամն էր և նուաստութիւն չէր համարեր Պուլաթրիւէլի հետ բարեկամութիւն հաստատելը:

— Ժամանակաւ թիարանը նետուած է ան, կ'ըսէր Թէնարտիէ: Ոչ ոք գիտէ թէ ո՛վ է ան և ո՛վ պիտի ըլլայ:

Իրիկուն մը դպրոցի վարժապետը կը հաստատէր թէ Պուլաթրիւէլ եթէ անցեալին մէջ այսպիսի բան մը ըրած ըլլար, անչուչտ կառավարութիւնը պիտի ուզէր քննել և հասկնալ թէ ան ի՛նչ կ'ընէր անտառին մէջ. թէ Պուլաթրիւէլ պիտի հարկադրուէր խօսելու, թէ ի պահանջել հարկի տանջանք կը տրուէր անոր, և թէ օրինակի համար՝ ջուրի տանջանքին չպիտի դիմագրէր: Գինիով տանջանք զայն, ըսաւ Թէնարտիէ:

Իրենց բոլոր զօրութեամբը աշխատեցան և ծերունի ուղեգործին գինի խմցուցին: Պուլաթրիւէլ խիստ շատ խմեց և քիչ խօսեցաւ: Զարմանալի վարպետութեամբ և դատաւորական համեստութիւն մը

պահելով համաձայնեցաւ ոսկորուտի մը ծարաւը դատաւորի մը խոհեմութեան հետ: Սակայն Թէնարտիէ և դպրոցին վարժապետը ա՛լ աւելի խմցնելով և անոր բերնէն փախած քանի մը մութ խօսքերը քով քովի բերելով և լաւ մը կշռելով հետեւեալ տեղեկութիւնը առած ըլլալ կարծեցին.

Առաւօտ մը Պուլաթրիւէլ արեւին ելնելու պահուն երբ իր գործովը զբաղելու կ'երթար, զարմացեր է՝ անտառին մէկ խորշը մացառի մը տակ բահ մը և բրիչ մը տեսնելով, որոնք կարծես թէ պահուած էին: Սակայն կարծելով թէ գուցէ ջրկիր Սիքսֆուր եղբայրին բահն ու բրիչն են անոնք, ա՛լ ուրիշ անգամ չէ մտածեր անոնց նկատմամբ:

Բայց նոյն օրը իրիկուն՝ հաստարմատ ծառի մը ետեւ պահուելով՝ առանց տեսնուելու՝ տեսեր է մարդ մը որ ճամբէն դէպի անտառին ամէնէն խիտ կողմը ուղղուեր է. թէ «մարդը տեղացի չէր, և թէ Պուլաթրիւէլ շատ աղէկ կը ճանչնայ զայն»: Թէնարտիէն այս տողերէն հետեւցուց թէ «թիարանի ընկերակից մըն է մարդը»: Պուլաթրիւէլ յամառութեամբ չէր ուզած մարդուն անունը տալ:

Այս մարդը ծրար մը, մեծ տուփի մը կամ արկղիկի մը պէս քառակուսի բան մը ունէր, որ Պուլաթրիւէլին զարմանք պատճառեր է: Սակայն եօթը կամ ութ վայրկեանէ ետք մտածեր է «մարդուն» ետեւէն երթալ: Բայց շատ ուշ էր. մարդը արդէն անտառին թաւուտներուն մէջն էր, գիշեր եղած էր, և Պուլաթրիւէլ չէր կրցեր ետեւէն հասնիլ: Այն տեսն որոյցեր է անտառին սահմանը դիտել: Լուսինը չորս կողմ կը լուսաւորէր: Երկու կամ երեք ժամէն ետք Պուլաթրիւէլ անտառէն մարդուն գուրս ելնելը տեսեր է. բայց մարդը հիմա չէ թէ արկղը այլ միայն բահ մը և բրիչ մը ունէր հետը:

Պուլաթրիւէլ թոյլ տուեր է որ անցնի երթայ մարդը, և չէ ուզեր մօտենալ անոր, վասնզի ըսած էր իւրովի թէ իրմէ երիցս աւելի ուժեղ ան և թէ հաւանօրէն մարդը պիտի ջախջախէր զինքը՝ ճանչնալով Պուլաթրիւէլը և անկէ ճանչցուիլը տեսնելով: Բայց բանն ու բրիչը լուսաւոր գազափար մը տուած են Պուլաթրիւէլին. վազելով առաւօտեան մացառին քով գացեր էր, սակայն ոչ թի և ոչ բրիչ գտած էր հոն:

Ասկէ հետեւցուցած էր թէ մարդը անտառը մըտնելով փոս մը բացած էր բրիչով, արկղը մէջը պահած էր, և բահովը վերստին գոցած էր փոսը: Արդ, արկղը խիստ պզտիկ ըլլալով, չէր կրնար զիակ մը պարունակել, ըսել է թէ ստակ կար մէջը: Ասոր վրայ սկսեր է խուզարկութիւններ ընել: Պուլաթրիւէլ բոլոր անտառը պտըտած, փնտռած, ուշադրութեամբ քննած, և փորած էր ուր որ կարծեր էր թէ հողը նոր փորուած և գոցուած է, այլ ի գուր:

Բան մը չէր գտած: Ալ ոչ ոք Մօնֆէրմէյլի մէջ մտածեց այս բանին վրայ: Միայն քանի մը շատախօս կիներ ըսին. աղէկ գիտնաք որ կանեիյի ուղեգործը ոչինչ բանի համար ըրած չէ այն խուզարկութիւնները. ապահովապէս գիտէ թէ սատանան եկած է:

Ի Ս Ի Խ Գ.

ՈՏԵՕՂԱԿԻ ՇՂԹԱՆ ԱՅՄՊԷՍ ԿՌԱՆԻ ՄԸ ՀԱՐՈՒԱԾՈՎ
 ԽՈՐՏԱԿՈՒԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ ԱՆՇՈՒՇՏ ՊԱՏՐԱՍՏԱԿԱՆ
 ԳՈՐԾՈՂՈՒԹԻՒՆ ՄԸ ԿՐԱԾ ԷՐ ԱՐԴԷՆ

Նոյն տարին, այսինքն 1823ի հոկտեմբերին վերջերը «Օրիօն» անուն նաւը փոթորկի մը հանդիպելով՝ Թուլօնի նաւահանգիստը մտաւ քանի մը ֆորթութիւններ ընդունելու համար: Այս նաւը՝ որ այն ատեն Միջերկրական ծովու նաւատորմը բաղկացնող նաւերէն մին էր՝ ետքէն Պրէսթի մէջ իբր նաւային զպրոց գործածուեցաւ:

Ծովէն մնասուած ըլլալուն համար թէեւ բոլորովին հաշմոտ էր այս նաւը, բայց և այնպէս երբ նաւահանգիստը մտաւ, Թուլօնի բնակիչներուն ուշադրութիւնը գրաւեց:

Զգիտեմ ինչ գրօշակ կրելուն համար տասնըմէկ թնդանօթ արծակուելով կանոնական բարեւը տըրուեցաւ անոր. նաւն ալ հետզհետէ տասնըմէկ թընդանօթ արծակելով փոխադարձ բարեւ տուաւ. որով ընդամէնը քսաներկու անգամ թնդանօթ նետուեցաւ:

Հայիւ եղած է թէ քաղաքակրթեալ աշխարհը

քուր երկրիս վրայ ամէն քօանըչորս ժամուան մէջ լոկ վառօղով հարիւր յիսուն հազար թնդանօթ կ'արձակէ, որոտալիբ բարեւներու, թագաւորական և զինւորական քաղաքավարութեանց, քաղաքավարական ազմուկներու փոխանակութեանց, պաշտօնական սովորութեան նշաններու, նաւահանգիստներու և բերդերու ձեւակերպութեանց, ամէն բերգերու և ամէն պատերազմական նաւերու կողմէն ամէն օր արեւին ելնելը և մտնելը բարեւելու, նաւահանգիստները բանալու և գոցելու, և ուրիշ շատ մը բաներու համար: Թնդանօթին ամէն մէկ արձակումը վեց ֆրանք հաշուելով օրը կ'ընէ ինը հարիւր հազար ֆրանք, տարին կ'ընէ երեք հարիւր միլիոն ֆր., որ մուխին պէս կ'անհետանայ: Ասիկա պզտիկ կէտի մը հաշիւն է: Բայց մինչգեռ այս գումարը պարապ տեղը օդին մէջ կը ցնդի, անդին աղքատներն անօթի կը մեռնին:

Վերահաստատութիւնը «Սպանիոյ պատերազմին միջոցը» անուանած էր 1823ի տարին:

Այս պատերազմը դէպքի մը մէջ շատ դէպքեր և շատ տարօրինակ իրեր կը պարունակէր: Գուրպօնի գերգաստանին համար ընտանեկան ծանրակշիռ խընդիր մը յուզուեցաւ. Յրանսայի ճիւղը Մատրիտի ճիւղին ձեռնտուութիւն և պաշտպանութիւն ըրաւ, այսինքն անդրանկութեան պարտք կատարեց. Յրանսա վերստին ազգային աւանդութեանց դիմեց առ երեւոյթս՝ առանց դադրելու հիւսիսային դահլիճներու գերի ըլլալէ և հպատակելէ. ազատական թերթերէ «Գիւցազն Անտիօարի» մականունը առնող Անկուլէմի գուքը յաղթական դիրքով մը, որուն փոքր ինչ կը հակառակէր իր հանդարտ կերպարանը, հաւատաքընտութեան հին և խիստ իբրեւան ահաւորութիւնը

ճնշեց որ ազատականներու քիմերական ահաւորութեան հետ կը կռուէր. Անվարտիները^(*) «տէսգամիզատոս» անունով նորէն երեւան ելան ունեւոր այրի կիները ահաբեկելով միապետականութիւնը խոչընդոտականգնեց յառաջդիմութեան առջեւ որ անիշխանութիւն կ'անուանուէր, 89ի տեսիլները հիմնովին ընդհատուեցան. Եւրոպան սպառնալով «կեցի՛ր» ըսաւ ֆրանսական տեսիլին որ աշխարհիս չորս կողմը կը շրջէր:

Յրանսայի արքայազուն սպարապետին հետ Գարինեանի իշխանը՝ որ ետքէն Շարլ Ալպէր անունով Մարտէնիայի թագաւոր եղաւ՝ ժողովուրդներուն դէմ թագաւորներուն հանած այս խաչակրութեան կամաւոր զինուոր գրուեցաւ՝ կրքեատիէի ասուէ ուսադիրներ կրելով. կայսրութեան ժամանակի զինուորները նորէն պատերազմի գացին, այլ ութը տարիէն ետք, և ա՛յլ ձերացած ու տրտում էին և պուրպոնեաններու սպիտակ ծոպը կը կրէին. կայսրութեան եռագոյն դրօշը օտար երկրի մէջ ափ մը ղիւցազն ֆրանսացիներէ կը պարզուէր ինչպէս երեսուն տարի առաջ սպիտակ դրօշը կօպլէնցի մէջ պարզուած էր. վանականները մեր զինուորներուն հետ խառնուեցան, ազատութեան և նորակարգութեան ոգին սուխներու զօրութեամբ զգաստացաւ. սկզբունքները թնդանօթներով նուաճեցան. Յրանսան իր գէնքովը աւրեց ինչ որ միտքովը շինած էր. մանաւանդ թէ թշնամիին պարագլուխները ծախուեցան, զինուորները վարանեցան. քաղաքները միլիոնաւոր ֆրանքի գումաներով

(*) Սան-Յիւլօր կամ Անվարտի կը նշանակէ. 1 րացարձակ եւրոպական 2 ժողովուրդին սոսիօն դասի վերաբերող յեպաֆոխական: Յ. Անվարտի նմանազը:

պաշարուեցան: Ռազմական վտանգներ բնաւ չեղան, այլ սակայն պայթիւններ կրնային տեղի ունենալ այն ամէն հանքերու մէջ որոնք յանկարծ կ'առնուին և կը գրաւուին. քիչ արիւն թափուեցաւ. քիչ պատիւ վաստկուեցաւ, ոմանք անպատիւ եղան, ոչ ոք փառք ունեցաւ. ա՜նա այսպէս վերջացաւ Սպանիայի պատերազմը, զոր Լուի Ժ.Պ.էն սերող իշխանները մղեցին և Նաբոլէոնէն ծագում գորապեաներ առաջնորդեցին:

Այս պատերազմը ոչ մեծ պատերազմը և ոչ մեծ քաղաքականութիւնը յիշեցնելու տխուր բազմ ունեցաւ:

Քանի մը զինուորական եղելութիւններ կարեւորութիւն ունեցան, ասոնց մին է մանաւանդ Թորօգատէրօյի առումը, որ գեղեցիկ կռիւ մը եղաւ. բայց վերջապէս կը կրկնենք թէ այս պատերազմին փողարները անախորժաբար կը հնչեն, պատերազմ մը որ ամբողջութեանը մէջ կասկածելի երեցաւ. պատմութիւնը իրաւունք կուտայ Ֆրանսայի երբ Ֆրանսա կը վարանի ընդունելու այս կեղծ յաղթանակը:

Յայտնապէս նշմարուած է թէ գիմարելու պաշտօն, ունեցող սպանիացի պաշտօնականներէ ոմանք շատ զիւրութեամբ կ'ընկրկէին, յաղթութեան մէջէն կաշատակերութեան հոտը առնուեցաւ. կարծուեցաւ թէ աւելի զօրապետները քան թէ պատերազմները վաստկուած էին, և յաղթող զինուորը նուաստութեամբ հայրենիք վերադարձաւ: Իրօք նուաստ պատերազմ, որու գրոչակին ծախերուն մէջ գրուած էր.— «Ֆրանսայի գրամատունը»:

1808ի պատերազմին զինուորները՝ որոնց վրայ զարհուրելի կերպով մը փլած էր Սարակոս՝ յոնք կը պոստէին 1823ին՝ երբ կը տեսնէին բերդերու գլուխութեամբ բացուելը, և կը սկսէին ցաւօք սրտի յի-

չել Բալաֆօքս(*): Ֆրանսայի բնաւորութիւնն է նախապատիւ սեպել առջեւը Բօսթօրչին(**) մը ունենալ քան թէ Պալեսթերօ(***) մը:

Աւելի ծանրակշիռ տեսութեամբ մըն ալ նկատուելով, տեսութիւն մը որուն վրայ հարկ կը համարենք հաստատապէս կոթնելով խօսիլ, այս պատերազմը՝ Ֆրանսայի մէջ ինչպէս ազմական ոգին կը վիրաւորէր, նոյնպէս ալ հանրիշխանականներու զայրոյթը կը գրգռէր:

Գերութեան շղթաներ կազմելու ձեռնարկութիւն մըն էր այն: Ֆրանսական զինուորը, որ հանրիշխանութեան զուակ է, այս պատերազմին մէջ նպատակ ունէր ուրիշի համար լուծ մը գրաւել: Սոսկալի՛ հա-

(*) Բալաֆօքսը Սարակոս քաղաքին կառավարիչն էր, որ 1808ին վարսուերմէկ պաւարումի դիմաւորով ճրանագիները ստիպեց պաւարումը վերցնելու և հեռանալու:

(**) Բօսթօրչին 1812ին Մոսկուայի կառավարիչն էր, որ ճրանագիները անպասպար և անպաւար ձգելու համար բոլոր քաղաքը հրդեհեց:

(***) Ֆրանչիօֆօ Պալեսթերօ Սպանիացի զօրապետ 1770ին Սարակոսի մէջ ծնած է: Սրբ ճրանագիները Սպանիա արշաւեցին, Պալեսթերօ ճրանական զօրեւուն դէմ քաջութեամբ կռուելով պաւարումեց Անալուզիան: 1812ին երբ սպանիական բանակի ընդհանուր հրամանատարիւնը Ալէիկելըն դուբին յանձնուեցաւ, անիկա չուզեց օտարականի մը հնազանդիլ և ատուուեցաւ: 1812ին ճրանագի Սպանիա մտնելէ ետ Պալեսթերօն ցաւալարը և Ֆրակօնը պաւարումող սահմանադրական զօրեւուն բանակին հրամանատարն եղաւ. բայց բոլս մը այս երկու նահանգները յանձնելու դաւիճքը և ճակատելի դուբին հեծ: Կուսակցութիւններէ ամբաստանելով ճրանագի արշաւու ուր 1832ին մեռաւ:

կատուութիւն: Ֆրանսական ժողովուրդներուն հոգին չէ թէ մարելու այլ արթնցնելու պաշտօն ունի:

1792էն ի վեր Կլարոպայի ամէն յեղափոխութիւնները Ֆրանսական յեղափոխութիւնն են: Ազատութիւնը Ֆրանսայէն կը ճառագայթի: Արեգակնային եղելութիւն մըն է այս: Կո՛յր է այն որ չտեսներ այս եղելութիւնը: Ըսողը նոյն իսկ Պօնաբարդն է:

Ուրեմն 1823ի պատերազմը, որ սպանիական վեհանձն ազգին դէմ եղեոնական ձեռնարկութիւն մըն էր, Ֆրանսական յեղափոխութեան դէմ նոյնպէս եզեռնական ձեռնարկութիւն մըն էր:

Այս բռնութիւնը գործողն էր Ֆրանսա. բռնութիւնը կ'ըսենք. վասն զի մէկդի թողլով ազաաբար պատերազմները՝ կը հաստատենք թէ բանակները ինչ որ կ'ընեն պատերազմի մէջ, բռնութեամբ կ'ընեն: Ասոր ապացոյցն է «կրաւոր հնազանդութիւն» խօսքը:

Բանակ մը տարօրինակ համագործութեան հրաշակերտ մըն է, ուր զօրութիւնը տկարութեանց ահագին ամբողջութենէն կ'արտադրուի:

Այսպէս կը մեկնուի պատերազմը զոր մարդկութիւնը՝ մարդկութեան կամքին հակառակ՝ մարդկութեան դէմ կը մղէ:

Իսկ Պուրպօսներուն նկատմամբ 1823ի պատերազմն է որ աղէտալի հետեւութիւն ունեցաւ:

Կարծեցին թէ յաջողութիւն մըն է այն:

Չնչմարեցին բնաւ թէ ո՛րքան վտանգաւոր է հրամանով մը տեսիլ մը մեռցնելը: Իրենց միամտութեամբը ա՛յն աստիճան սխալեցան որ մինչեւ անգամ սճիրի մը անբաւ տկարութիւնը՝ իբր զօրութեան տարր մը՝ իրենց շէնքին մէջ ընդունեցան: Դաւաճանութեան ոգին իրենց քաղաքականութեան մէջ մտաւ:

1830(*)ը 1823ին մէջ ծլեցաւ: Սպանիոյ պատերազմը իրենց ժողովներուն մէջ առարկութիւն մը եղաւ բռնագործութիւններն ու երկնային իրաւունքի արկածներն արդարացնելու համար: Ֆրանսա՝ Սպանիոյ մէջ բուն թագաւորութիւնը վերահաստատելով՝ իր մէջն ալ շատ աղէկ կրնար վերահաստատել բացարձակ թաղաւորութիւնը: Պուրպօսեանք անարկու կերպով սխալեցան՝ կարծելով թէ զինուորին հնազանդութիւնը ազգին հաւանութիւնն է: Այս վստահութիւնը գահերը կը տապալէ:

Պէտք չէ քննալ ոչ «մանսընիյէ» ըսուած թուսալի ծառին, և ոչ ալ բանակի մը շուքին ներքեւ:

Դատնանք դէպի «Օրիօն» նաւը:

Բանակը՝ իշխան-սպարապետի հրամանակալութեան ներքեւ մինչդեռ կը պատերազմէր, Միջերկրական ծովուն մէջ նաւատորմից մը կը շրջէր թշնամիին նաւերը դիտելու համար: Ըսինք քիչ մը առաջ թէ «Օրիօն» Ֆրանսական նաւերէն մին էր և թէ ծովային պատահարներէ ստիպուելով թուլօնի նաւահանգիստը մտած էր:

Պատերազմական նաւ մը երբ նաւահանգստի մը մէջ կ'երեւի, բազմութիւնը կը հրաւիրէ և կը զբաղեցնէ. վասնզի մեծ բան մըն է այսպիսի նաւ մը, և բազմութիւնը կը սիրէ ինչ որ մեծ է:

(*) Շարլ Ժ. Յուլիսին վեհուցները հրատարակելով երբ Ֆրանսայի պատուիրակները բռնաբարել ուզեց, ժողովուրդը ապստամբեցաւ, Բանի մը or արիւնահեղ կռիւնի ետ արժայական իշխանութիւնը սպալեց. բազաւորը ստիպեց փախչելու, և արժայական իշխանութիւնը Լուի Ֆիլիպին յանձնեց: Ահա այս յեղափոխութեան պատճառաւ նշանաւոր է 1830ը ժամանակակից պատմութեան մէջ:

ԹՇՈՒԱՌՆԵՐ (Դ. Հ.)

Պատերազմական մեծ նաւ մը մարդկային հան-
ճարին և բնական զօրութեան ամենէն սքանչելի
հանդիպումներէն մին է :

Պատերազմական մեծ նաւ մը ամենէն ծանր և
ամենէն թեթեւ բաներով կը բաղկանայ, վասնզի
նիւթին երեք ձեւին, այսինքն հաստատուն, հեղուկ
և տարածական նիւթերու հետ է իր գործը և կը
պարտաւորէ երեքին զէմ ալ կոուելլ: Երկաթէ տաս-
նըմէկ ճիրաններ ունի ծովին յատակը գտնուող կրա-
նիւթը բռնելու համար, և թեւաւոր զեռուններէն ա-
ւելի թեւեր և առագաստի ձողեր ունի ամպերուն մէ-
ջէն հով առնելու համար: Իր շունչը անագին փողերէ
ելնելու պէս իր հարիւր քսան թնդանօթներէն կ'ելնէ
և խրոխտաքար պատասխան կուտայ շանթին:

Ովկիանոսը իր կոհակներուն անարկու նոյնու-
թեանը մէջ զայն մոլորելու կ'աշխատի, բայց նաւը
հոգի մը ունի, այսինքն կողմնացոյցը որ կը խրատէ
զայն և միշտ հիւսիսը կը ցուցնէ անոր: Երբ գիշեր-
ները խաւարին են, իր կանթեղները աստղերուն
պաշտօնը կը վարեն:

Այսպէս ուրեմն հովին զէմ չուան և լաթ, ջու-
րին զէմ տախտակ, ժայռին զէմ երկաթ, պղինձը և
կապարը, մութին զէմ լոյսը, անհունութեան զէմ
ալ անեղ մը ունի:

Եթէ մէկը ուզէ դազափար մը ունենայ այն հըս-
կայական համեմատութեանց նկատմամբ որոնց ամ-
բողջութեամբ կը բաղկանայ պատերազմական նաւ
մը, թող Պրեսթի կամ Թուլօնի նաւահանգիստները
երթայ և վեցյարկ գոց նաւկարանի մը տակը մտնէ:
Շինուող նաւերը հոն են, և կարծես զանգակածեւ
ձածկոյթ ունին իրենց վրայ: Անա անագին գերան
մը որ առագաստակալ մըն է. անա փայտէ հաստ

ախն մը որ տեսութեան չերեւալու չափ հեռաւորու-
թեամբ գետինը երկնցած է, և որ մեծ կայմն է: Ե-
թէ չափելու ըլլաս արմատէն՝ որ նաւին յատակն է՝
մինչև կատարը որ ամպին մէջն է, իննսուն կան-
գուն երկայնութիւն ունի, իսկ հիման տրամագիծն
է երեք ոտք: Անգլիական մեծ կայմը ջուրին մակե-
րեւոյթէն երկու հարիւր տասնըեօթը ոտք վեր կը
բարձրանայ:

Մեր նախահարց ժամանակի նաւերուն մէջ պա-
րան կը գործածուէր, իսկ հիմակուան նաւերուն մէջ
չլթայ կը գործածուի: Հարիւր թնդանօթ կրող նա-
ւու մը շլթաններուն միայն զէզը չորս ոտք բարձ-
րութիւն, քսան ոտք լայնութիւն և ութը ոտք խո-
րութիւն ունի: Հապա ո՞րքան ատաղձ պէտք է այս
նաւը շինելու համար: Երեք հազար մթէր: Ամբողջ
անտառ մըն է այն որ ջուրին վրայ կը տատանի:

Մանաւանդ գիտելու է թէ մեր խօսքը քառա-
սուն տարի առաջ շինուած ռազմական նաւուն, այ-
սինքն առագաստաւոր պարզ նաւուն վրայ է. չոգին
որ այն ասեն իր մանկութեան մէջն էր, հիմա նո-
րանոր հրաշքներ աւելցուցած է այն սքանչելիքին
վրայ որ կ'անուանուի պատերազմական նաւ մը:

Օրինակի համար, այս օրուան օրս պտուտակա-
ւոր խառն նաւը զարմանալի մեքենայ մըն է որ կը
մղուի երեք հազար քառակուսի մէթր մակերեւոյթ
ունեցող առագաստներէ և կաթսայէ մը որ երկու
հազար հինգ հարիւր ձիու ոյժ ունի:

Առանց խօսելու այս նոր հրաշալիքներու վրայ
մենք կը կարծենք թէ Քրիստափոր Գօլօմպոսի և տը
Քիւլթէրի հին նաւը մարդուս մեծ հրաշակերտներէն
մին է: Ինչպէս անհունութեան շունչը նոյնպէս և
այն նաւուն ուժը անսպասելի է. իր առագաստին

մէջ կ'առնէ հովը, կոհակներուն անբաւ տարածու-
թեան մէջ ճշդութեանէ չչեղիր, կը ծփայ և կ'իշխէ:

Կուգայ սակայն ժամ մը ուր ոռնաշունչ հովը
չիւղի մը պէս կը կտրէ վաթսուն ոտք երկայնութիւն
ունեցող այն առագաստակալ գերանը, ուր հովը ե-
ղեգի մը պէս կը ծռէ այն չորս հարիւր ոտք բար-
ձրութիւն ունեցող կայմը, ուր տասը հազար լիտր
կշռող այն երկաթէ խարիսխը կոհակին ամենի բերա-
նին մէջ կ'ոլորի. ուր այն անագին թնդանօթները
աղիողորմ և անօգուտ մռնչումներ կը հանեն զոր
մրրիկը կ'առնէ եւ դատարկութեան ու մթութեան
անդունդը կը տանի, ուր այս ամէն զօրութիւնը եւ
վեհափառութիւնը վեհագոյն զօրութեան եւ վեհա-
փառութեան մը անդունդը կը դանաժիժին:

Ամէն անգամ որ անբաւ զօրութիւն մը երեւան
կ'երնէ, եւ յետոյ անբաւ տկարութեան մը կը փոխ-
ուի, մարդս մտախոհելու կը ստիպէ: Ահա այս պատ-
ճառաւ է որ նաւահանգիստներուն մէջ պատերազմի
եւ նաւարկութեան այն հրաշաւոր կազմութեանց բո-
լորտիքը հետաքրքիրներ կը ժողովին՝ նոյն իսկ ի-
րենք ալ ամենեւին չգիտնալով թէ ինչո՞ւ կը ժողո-
վին:

Արդ ամէն օր առաւօտէն մինչեւ իրիկուն թու-
լօնի նաւահանգիստին եզրերուն, թումբերուն եւ ա-
սոնց ծայրերուն վրայ պարապորդներու եւ ինչպէս
կ'ըսուի Բարիզի մէջ՝ պանդոյրներու բազմութիւն մը
կը ժողովուէր, որուն գործն էր «Օրիօն»ին նայիլ:

«Օրիօն» շատ ժամանակէ ի վեր հիւանդ նաւ մըն
էր: Առաջուան նաւարկութեանց ժամանակ ողնա-
փայտին վրայ խեցիներու թանձր խաւեր կազմուե-
լով անոր արագընթացութեան կէսը կորսնցուցած
էր. տարի մը առաջ ջուրէն գուրս հանուած էր՝ որ-
պէս զի այն խեցիները քերուին հանուին, յետոյ

նորէն ծովը իջած էր: Բայց այս քերումին առթիւ
ողնափայտին բեւեռները աւրուած էին:

Պալէարեան կղզիներուն վերի կողմերը նաւուն
կցուած տախտակները յոգնելով բացուեր էին, և ո-
րովհետեւ այն ժամանակ նաւերուն ներքնակողեան
տախտակամածը կռածով չէր ծածկուեր, «Օրիօն» նա-
ւուն մէջ ջուր մտած էր:

Գիշերահաւասարի բուռն փոթորիկ մը ձախա-
կողմէն նաւուն կտուցն ու թնդանօթի պատուհաննե-
րուն մին խորտակած, և առաջակայմին պարանկիրը
աւրուած էր: «Օրիօն» այս միջանները կրելէն ետք
թուլօնի նաւահանգիստը վերադարձած էր:

Նաւարանին քով խարիսխ նետած էր. Կը յար-
դարուէր և կը նորոգուէր: Աջակողմը միասուած չէր,
բայց՝ ըստ սովորութեան՝ կողին տախտակներէն մէկ
քանին քակուած էր որպէս զի նաւուն մէջ կարենար
օդ մտնել:

Առաւօտ մը բազմութիւնը այս նաւուն նայելու
տեսն ղէպքի մը ականատես եղաւ:

Նաւաստիները առագաստները գերաններուն վրայ
կը կապէին: Կայմապահը աջակողմեան մեծ առագաս-
տին վերի ծայրը բռնելու ատեն հաւասարակշու-
թիւնը կորսնցուց: Նաւարանին եզրին վրայ բազմու-
թիւնը անոր երերալը տեսնելով աղաղակ մը հանեց:
Կայմավարը ինքզինքը չբռնելով գլխովայր ինկաւ.
առագաստակալ գերանին բոլորտիքը դառձաւ, ձեռ-
ձեռքերը դէպի անդունդը տարածուած իյնալու ա-
տեն նախ մէկ և յետոյ միւս ձեռքովը շարանին քո-
վէն իբր ելարան կախուած չուանը բռնեց, և կախ-
ուելով մնաց:

Իր ներքեւ ծովը այնքան խորունկ կ'երեւար որ
նայողին գլուխը կը դառնար վախէն: Կամայապահին
անկումէն չուանէ ելնարանը սաստիկ շարժում մը ըն-

դունելով որորանի մը պէս կ'որորուէր: Մարդը այս
չուանին ծայրէն կախուած, պարսատիկ մը քարին
պէս կ'երթար ու կուգար:

Անոր օգնելու երթալը անարկու վտանգի մը են-
թարկուել էր: Նաւաստիներուն մէջէն՝ որոնց ամէնքն
ալ ծովեզերեայ ձկնորսներ և ծառայութեան հա-
մար նոր ժողովուած էին՝ ոչ ոք կը համարձակէր այն
վտանգին ենթարկուելու:

Սակայն անբաղդ կայմապահը կը յօգնէր, թէև
կարելի չէր երեսին վրայ տեսնել անոր տառապանքը,
բայց կը նշմարուէր թէ իր բոլոր անդամներուն վրայ
ոյժ չէր մնացած: Թեւերը սոսկալի ձգտուժով մը կը
գայարուէին: Ամէն անգամ որ ջանք մը կ'ընէր վեր
ելնելու համար, ալ աւելի կ'աւելնային չուանին ե-
րերումներ: Չէր ազդակեր՝ վախնալով որ ոյժը կը
կորսնցնէ:

Այլ ամէն մարդ կը սպասէր այն վայրկեանին ուր
չուանը պիտի թողուր ան, և մերթ ընդ մերթ բազ-
մութեան գլուխները անդին կը դահնային՝ անոր
անցնիլը չտեսնելու համար: Կան վայրկեաններ ուր
չուանի ծայր մը, ձող մը, ծառի ոստ մը կեանք ըսել
է և մարդ կը սոսկայ երբ կը տեսնէ կենդանի
էակի մը անկէ բաժնուիլը և հասուն պտուղի մը պէս
իյնալը:

Յանկարծ մարդ մը նշմարուեցաւ որ նաւուն պա-
րաններուն վրայէն կատու-վագրի մը պէս կը մա-
զըլցէր: Կարմիր գգեստներէն կը հասկցուէր դատա-
պարտեալ եղեռնագործ մըն էր ան. նաև կանաչ գըլ-
խարկէն կը հասկցուէր թէ ցկեանս դատապարտեալ
էր. երբ մինչև թակազազը ելաւ, հովը անոր գըլ-
խարկը առաւ տարաւ և անա բաց մնաց մարդուն
գլուխը որու մագերթ սպիտակ էին. ըսել է թէ երի-
տասարդ մը չէր:

Իրօք դատապարտեալ մը որ թխարանի ծառայու-
մը կ'ընէր նաւուն մէջ՝ առջի վայրկեանին վազելով
զիմած էր այն պաշտօնաւորին որու կարգն էր նոյն
միջոցին հսկողութիւն ընել նաւին մէջ, և մինչդեռ
նաւաստիները կը չիտթէին և կը վարանէին, մինչդեռ
ամէնքն ալ կը դողային և կ'ընկրկէին, հրաման ու-
զած էր պաշտօնակալէն որ իր կեանքը վտանգէ կայ-
մապահը ազատելու համար: Պաշտօնակալը հաւանու-
թեան նշան մը տալուն պէս, դատապարտեալը կռանը
զարնելով՝ իր ոտնօղակին ամրապինդ շղթան կտրած,
յետոյ չուան մը բռնելով պարաններուն վրայ նետ-
ուած էր: Ետքէն միայն յիշուեցաւ այն:

Ակնթարթի մը մէջ ազգաստակալ գերանին
վրան ելաւ: Քանի մը՝ մանրերկրորդ կանգ առաւ. կար-
ծեա թէ նայուածքովը գերանը չափեց: Նայողները
կարծեցին թէ դարերու չափ տեսցին այս մանրերկ-
րորդները ուր հովը թելի մը ծայրէն կախուած կայ-
մապահը կ'որորէր: Վերջապէս դատապարտեալը եր-
կինք նայեցաւ անգամ մը, և քայլ մը առաւ դէպ
առաջ: Բազմութիւնը չուանչ առաւ. տեսաւ որ գերա-
նին վրայէն վազելով անցաւ ան: Երբ ծայրը հասաւ,
հետը բերած չուանին մէկ ծայրը հոն կապեց, եւ
միւս ծայրն ալ թողոց որ կախուի. յետոյ այս չուա-
նին վրայէն ձեռքերովը իջաւ, և անա այն ատեն
անմեկնելի անձկութիւն մը տիրեց ամէնուն վրայ,
վասն զի անդունդին վրայ հիմա չէ թէ մէկ այլ եր-
կու մարդ կախուած կը կենային:

Կրնար կարծուիլ թէ եկողը սարդ մըն էր որ
ճանձ մը բռնելու եկած էր. միայն թէ եկող սարդը
ոչ թէ մահ այլ կեանք տալու եկած էր: Տասը հա-
զար հոգի այս խուճիկին կը նայէին ակնապիչ: Աղա-
ղակ մը, խօսք մը անգամ չէր լսուեր: ամէնուն յոն-
քերը միեւնոյն սարսուռով կը պոստէին: Ամէն բե-

րան իր շունչը չէր թողուր որ երեսնէ՝ կարծես վախնալով որ նոյն շունչով չաւելնայ երկու թշուառները տարուբերող հովը:

Սակայն դատապարտեալը չուանին վրայէն սասնելով նաւաստիին քով հասած էր: Փամանակն էր հասնելու, վասն զի եթէ վայրկեան մը եւս ուշանար, մարդը ուժաթափ և յուսահատ պիտի իյնար անդունդին մէջ: Գատապարտեալը հաստաօրէն կապեց զայն չուանով, որմէ ինք մէկ ձեռքով կախուած էր միւս ձեռքովը կ'աշխատէր: Վերջապէս նորէն առագաստակալ գերանին վրայ ելաւ և չուանով անոր վրայ քաշեց նաւաստին. հոն պահ մը բռնեց զայն որպէս զի ոյժ առնէ, յետոյ գրկեց և առագաստակալին վրայէն քաշելով բերաւ մինչեւ այն կոճղը որով կայմին վարի մասը վերինով կը միանայ. անկէ ալ թակաղաղը տանելով ընկերներուն ձեռքը յանձնեց կայմապահը:

Այն ատեն բազմութիւնը ծափ զարկաւ. թիապարտներու ծեր պահնորդներ կային որոնք լացին. կիները ծովագրին վրայ զիրար կ'ընդգրկէին, և ամէնքն ալ տեսակ մը գթաշարժ աւիւնով պոռացին.— Այս մարդուն ազատում շնորհելու է:

Սակայն մարդը անմիջապէս սկսած էր իջնել որպէսզի նորէն իր բռնի աշխատութեամբը զբաղի: Աւելի շուտ հասած ըլլալու համար պարաններուն վրայէն սանելով իջաւ, և սկսաւ ցած առագաստակրի մը վրայ վազել: Ամէն մարդ անոր կը նայէր: Եղաւ վայրկեան մը ուր բազմութիւնը վախցաւ, տեսնել կարծեց թէ դատապարտեալը կը գեղեւէր և կ'երբերար. կ'երեւայ թէ յոգնած էր և կամ թէ գլուխը կը դառնար: Յանկարծ բազմութիւնը մեծ աղաղակ մը հանեց. վասն զի դատապարտեալը ծովը ինկաւ:

Անկումը վտանգաւոր էր: «Ալժէզիրիա» անուն ֆրէկաթը «Օրիօն»ին քով խարխախ նետած էր և

խեղճ թիապարտն երկու նաւին մէջտեղ ինկած էր: Կը վախցուէր որ մէկուն կամ միւսին տակ չսպրդի: Չորս երիտասարդներ խկոյն վարքայ մը մտան: Բազմութիւնը խրախոյս կուտար անոնց, ամէնքն ալ անձկութեամբ գրաւուած էին նորէն: Մարդը ջուրին երեսը ելած չէր: Աներեւոյթ եղած էր ծովին մէջ առանց ծալք մը կազմելու ջուրին երեսը՝ իբր թէ իւղի տակաւի մը մէջ ինկած ըլլար: Ոմանք որոնեցին, ոմանք ընկղմեցան գտնելու համար, այլ ի գուր: Մինչև իրիկուն փնտռուեցաւ, բայց եւ ոչ իսկ դիակը գտնուեցաւ:

Հետեւեալ օրը Թուլօնի լրագիրը յետագայ տողերը հրատարակեց.— «17 Նոյեմբեր, 1823.— Երէկ՝ գատապարտեալ մը որ «Օրիօն» նաւուն մէջ կը ծառայէր, նաւաստիի մը օգնելէն ետք երբ ետ կը դառնար, ծովը ինկաւ և խեղդուեցաւ: Կարելի չեղաւ գտնել դիակը: Կը կարծուի թէ նաւարանին ծայրի ցիցերուն տակ մնացած է: Այս մարդը 9430 թուանանը կը կրէր բանտի արձանագրութեան մէջ, անունն էր Ժան Վալթան:

Ե Ր Ր Ո Ր Դ Գ Ի Ր Ք

ՄԵՌԱԾ ԿՆՈՋ ՄԸ ՏՐՈՒԱԾ

ԽՈՍՏՈՒՄԻՆ ԿԱՏԱՐՈՒԻԼԸ

Գ Լ Ո Ւ Խ Ա.

ՄՕՆՖԷՐՄԷՅԻԻ ԶՈՒՐԻ ԽՆԳԻՐԸ

Մօնֆէրմէյլ՝ Լիվրիի և Շէլի մէջ և Ուրզը Մարնէն գատող բարձր լեռնադաշտին հարաւային սահմանին վրայ գիւղ մըն է: Հիմա բաւական մեծ աւան մըն է, ուր բոլոր տարին բոլոր ճերմկած ամառնային տուներ, և կիրակի օրեր ալ ուրախ զուարթ քաղքեանիներ կը գտնուին:

Մօնֆէրմէյլի մէջ 1823ին ոչ այնքան սպիտակ տուներ և ոչ ալ այնքան գոհունակ գիւղաբնակներ

կային. անտառներու մէջ գիւղ մըն էր ան: Տեղ տեղ դեռ կային քանի մը ամառնային տուներ որոնք վերջին դարէ մնացած էին և զոր դիւրին էր ճանչնալ իրենց մեծ տեսքէն, ոլորուն երկաթէ պատշգամներէն և այն երկայնածեւ պատուհաններէն որոնց պզտիկ ապակիները գոց փեղկերուն սպիտակ գոյնին վրայ ամէն տեսակ զանազան կանաչ գոյներ կը կազմեն:

Այլ սակայն Մօնֆէրմէյլ դարձեալ գիւղ մըն էր: Չուխայի առուտուրէ դազրոզ և առանձնական կեանք անցունող վաճառականներն ու գիւղական կեանք սիրողները տակաւին գտած չէին զայն: Հանդարտաւէտ և զմայլելի տեղ մըն էր այն, որ ճամբուն վրայ կարեւորութիւն մը առած չէր:

Այս գիւղին մէջ բնակողը՝ ամէն բան աժան գինով և առատօրէն վայելելով և դիւրութեամբ կ'ապրէր: Միայն թէ լեռնադաշտին բարձրութեան պատճառաւ քմակի ջուրը քիչ էր:

Պէտք էր բաւական հեռու երթալ ջուր բերելու համար: Անոնք որ կը բնակէին գիւղին այն ծայրը որ Կանիի կողմն է, անտառներուն պատուական լրճակներէն կ'առնէին պէտք եղած ջուրը. իսկ անոնք որ կը բնակէին այն ծայրը որ եկեղեցին կը չըջապատէ և Շէլի կողմն է, խմելու ջուր գտնելու համար բլուրի մը զառիթափին վրայի ակունքը կ'երթային, որ Շէլի ճամբուն քովն է և Մօնֆէրմէյլէն քառորդի մը չափ հեռու:

Հետեւաբար ամէն մէկ տուն բաւական դժուարութիւն կը կրէր ջուր ունենալու համար: Մեծ տուները, ազնուականները, որոնց կարգէն էր խոհարար թէնարտիէն, դոյլ մը ջուրի համար բնիոն մը կը վճարէին ձերուկի մը որ ջրկիր էր և որ Մօն-

Ֆէրմէյլի այս ջուրին ձեռնարկութեամբ օրը ութը սուրի չափ կը շահէր. բայց այս ծերուկը ամառը մինչեւ երեկոյեան ժամը եօթը, իսկ ձմեռը մինչեւ հինգ կ'աշխատէր. հետեւաբար գետնայարկներու պատուհանները գոցուելէն ետք ով որ խմելու ջուր չունենար, կ'երթար գտնելու եւ կամ առանց ջուրի կը մնար:

Այս ջուր բերելու հարկը սարսափ կը պատճառէր այն խեղճ էակին, զոր ընթերցողը գուցէ չմոռցաւ, այսինքն պղտիկ Գօզէթին:

Կը յիշենք արդէն թէ Գօզէթ երկու կերպով օգտակար էր Թէնարտիէներուն, որոնք մօրմէն ամասկան կ'առնէին եւ միանգամայն մանկուհին կը ծառայեցնէին: Հետեւաբար երբ մայրը բոլորովին դադրեցաւ վճարելէ—եւ ինչո՛ւ դադրիլը յայտնեցինք արդէն,—Թէնարտիէները պահեցին Գօզէթը, որ ըստ պատուհի մը տեղը կը բռնէր: Իբր սպասուհի ի պահանջել հարկի Գօզէթ կ'երթար եւ ջուր կը բերէր. Այս պատճառաւ մանկուհին գիշերով ջուրին այն աղունքը երթալու տեսիլքէն ահաբեկ՝ հոգ կը տանէր որ միշտ տունին մէջ անպակաս ըլլայ ջուրը:

1823ին Երուսաղէմի տօնը Մօնֆէրմէյլի մէջ մասնաւոր փառաւորութեամբ մը խմբուեցաւ: Զմեռը մեղմով սկսած էր, ոչ ջուրերը սառեր էին, եւ ոչ ալ ձիւն եկած էր: Բարիզէն եկող ձեռնածուներ պարօն քաղաքապետէն թոյլտուութիւն առած էին գիւղին մեծ փողոցին մէջ հաստատելու իրենց խրճիթները եւ շրջուն վաճառականներու խումբ մը միեւնոյն թոյլտուութեամբ պղտիկ կրպակներ շինած էին եկեղեցիին հրապարակին վրայ եւ մինչեւ անգամ Պուլանժէի պղտիկ փողոցին մէջ, ուր էր Թէնարտիէ խոհատունը, Այս պատճառաւ պանդոկներու եւ գինետուններու մէջ շատ յաճախորդներ կային. եւ այս պղտիկ եւ հան-

դարտ գիւղը աղմկալի եւ զուարթուն կենդանութիւն մը առած էր:

Հաւատարիմ պատմիչ ըլլալու համար կը պարտաւորինք մեր կողմէ աւելցնել նաեւ թէ հրապարարակին վրայ ի տես դրուած հետաքրքրական իրերուն մէջ գառագեղ մըն ալ կար, որու մէջ չգիտեմ ուրկէ եկած եւ բզիկ բզիկ հնոտիներ հագած խեղկատակներ 1823ին Մօնֆէրմէյլի գիւղացիներուն կը ցուցնէին. Պրազիլիոյ այն ահարկու անգղերէն մին որոնց նմանը մեր թագաւորական միւզէին մէջ 1845էն ի վեր կայ միայն եւ որոնք աչքի տեղ եռագոյն ծոպ մը ունին:

Բնագէտները կարծեմ «գարագարա բօլիպօրուս կ'անուանեն այս թռչունը, որ «աբխախտներու կարգէն եւ անգղեաններու ընտանիքէն է: Քանի մը պօնաբարդեան ծերունի եւ բարեսիրտ գինուորներ որք գիւղին մէջ առանձնական կեանք մը կը վարէին, ջերմեռանդութեամբ այս անասունը տեսնելու կ'երթային:

Ձեռնածուները կը հաւտացնէին թէ եռագոյն ծոպը աննման երեւոյթ մըն է եւ Աստուած յատկապէս իրենց գառագեղին համար ստեղծած էր զայն:

Երուսաղէմի օրը երեկոյին բազմաթիւ մարդիկ, որոնք սայլորդներ եւ շրջող փերեզակներ էին, թէնարտիէ խոհատունին ստորին սրահին մէջ սեղան նստած էին եւ չորս կամ հինգ ճրագներու բոլորտիքը գինի կը խմէին. Խոհատունին միւս ամէն սրահներուն պէս այս սրահին մէջն ալ սեղաններ, գինիի անագեայ սառմաններ, շիշեր, արբողներ. ծխողներ կային. լոյսը քիչ եւ աղմուկը շատ էր:

Սակայն 1823ի ամաթիւրը նշանակելի էր երկու առարկաներով որոնք այն ժամանակ քաղքեհներու գասին մէջ իբր նորեկ ընդունելութիւն կը գտնէր.

եւ որոնք սեղանին վրայ էին, այսինքն գեղադիտակ մը եւ թիթեղեայ հայերաճրագ մը: Թէնարտուհին ընթրիքին կը հսկէր որ բոցավառ պատուական կրակի մը վրայ կը խորովէր. իսկ երբիկը հիւրերուն հետ գինի կը խմէր եւ քաղաքականութեան վրայ կը խօսէր:

Քաղաքական խօսակցութիւններէ զատ որոնց գլխաւոր նիւթերն էին Սպանիոյ պատերազմն ու Անլէմի դուքսը, աղմուկին մէջ կը լսուէին նաև միջանկեալ խօսքեր որոնք բոլորովին տեղան էին, ինչպէս են յետագայ խօսքերը.

— Նանթերի և Սիւրէզնի այգիները առատ գինի տուին: Ուրկէ որ տասը տակառ անուռիլ կը կարծուէր, տասներկու անուռեցաւ: Խաղողը շատ հիւթ տուաւ հնձանին մէջ, — Բայց պէտք չէր որ խաղողը հասուն ըլլար: — Այն գիւղերուն մէջ պէտք չէ որ խաղողը հասնելէն ետք այգիները քաղուին, վասն զի գարնան մէջ գինին շուտ կը թանձրանայ. — Բոլորովին թեթեւ է ուրեմն այդ գինին. — Այս կողմի գինիներէն աւելի թեթեւ է: Պէտք է որ խաղողը չհասած քաղուի:

Եւ այլն. —

Կամ թէ մլազաց մը կը պոռար.

— Միթէ տոպրակներուն մէջ եղած բաներուն պատասխանատու մե՞նք են: Այս տոպրակներուն մէջ խել մը պզտիկ կուտեր կը գտնենք զոր գատելու համար չենք կրնար ժամանակ անցընել, և որոնք հարկաւորապէս երկնաքարերուն տակէն կ'անցնին ցորենի հատերուն հետ, կուտերն են որոմն, «լիւզէթ», արջընդեղ, վիկն, «կավըրօլ», «կանեփնատ», աղուխազի և խել մը գեղին նիւթեր, հապա ո՛ւր թողունք նաև այն կոպիճները սրոնք տեսակ մը ցորեններու, համանանց Պրըթանէն ելնող ցորեններուն հետ մեծ

մասամբ խառնուած են: Չեմ ուզեր Պրըթանի ցորեն աղալ, ինչպէս որ գերանը երկայնութեամբ սղոցները չեն ուզեր սղոցել, այն գերանները որոնց վրայ բեւեռներ կան: Ա՛լ կրնաք հասկնալ թէ այս պատճառաւ ո՛րքան փոշի կը կազմուի ալիւրին մէջ: Ետքը ալիւրի նկատմամբ գանդատներ կ'ըլլան յանիրաւի ալիւրին գէշ ըլլալը մեր յանցանքովը չէ:

Երկու պատուհանի մէջտեղ սեղանի մը քով հընձող մը նստած էր կալուածատէրի մը հետ. մինչդեռ այս սակարկութիւնը կ'ընէր մարգագետնի վերաբերող աշխատութեան մը համար որ գարնան մէջ պիտի ըլլար կ'ըսէր.

— Խոտին թրջուած ըլլալը վնաս չունի: Մանուշակ թէ զիւրութեամբ կը կտրուի: Յօղը թէեւ աղէկ է, պարոն, բայց և այնպէս այն խոտը, ձեր խոտը նորաբոյս է և տակաւին դժուարաւ կը հընձուի: Թող կակուղ ըլլայ, և ահա շուտ կը ծռի մանգաղին առջեւ:

Եւ այլն: —

Գօղէթ իր սովորական տեղն էր. կրակարանին քով խոհարանի սեղանին պահանգին վրայ նստած էր. հազած լաթերը բզիկ բզիկ էին. հաստ մուճակներ հազած էր՝ առանց գուլպայի և կրակի նշոյլէն լոյս աննելով թենարտիներու մանուկներուն համար ասուիէ գուլպաներ կը հիւսէր:

Աթոռներուն տակը պզտիկ կատու մը կը խաղար: Մօտակայ սենեակի մը մէջէն մանկային առոյգ ձայներ կը լսուէին. ձայնողներն էին էբօնին և Ագելմա որոնք կը խնդային և կը շաղակրատէին:

Կրակարանին քով բեւեռէ մը պզտիկ խարազան մը կախուած էր:

Տան մէջ տեղ մը ուրիշ մանկիկ մըն ալ կար որ

ժամանակ ժամանակ խոհատունին աղմուկին հետ
ազգու աղաղակներ կ'արձակէր:

Պզտիկ տղայ մըն էր ան, որ ձմեռուան մը մէջ
Թենարտուհիէն ծնած էր, — «Չգիտեմ ինչպէս ունե-
ցայ այս զաւակը, գուցէ ցուրտէն եղաւ, կ'ըսէր Թե-
նարտուհին» — և որ երեք տարու և քիչ մըն ալ ա-
ւելի էր: Մայրը մեծցուցած էր զայն, բայց չէր
սիրեր:

Երբ մանուկին անզուսպ աղմուկը ձանձրոյթ
պատճառելու չափ կը տեւէր.

— Տղադ կը ճչէ, նայէ՛ անգամ մը ինչ է ուզա-
ծը, կ'ըսէր Թենարտիէ:

— Հո՛գս էր, թող երթայ ձաթի, կը պատասխա-
նէր մայրը:

Իսկ պզտիկը անոք մնալով մութին մէջ կը ճչէր
չարունակ:

Գ | Լ | Ը | Ի | Խ | Բ.

ԵՐԿՈՒ ՊԱՏԿԵՐՆԵՐՔԻ ՄՆԱՑՈՐԳ ԵՎԱՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

Այս գրքին մէջ Թենարտիէներու միայն կողմնա-
կան կերպարանքը նշմարուեցաւ տակաւին. այս ա-
մոյներուն բոլորտիքը դառնալու և անոնց ամէն
կողմը նայելու ժամանակը եկաւ:

Թենարտիէ 51 տարեկան հասակը մտած էր. իսկ
տիկին Թենարտիէ քառսուն տարեկան հասակը կը
մտնէր. քառասնամեայ հասակը կնոջ համար յիսնամե-
այ կը սեպուի. հետեւաբար կնոջ և ամուսնոյն հա-
սակը հաւասարակչիւ էր:

Թենարտուհին արդէն մեր բնթերցողներուն ան-
գամ երեւցած բլլալով, անոնք գուցէ կը յիշեն քիչ
մը թէ բորձրահասակ, խարտեայ, կարմիր, անձնեայ,
զէր, քառակուսի, անագին և դիւրաշարժ կին մըն էր
ան:

Ինչպէս որ ըսինք, այն հսկայածեւ վայրենուհի-
ներու ցեղէն էր, որոնք տօնավաճառներու մէջ
կը ծռին իրենց վարսերէն կախուած սալաքարերու
հետ:

Ան էր անողինները պատրաստողը, սենեակները
կարգադրողը, պէտք եղածները մոխրաջուրով լուս-
ցողը, կերակուր եփողը, անձրեւ բերողը, գեղեցիկ օդ
ընող, տնունը տեղը շուտիկին տուողը, վերջապէս

ամէն բան ընողը: Իբր ծառայ միայն Գօգէթը ունէր, այսինքն փիղի մը ծառայող մուկ մը: Երբ ձայնը կ'ելլէր, ապակիները, կարասիները և մարգերը ամենքն ալ միահամուռ կը զողային: Անոր լայն դէմքը, որ կարմիր բիծերով ծածկուած էր, պարզուտի մը կը նմանէր: Մօրուս ունէր այս առնուհին Աղջիկի լաթեր հագած բեռնակրի մը տեսլական պատկերն էր ան: Շքեղապէս կը հայնոյէր, և պարծանք կը համարէր ընկոյզը ձեռքով կտորելու կարող ըլլալը: Եթէ կարգացած չըլլար քանի մը վէպեր, որոնց շնորհիւ երբեմնակի ձիւաղ մը ըլլալէ դադարելով պչրամով կնոջ մը այլանդակ գիմակը կ'առնէր, բնաւ և ոչ մէկուն միտքէն պիտի այնէր ըսել թէ կին մըն է այն: Այս թենարտուհին կարծես թէ ամարդի կնոջ մը վրայ պատուաստուած պոռնիկի մը պտուղն էր: Մարգս եթէ անոր խօսիլը լսելու ըլլար, կ'ըսէր թէ քաղաքի ոստիկան մըն էր ան. եթէ գինի խմելու տեսնէր, կ'ըսար ըսել թէ սայլորդ մըն է. եթէ Գօգէթը գտնակոծելը տեսնելու ըլլար, կ'ըսէր թէ դահիճ մըն է: Երբ հանգիստ կը կենար, բերնէն ակօայ մը դուրս կ'ելնէր:

Իսկ թենարտիէ պզտիկ, նիհար, տժգոյն, անկիւնաւոր, ոսկորուտ և վտիտ մարդ մըն էր. հիւանդ կ'երեւէր այլ սակայն առողջութիւնը քաջալաւ էր. իր առաջին խաբերայութիւնը այս կեղծ հիւանդութիւնն էր: Իբր զգուշութիւն կը ժպտէր սովորաբար, և քաղաքավարութեամբ կը վարուէր ամէն մարդու, նաև մուրացիկին հետ որու փուլ մը չէր տար: Կուզի մը նայուածքը և գրագէտի մը կերպարանքը ունէր: Ապէ Տըլիլի պատկերներուն շատ կը նմանէր: Թենարտիէի պչրասիրութիւնն էր սայլորդներուն հետ գինի խմել: Ոչ ոք կրցած էր երբեք զինիով զգլխեցնել զայն: Հաստ ծխափայտ մը ունէր և կը ծխէր:

Պլուզ մը՝ և պլուզային տակէն ալ սեւագոյն հին զգեստ մը կը հագնէր: Գրագէտ և նիւթապաշտ մը ըլլալ կը կարծէր: Իր բերնին թափթփուքը հաստատելու համար շատ անգամ անուներ կը յիշէր, ինչպէս է Վօլթեր, Բէյնալ. Բարնի և որ աւելի զարմանալին է՝ նաև սուրբ Օգոստինոս: Կը հաստատէր թէ «գրութիւն մը» ունի: Սակայն գող մըն էր: Չտեսնուած բան չէ այս բարակ զանազանութիւնը. կը պնդէր ան թէ զինուորական ծառայութիւն ըրած է, ինչպէս ընթերցողն ալ կը յիշէ. պարծանքով կը պատմէր թէ Վաթերլոյի մէջ Չրդ կամ Յրդ թեթեւազէն զօրագունդի մը մէջ յիսնապետ ըլլալով մինակը՝ Մահակիր ըսուած ձիւորներու վաշտի մը գէմ գրած և ումբատարափի մը մէջ իր մարմինովը պահելով ազատած էր վտանգաւորապէս վիրաւոր զօրագետ մը: Ահա այս պատճառաւ իր պատին վրայ փայլատակող ծանուցման տախտակ մը գրած էր, և խոհաստուեն ալ «Վաթերլոյի յիսնապետին գինետունը» կ'անուանուէր գիւղին մէջ: Ազատական, դասական և պօնաբարդեան էր: Ապաստանարանին հանգանակութեան մասնակցողներէն մին եղած էր: Կ'ըսուէր պլուզին մէջ թէ ուսում առած էր եկեղեցական ըլլալու համար:

Բայց մենք կ'ըսենք թէ պարզապէս Հօլանտայի մէջ ուսում առած էր խոհարար ըլլալու համար: Այս բազազրուած անզգամը խիստ հաւանօրէն Յլանտրի մէջ Լիլլի Ֆիլէմէնկցի մը, Բարիդի մէջ Փրանտացի, Պրիւսէլի մէջ պելլիգացի էր և հանդարտօրէն մէկ սահմանադրուիտ միւսը կ'անցնէր անդադար: Իսկ Վաթերլոյի մէջ ըրած քաջագործութեան ինչ ըլլալը արդէն գիտենք:

Ինչպէս ըսինք, քիչ մը հափազանցութեամբ կը պատմէր զայն: Տեղատուութիւնը, մտկընթացու-

Թիւնը, ծուռուժուռ ընթացքը, բաղդամուր թիւնը անոր էութեան տարրերն էին:

Պատահուն խղճի հետեւութիւնն է անկարգ կեանք, և գրեթէ ստոյգ է ըսելը թէ 1815 յունիսի 18ի մրրկայի միջոցին Թենարտիէ այն տեսակ գինեւաճառ ու միանգամայն աւարտու մարդոց կարգէն էր որոնց վրայ արդէն խօսեցանք և որոնք դաշտերը չր ջելով ոմանց կը ծախեն, ոմանցմէ կը գողնան, և ընտանիքով, այսինքն էրիկ, կնիկ և զաւակ, ամէնքը միասին կաղ կառք մը մտնելով՝ բանակներու ետեւէն կ'երթան՝ յաղթող կողմին միշտ յարելու դըրդումով:

Այս պատերազմը լմնալէն ետք՝ Թենարտիէ դրամ ունենալով Մօնֆէրմէյլ եկած էր խոհատուն մը բանալու համար:

Այս դրամը քսակներէ և ժամացոյցներէ, ոսկի մատնիներէ և արծաթ խաչերէ կը բաղկանար, որոնք հունձքի ժամանակ դիակներով սերմանուած աղօսներէն քաղուած էին: Այս իրերը պզտիկ գումար մը կազմեր էին: Հետեւաբար մեծ յառաջդիմութիւն մը ըրած չէր այն գինեւաճառը որ խոհավաճառ եղած եղած էր:

Թենարտիէ չեմ գիտեր ինչ ուղիղ ձեւեր ունէր իր շարժումներուն մէջ որոնք զօրանոցը կը յիշեցնէին եթէ հայնոյէր. նաև կղերանոցը կը յիշեցնէին եթէ երեսը խաչ հանէր: Ազուոր խօսող մըն էր, կարծել կուտար թէ գիտուն մըն է:

Այլ սակայն դպրոցին վարժապետը դիտած էր թէ ան աղէկ չէր արասաններ բռները. ճամբորդներուն հաշիւը յաջողակութեամբ կը պատրաստուէր, բայց վարժ աչք մը երբեմն ուղղագրական սխալներ կը նշմարէր անոր մէջ:

Թենարտիէ ծածկամիտ, ոկրամոլ, դեգերող եւ

վարպետորդի էր: Չէր արհամարհեր իր սպասուհիները, և այս պատճառաւ իր կիսնն ա'լ սպասուհի չունէր: Այս հսկայ կիսը նախանձատ էր: Կը կարծեր թէ տիեզերքին ցանկութեան առարկան էր այս նիհար և գունատ մարդը:

Թենարտիէ ամէն յատկութենէ աւելի խորամանկութեան և հաւատարակչութեան յատկութիւնը ունենալով բարեխառն տեսակ սրիկայ մըն էր: Այս տեսակը սրիկայութեան ամէնէն յոռին է. վասնզի կեղծաւորութեամբ կը խառնուի:

Ասով ըսել չենք ուզեր թէ Թենարտիէ ի պահանջել հարկի գէթ իր կնոջը չափ բարկանալու անկարող էր. բայց շատ քիչ կը բարկանար, այլ եթէ բարկանալու ըլլար, զարհուրելի էր ան, վասն զի ամբողջ մարդկային սեռի դէմ էր իր ռիակալութիւնը, վասն զի իր սիրտը ատելութեան խորունկ փուռ մըն էր, վասն զի այն անձերու կարգէն էր որոնք մշտնջենապէս վրէժ կ'առնեն, իրենց առջեւէն ամէն անցնողները կ'ամբաստանեն և իրենց կրած ձախորդութեանց պատտօխանատու կը համարին, և որոնք իբր օրինաւոր տրտունջ՝ իրենց կեանքի տնձուութեանց, սնանկութեանց և աղէտից ամբողջութեան ներքեւ միշտ պատրաստ են ճնշելու որ և է մարդ մը. վասն զի այս ամէն խմորը անոր սրտին մէջ կը յուզուէր, բերնին և աչքերուն մէջ կ'երեւէր: Այն ատեն վա'յ այն մարդուն որ Թենարտիէի կ'տալութեան կ'ենթարկուէր:

Թենարտիէ՝ իր միւս յատկութիւններէն ի զատ՝ նաև ուշադիր և կորովամիտ, ի պահանջել հարկի լռակաց կամ շողակրատ էր, և միշտ մեծ յաջողակութեամբ կը գործածէր այս յատկութիւնները: Կերպով ան ալ գիտէր նայիլ այն հաւատիներուն պէս որոնք սովորած են կիսաբաց աչքերով նայիլ մօ-

տացոյց ակնոցներուն մէջէն: Թե՛նարտիէ պետական մարդ էր:

Ով որ առաջին անգամ խոհատունը մտնէր, Թե՛նարտուհին տեսնելով կ'ըսէր թէ ան էր տանուտէրը. բայց կը սխալէր, վասն զի ոչ իսկ տիրուհին էր: Տէրն ալ, տիրուհին ալ էրիկն էր: Էրիկը կը ստեղծէր, կինը կը գործէր: Թե՛նարտիէ կը տնօրինէր ամէն բան տեսակ մը մագնիսական և աներեւոյթ ազդումով մը: Բառ մը, երբեմն նշան մը կը բաւէր հսկայ կնոջը որ կը հնազանդէր:

Այս կինը տեսակ մը մասնաւոր և ինքնիշխան անձ մը կը համարէր էրիկը՝ առանց սակայն լաւ մը գիտնալու թէ ի՛նչ էր այս ինքնիշխանութիւնը: Իր ապրելու կերպին յատուկ առաքինութիւններն ունէր. նաև պզտիկ կէտի մը նկատմամբ եթէ անհամաձայնութիւն մը ելլար իր և «Պ. Թե՛նարտիէի» մէջ, թէև անընդունելի ենթագրութիւն մըն է այս, բնաւ ուրիշներու առջեւ չէր յանդիմաներ իր էրիկը որ եւ է խնդրի նմատմամբ: «Օտարականներու առջեւ» բնաւ չէր գործեր այն յանցանքը, զոր կիները շատ անգամ կ'ընեն և որ խորհրդարանի լեզուով կ'ըսուի իշխանութիւնը ցուցնել:

Կնիկը հիանալի աւիւնով մը կը հնազանդէր էրիկին, թէպէտ և անոնց այս համաձայնութեան հետեւանօք միայն չարութիւն չըլլար: Այս աղմկալի և մարմնային լեռը այսինքն Թե՛նարտուհին՝ Թե՛նարտիէի պէս գիւրբաբեկ բռնաւորի մը պզտիկ մատովը կը շարժէր:

Թե՛նարտիէ՝ իր թզուկ և տմարդի կողմէն նկատուելով՝ այն տիեզերական մեծ բանն էր, որ էր նիւթին ոգիէն պաշտուիրը. վասն զի կան տգեղութիւններ որոնք յաւիտենական գեղեցկութեան անդունդներուն մէջ իսկ երեւելու պատճառ ունին:

Թե՛նարտիէ՝ անձանօթ կարողութեան տէր մարդ մըն էր. և ահա այս պատճառաւ բացարձակ իշխանութիւն ունէր այս կնոջ վրայ: Այս ժամանակ առ ժամանակ վառուած ճրագ մը կը համարէր իր էրիկը. երբեմն տլ կը զգար թէ ճիրան մըն է այն:

Կյս կինը անարկու արարած մըն է որ միայն իր զաւակները կը սիրէր և միայն էրիկէն կը վախնար: Մայր եղած էր վասն զի ստինք ունէր: Սակայն միայն իր աղջիկներուն համար մայր էր. իր մայրութիւնը՝ ինչպէս պիտի տեսնուի, արու զաւակներուն վրայ ալ չէր տարածուեր: Իսկ մարդը միայն մէկ նպատակ ունէր այսինքն հարստանալ:

Բայց չէր կրնար հասնիլ այս նպատակին: Այս մեծ տաղանդին արժանի տեսարան մը չկար: Թե՛նարտիէ Մօնֆէրմէյլի մէջ կ'անանկանար եթէ երբեք զրօ մը կրնայ անանկանալ, այս անարծաթը եթէ Սիւիսի կամ Պիրինեան լեռներու մէջ ըլլար, միլիոնատէր մը եղած կ'ըլլար: Բայց պանդոկապետ կը հարկադրուի ճարակիլ ուր որ բաղդը նետած է զինքը:

Յայտնի է թէ «պանդոկապետ» բառը իր պզտիկ նշանակութեամբը գործածուած է հաս, և թէ ամբողջ դասի մը չակնարկէր այն:

1823ին Թե՛նարտիէն հազար հինգ հարիւր ֆրանքի մօտ մանր մուշեր պարտքեր ունէր, որոնք մտատանջութիւն կը պատճառէին իրեն:

Թէև ճակատագիրը յամառ անիրաւութեամբ մը վարուած էր Թե՛նարտիէի հետ, բայց և այնպէս այն մարդոցմէ մին էր ան, որոնք ամենէն աւելի աղէկ, ամենէն աւելի կորովամտութեամբ և մեր օրերուն կերպովը կը հասկնան թէ ի՛նչ է հիւրասիրութիւնը ուսուած բանը որ բարբարոս ժողովուրդներու մէջ ապրանք մըն է: Բայց միանգամայն գաղտորս մըն էր և հրացան արձակելու մասին նշանաւոր: Տեսակ մը

ցուրտ և խաղաղաւէտ կերպով կը խնդար. խնդում մը որ մասնաւորապէս վտանգաւոր էր:

Պանդոկապետութեան մասին ունեցած տեսական գիտութիւնը երբեմն փայլակի պէս կը ժայթքէր իր մտքէն: Արհեստին նկատմամբ շեղուածքներ ունէր զոր իր կնոջ մտքին մէջ կը տպաւորէր:

Օր մը սաստկապէս և ցած ձայնով կ'ըսէր իր կնոջ.

«Պանդոկապետին պարտաւորութիւնն է ամէն եկողին կերակուր, հանգստութիւն, լոյս, կրակ, աղտոտ սաւաններ, անհիմն պատմութիւններ, լու եւ ժպիտ ծախել, անցորդները կեցնել, թեթեւ քսակները պարպել և ծանր քսակներն ալ պարկեշտարար թեթեւցնել, յարգանք պատսպարել ճամբորդող ընտանիքները, մարդը խարտել, կինը ստկել, մանուկը մաքրել. բաց պատուհանին, գոց պատուհանին, բուխորիկի անկիւնին, թիկնաթոռին, աթոռին, փետրաւոր անկողնին, խշտեակին և յարդէ շեղջին համար զատ ստակ ուզել, գիտնալ թէ ոտուերը ո՛րքան կը մաշեցնէ հայելին և ասոր գինն ալ նշանակել հաշիւին մէջ, և հազարումէկ անէծք թափելով՝ ամէն բանի ստակը ճամբորդէն առնել, առնել մինչև անգամ իր շունին կերած ճանձերուն ստակը:

Այս մարդուն այս կնոջը հետ կարգուելովը խորամանկութիւնը կատաղութեան հետ ամուսնացած էր: Սոսկալի և անարկո՛ւ լծակցութիւն:

Մինչդեռ էրիկը կ'որոճար և կը կարգադրէր, կնիկը և ոչ միտքը կը բերէր բացակայ պարտատէրները, երէկուանը և վաղուանը չէր մտածեր. և բարեկութեամբ կապրէր՝ ներկայ վայրկեանին մէջ ապրելով բոլորովին:

Ահա այսպիսի մարդեր էին այս երկու անձերը: Գոզէթ երկուքին մէջն էր և երկուստեք կը ճմլուէր՝

նման անձի մը որ երկանաքարի մը ներքեւ կը փըշրուի և միանգամայն աքծանով մը բզիկ բզիկ կ'ըլլայ: Մարդուն կերպը ուրիշ և կնոջը կերպը ուրիշ: Գոզէթ շարաչար ծեծ կ'ուտէր. ծեծողը կինն էր. Գոզէթ նաև ձմեռուան մէջ բոկոտն կը քալէր. քալեցնողը էրիկն էր:

Գոզէթ կ'ելնէր, կ'իջնէր, կը լուար, կը խողանակէր, կը շիէր, կ'աւլէր, կը վազէր, կը յոգնէր, շունչը կը հատնէր, ծանր բաներ կը շարժէր. եւ դժուարին ծառայութիւններ կ'ընէր, թէեւ ինք բոլորովին էտիտ էր: Բնաւ կարեկցութիւն չկար. մէկ կողմէ անսիրտ տիրուհի մը, միւս կողմէ թունաւոր տէր մը:

Թեանարտիէի խոհանոցը սարդի ոստայն մըն էր որու մէջ ինկած էր Գոզէթ և կը գողար: Իտէական հարստահարութիւնը իրապէս տեղի կ'ունենար այս սոսկալի ծառայութեան մէջ: Կարծես թէ ճանձին սարդերու ծառայելու նման բան մըն էր այս ծառայութիւնը:

Խեղճ մանկուհին կրաւորապէս համակերպելով կը լուէր:

Արշայոյսի ժամանակ այս դեռաբոյս և բոլորովին մերկ մանուկները երբ մարդերու մէջ կը գտնուին, ի՞նչ կ'անցնի արեօք Աստուծո՛ւ այսպէս բաժնուող այս մանկային հոգիներուն մէջ:

Ի Ն Ո Ւ Խ Վ .

ՄԱՐԴՈՅ ԳԻՆԻ ԵՒ ՋԻԵՐՈՒՆ ՋՈՒՐ ՊԷՏՐ Է

Չորս նոր ճամբորդ եկած էր Թենարտիէներուն խոհատունը :

Գօզէթ տրտմութեամբ կը մտածէր . թէեւ ութ տարեկան էր , բայց արդէն այնքան տառապանք կրած էր որ պառաւ կնոջ մը տխուր կերպարանքովը կը մտախոհէր ան :

Թենարտուհին կռուփովը Գօզէթի աչքին զարկած ըլլալով , ասոր արտեւանունքը սեւցած էր . ուստի Թենարտուհին ժամանակ առ ժամանակ առիթ կ'ունենար ըսելու .

— Աչքին վրայի ուռուցովը տե՛ս ի՛նչպէս տգեղցած է :

Ինչպէս ըսինք , Գօզէթ կը մտածէր թէ գիշեր եղած էր , թէ բոլորովին կը տիրէր գիշերային մութը . թէ հարկ եղած էր նորեկ ճամբորդներու սննեակներուն անօթները և սրուակները լեցնել . և թէ ա՛լ ջուր չունէր ազրիւրը :

Բայց քիչ մը կը հանգարաւէր՝ տեսնելով որ Թենարտիէի տան մէջ շատ ջուր չէր խմուեր : Ըսել չենք ուզեր թէ ծարաւի մարդեր չկային . բայց այս ծարաւինները յօժարութեամբ աւելի գինիի կը դիմէին քան թէ ջուրի սափորին :

Բաժակներով գինի խմող այս մարդոց մէջէն ով որ բաժակ մը ջուր ուզելու ըլլար , վայրենի մը պիտի կարծուէր անոնցմէ :

Սակայն եղաւ վայրկեան մը ուր մանկուհին հողաց . Թենարտուհին փռուին վրայ եռացող սանի մը խուփը վերցուց , յետոյ բաժակ մը առաւ , աճապարանքով խոհատունին ազրիւրին մօտեցաւ , և ծորակը դարձուց . նոյն պահուն մանկուհին գլուխը վերցնելով անոր ամէն մէկ շարժումները կը զիտէր : Ծորակէն գերձանի նրբութեամբ քիչ մը ջուր վազեց և մինչև կէսը լեցուց բաժակը :

— Ա՛լ ջուր չէ մնացեր եզեր , ըսաւ , և պահ մը լռեց :

Մանկուհին այնքան կը վախնար որ շունչը կտրած էր :

— Է՛հ , ըսաւ Թենարտուհին կիսովին լեցուած բաժակին նայելով , այսքանն ալ կը բաւէ :

Գօզէթ նորէն իր գործովը զբաղիլ սկսաւ , բայց քառորդի մը չափ շարունակ կը զգար թէ իր սիրտը ձիւնի գնդակի մը պէս կը ցայտէր : Կը համրէր վայրկեանները որոնք այս կերպով կ'անցնէին , և շատ կը փափաքէր անշուշտ որ արդէն լուսցած ըլլար :

Մերթ ընդ մերթ արբողներէն մին փողոցը կը նայէր և բարձրաձայն կ'ըսէր . — Փռուի մը ներսին պէս մուծ է դուրսը . — Կատու մը միայն կրնայ այս միջոցիս դուրս ելնել և երթալ առանց կանթեղի :

Եւ անա Գօզէթ կը սարսուէր :

Խոհատունը իջեւանող փերեզակներէն մին յանկարծ ներս մտաւ և խիստ ձայնով մը մը ըսաւ .

- Ձիուս ջուր չէ տրուեր :
- Կը սխալիք տրուեցաւ , ըսաւ կինը :
- Կը կը կրկնեմ թէ չտրուեցաւ , պատասխանեց փերեզակը :

Գօզէթ սեղանին տակէն ելնելով՝ ըսաւ .

— Ո՛հ, այո՛, տրուեցա՛ւ. պարոն, ձին ջուր խմեց, դոյլին մէջէն խմեց, լեփ լեցուն էր դոյլը, ես անձամբ տուի ջուրը, և խօսք ալ ըսի անոր:

Իրաւ չէր Գօզէթին ըսածը: Գօզէթ սուտ կը խօսէր:

— Ահա ուրիշ մըն ալ որ ափիս չափ մեծ է և որ սա տունին չափ մեծ սուտեր կը շտկէ. պոռայ փերեզակը: Ես ալ կ'ըսեմ թէ ձին ջուր չխմեց, հասկցա՛ր, պզտիկ ջրէ՛կ: Երբ ջուր խմած չէ. մասնաւոր կերպով մը կը չնչէ ան. ահա ատով կ'իմանամ թէ ջուր տրուած չէ անոր:

Գօզէթ պնդեց իր խօսքին վրայ. — Մանաւանդ թէ չափէն աւելի խմեց, շարունակ այսպիսի ձայնով մը որ հազիւ հազ կը լսուէր, և որ բիրտ ձայն մըն էր, վասնզի անձկութեամբ կը խօսէր Գօզէթ:

— Ես ատանկ խօսքեր մտիկ ընելու ատեն չունիմ, կրկնեց փերեզակը, կ'ուզեմ որ ձիուս ջուր տրուի և վէճը վերջանայ:

— Գօզէթ նորէն սեղանին տակը մտաւ:

— Իրաւունք ունի, ըսաւ Թենարտուհին. եթէ այդ ձիուն ջուր չէր տրուած, պէտք է որ տրուի:

Յետոյ չորս դին նայելով ըսաւ.

— Ո՛ւր գնաց այն պզտիկը:

Մոեցաւ և նշմարեց Գօզէթը որ սեղանին միւս ծայրը և գրեթէ արբողներուն ոտներուն քով կձկուած նստած էր:

— Ե՛ս տ, հոս եկո՛ւր նայիմ, պոռայ Թենարտուհին:

Գօզէթ դուրս ելաւ կեցած տեղէն որ ծակի նման բան մըն էր և ուր պահուած էր: Կինը կրկնեց.

— Օրիորդ Եուն-անանուն, գնա՛, ջուր տո՛ւր այդ ձիուն:

— Բայց ջուր չկայ, աիկին, ըսաւ Գօզէթ մեղմովին:

Կինը փողոցին դուռը բացաւ, ըսաւ.

— Ապա ուրեմն գնա՛ բեր:

Գօզէթ գլուխը ծռեց եւ գնաց դատարկ դոյլ մը առաւ որ բուխերիկին քովն էր:

Դոյլը իրմէ մեծ էր, և մանկուհին կրնար մէջը նստիլ և հանգստութեամբ կենալ:

Թենարտուհին իր փուռին՝ մօտեցաւ, և փայտէ դգալով մը սանի մէջ եփող կերակուրին համը նայեցեցաւ մըմտալով.

— Աղբիւրակը ջուր կայ, ասոր պէս չորնալ չգիտէր ան: Կարծեմ թէ աւելի աղէկ է որ սոխերս պատրաստեմ:

Յետոյ գնաց և գզրոց մը խառնեց որու մէջ ստակ, պղպեղ եւ սոխ կար:

— Ինձ նայէ՛, օրիորդ գորտ, վերադարձիդ հացագործէն մեծ հաց մը առ: Ահա քեզի տասնհինգ սու:

Գօզէթ զենջակին մէկ կողմը գրպան մը ունէր. ստակը առաւ՝ առանց բան մը ըսելու և գրպանը դրաւ:

Յետոյ բաց դուռին առջեւ՝ դոյլը ձեռքը բռնելով անշարժ կեցաւ: Կարծես կը սպասէր որ օգնող մը ունենայ:

— Տակաւին կը սպասե՞ս, պոռայ Թենարտուհին: Գօզէթ դուրս ելաւ եւ դուռը գոցուեցաւ:

Պ Լ Ո Ւ Խ Պ

ՊԵՊԷԿ ՄԸ ՏԵՍԱՐԱՆ Կ՛ԵԼՆԷ

Ինչպէս կը յիշէ ընթերցողը, եկեղեցիէն սկսող կրպակներուն շարքը՝ որոնք ամէն կողմէ բաց էին՝ մինչեւ Թէնարտիէի խոհատունը կը հասնէր: Այս խոհատուններուն ամէնքն ալ թուղթէ ձագարներու մէջ վառող ճրագներով լուսաւորուած էին այն քաղ-քենիներուն համար որոնք քիչ ատենէն անկէ պիտի անցնէին եկեղեցի երթալու և կէս դիչերուան պատարագը լսելու համար: Գպրոցի վարժապետը, որ նոյն պահուն Թենարտիէի խոհատունը սեղան նըստած էր, կ'ըսէր թէ այն լուսաւորուած կրպակները «գիւթական տեսք մը» կը կազմէին: Բայց երկիրքը ամենեւին ստող չկար:

Այս կրպակներուն վերջինը, որ ճիշդ Թէնարտիէի խոհատունին հանդէպ չինուած էր, մանկական խազալիքներու կրպակ մըն էր, որ փայլուն իրերով, ապակեղէններով և թիթեղեղեղ շքեղ բաներով զարդարուած էր և կը փողփողէր: Խոհատունը՝ ծախու գրուած իրերու առաջին կարգը սպիտակ ղենջակներու վրայ անագին պէպէկ մը դրած էր, այս պէպէկը երեք կանգունի չափ բարձր էր, ծիրենագոյն շարժէ բոլոր մը հագած էր և գլխին վրայ հսկած և

սակեգոյն զարդեր կային, նաեւ իրական մազեր և գրակոնտիկոնէ աչքեր ունէր: Առաւօտէն մինչեւ իրիկուն կրպակին առջեւ կը կենար այս հրաշալիքը, որու վրայ կը հիանային տասնամեայ հասակը չմընող անցորդները: սակայն զայն գնելու և իր զաւկին տալ կարենալու չափ հարուստ և վատնիչ մայր մը գտնուած չէր Մօնֆէրմէյլի մէջ: Էբօնին և Ազէլմա ժամերով նայած էին այն պէպէկին, և Գօզէթ անգամ՝ նոսր գէթէ գաղտնի կերպով՝ համարձակած էր նայելու:

Երբ Գօզէթ՝ դոյլը ձեռքը բռնած՝ դուրս ելաւ, թէեւ շատ տխուր և յոգնած էր, չկրցաւ սակայն հետաքրքրութիւնը զսպել, և աչքերը վերցնելով նայեցաւ անագին պէպէկին զոր ինք «տիկին» կ'անուանէր: Խեղճ մանկուհին արմանքով զարմանքով համակուելով կանգ առաւ: Տակաւին մօտէն տեսած չէր այն պէպէկը: Ամբողջ կրպակը պալատ մը կ'երեւէր անոր:

Տեսնուածն էր ուրախութիւն, շքեղութիւն, երանութիւն, որոնք տխուր և ցուրտ թշուառութեան մը անդունդներուն մէջ թաղուած այս նորաբոյս դժբախտ էակին կ'երեւէին ցնորական ճառագայթումով մը:

Գօզէթ մանկութեան պարզ և տրտում սրամտութեամբ կը չափէր իր և այն պէպէկին մէջ գըտնուած վիճը: Կ'ըսէր ինքնիրեն թէ այսպիսի «բան մը» ունենալու համար պէտք էր թագուհի կամ գէթ իշխանուհի մը ըլլալ: Պէպէկին վարդագոյն և գեղեցիկ բօլան, յղկուն և աղուոր մազերը կը դիտէր ուշադրութեամբ, և կ'ըսէր. Արդեօք ո՛րքան երջանիկ է այս պէպէկը:

Աչքերը չէր կրնար հեռացնել այս տեսլաւոր կրպակին վրայէն: Բանի կը նայէր, ա՛լ աւելի

կը շլանար: Արքայութիւնը տեսնել կը կարծէր: Մեծին ետեւը ուրիշ պզտիկ պէպէկներ ալ կային որոնք իր կարծիքին համեմատ կիւսեր և ոգիներ էին: Գօզէթին համար կարծես յաւիտենական Հայրն էր կըրպակին ներսը երթեւեկող վաճառականը:

Այս հիացումով Գօզէթ կը մոռնար ամէն բան: նաև իրեն տրուած յանձնարարութիւնը: Յանկարծ թէնարտուհին բիրտ ձայնը լսելով ուշաբերեցաւ:

— Ի՛նչ, տակաւին հո՛գ ես, կեցի՛ր, հիմա կուգամ քովդ և քեզ կը հասկցնեմ հոգ կենալը. շո՛ւտ ըրէ, հիմա գնա՛, շու՛նի գաւակ:

Թէնարտուհին անգամ մը փողոցը նայած և Գօզէթին յափշտակութեամբ պէպէկին նայելը գիտած էր:

Գօզէթ դոյլը հետը տանելով և կրցածին չափ մեծ քայլեր առնելով փախաւ գնաց:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ե.

ՊՉՏԻԿԸ ԲՈՒՈՐՈՎԻՆ ՄԻՆԱԿ

Թէնարտիէլի խոհատունը գիւղին այն մասին մէջն էր ուր է եկեղեցին. հետեւաբար Գօզէթ պարտաւոր չէր Շելի կողմէն անտառը երթալ և այնտեղի աղբւրէն ջուր բերել:

Ա՛լ և ոչ մէկ կրպակի առջեւ կանգ առաւ նայելու համար. Պուլանժէի պզտիկ փողոցէն և եկեղեցիին շրջականերէն աներկիւղ անցաւ Գօզէթ, վասն զի կրպակներուն ճրագները կը լուսաւորէին այն ճամբան. բայց շուտ աներեւոյթ եղաւ յետին խորճիթին յետին նշոյլը, և անա խեղճ մանկուհին մութին մէջ մնաց, և շարունակեց իր ճամբան: Սակայն հետզհետէ խոռովիլ զգալով քալելու ատեն որչափ որ կըրնար դոյլին ճարմանդը կը շարժէր. այս շարժումին ձայնը ընկեր մը կը սեպէր իրեն:

Քանի որ կը յառաջանար, խաւարը ա՛լ աւելի կը թանձրանար: Փողոցները ալ բոլորովին ամայի էին: Բայց կնոջ մը հանգիպեցաւ, որ անոր անցնելը տեսնելով դարձաւ և անշարժ կեցաւ կամաց մը մրմռալով:

— Բայց ո՞ւր կրնայ երթալ այս պզտիկը. արդ—
ԹՇՈՒԱՌՆԵՐ (Գ. Հ.)

եօք անտէր մանուկ մըն է: Յետոյ կինը ճանչցաւ Գօզէթը և բաւ:

— Գա՛, Արտո՛յան է եղեր:

Գօզէթ անցաւ գերբուկ և ամայի ճամբաներու լարիւրին թուէն սրով Մօնֆէրմէյլի գիւղը Շէլի կողմէն կը վերջանայ: Գօզէթ բաւական համարձակութեամբ գնաց այն ճամբաներէն որոնց երկու կողմը տուններ, նաև միայն պատեր տեսած էր:

Մերթ ընդ մերթ պատուհանի մը ճեղքէն ճրագի մը ճառագայթիլը կը տեսնէր, և զգալով թէ լոյս և կեանք է այն և թէ այն սենեակին մէջ մարդիկ կան, իր քայլը կարծես մեքենայաբար կը թուլնար: Երբ վերջին տունին անկիւնէն անցաւ, Գօզէթ կանդ առաւ: Գծուարբաւ կրցած էր վերջին կրպակէն անդին երթալ. բայց վերջին տունէն անդին երթալը անհնարին կը թուէր իրեն:

Գոյլը գետինը դրաւ, ձեռքը մագերուն մէջ ընկզմեց և սկսաւ յամբարար գլուխը քերել. ահաբեկ և երկմիտ մանուկներու սովորական շարժում մըն է այս: Ա՛լ Մօնֆէրմէյլէն դուրս էր, ալ պաշտերումէջն էր: Իր առջև խաւարին և ամայի տարածութիւն կար: Յուսահատաբար այս մթութեան նայեցաւ ո՛ւր ալ մարդ մը չկար, ուր գազաններ կային եւ ուր գուրէ ճիւղներ ալ կային: Ուշադիր նայեցաւ, եւ գազաններուն խոտերուն վրայ քալիլը լսեց, նաեւ յայտնապէս ճիւղներ տեսաւ որոնք ծառերուն մէջ կը խլրտէին: Այն ատեն նորէն առաւ գոյլը. երկիւղը յանգզնութիւն մը կուտար Գօզէթին. —

— Վա՛ջ, ըսաւ մանկուհին, կ'ըսեմ թէ ջուրը հասեր է:

Եւ համարձակութեամբ Մօնֆէրմէյլ վերադարձաւ:

Հազիւ թէ հարիւր քայլ տաւ էր, և ահա նո-

ղէն կանդ տաւ, և սկսաւ գլուխը քերել: Հիմակ ալ իրեն երեւցողն էր Թենարտիէի սոսկալի կնիկը՝ իր բորենիի բերանովն և բարկութեամբ փայլատակող աշերովը:

Մանկուհին աղիոգորմ նայուածքը անգամ մը առջևը և անգամ մը ետին դարձուց. ի՞նչ բնէր. ի՞նչ բլլար, ո՛ւր երթար: Առջևը Թենարտուհիին ճիւղը կար, ետեւն ալ գիշերուան և անտառներուն բոլոր ուրուակումները:

Գօզէթ Թենարտուհիէն վախցաւ. քան թէ ուրուակումներէն, ուստի նորէն ղէպի աղբիւրը երթալ սկսաւ՝ վազելով: Գիւղէն դուրս ելաւ՝ վազելով, անտառը մտաւ առանց բանի մը նայելու, առանց բան մը լսելու: Վազելէ զապրեցաւ երբ շունչը հատաւ, բայց չընդհատեց իր քայլը: Յիմարի մը պէս կ'երթար առանց գիտնալու թէ ուրկէ կ'երթար:

Վազելու ատեն լալ կ'ուզէր:

Անտառին գիշերային սարսուռովը համակուած էր բոլորովին:

Ա՛լ չէր մտածեր, ա՛լ չէր տեսներ: Անհուն մթութիւնը այս պզտիկ էակին գէմ կը դնէր: Մէկ կողմէն ամբողջ խաւարը, միւս կողմէն ալ շամանդաղ մը:

Անտառին եզրէն մինչև աղբիւրը եօթ կամ ութ բոսիկի ճամբայ մնացած էր միայն: Գօզէթ ճամբան գիտէր, վասն զի ցորեկը բազմիցս անցած էր անկէ: Զարմանալին այն է որ ճամբէն չչեղեցաւ: Կարծես բնազդով մը անորոշապէս կ'առաջնորդուէր Բայց ոչ ա՛յ կողմը կը նայէր և ոչ ձախ կողմը՝ վախնալով որ ստաբերուն և մացաներուն մէջ բան մը կը տեսնէ: Այսպէս երթալով աղբիւրը հասաւ:

Այս աղբիւրը բնական նեղ աման մըն էր, զոր ջուրը առաջուտ գետնի մը վրայ պեղած էր, և՛ երկու ոտք խորութիւն ունէր. չորս կողմը մամուռներ և

նկարաւոր մեծ խոտեր կային որոնք Հանրի Դ.ի փողկապներ կ'անուանուին. քանի մը խոշոր քարերով յատկացուած էր այս աղբիւրը ուրկէ առուակ մը կազմուելով խոյս կուտար պզտիկ և հանդարտ կարկաչումով մը:

Գօզէթ չսպասեց որ շունչ առնէ: Գիշերուան մութը խիստ թանձր էր. բայց այս աղբիւրը գալու սորված էր ան: Մութին մէջ ձախ ձեռքը երկնցնելով աղբիւրին վրայ երկնցած նորաբոյս կաղնի մը փնտոց որու վրայ կը կռթնէր սովորաբար. ոստ մը բռնեց, վրան կռթնելով աղբիւրին վրայ ծռեցաւ եւ դոյլը ջուրին մէջ բնկղմեց: Այնպիսի սոսկալի վայրկեանի մը մէջ կը գտնուէր որ իր ոյժը եռապատկեցաւ:

Մինչդեռ այսպէս ծռած էր, դենջակին գրպանը աղբիւրին մէջ կը սարպուէր, բայց Գօզէթ չգիտեց պարպուելը: Հաց առնելու համար իրեն տրուած 15 «սու»ի գրամը ջուրին մէջ ինկաւ: Գօզէթ ոչ գրամը տեսաւ և ոչ ալ իշխար լսեց: Դոյլը լեցնելով վեր առաւ և խոտին վրայ գրաւ:

Յետոյ գիտեց որ յոգնութենէն ուժը հատած էր: Անշուշտ կ'ուզէր մեկնիլ անմիջապէս. բայց դոյլը լեցնելու համար այնքան աշխատած էր որ չկրցաւ քայլ մը առնել. ուստի ստիպուեցաւ նստիլ: Կարծես թէ խոտին վրայ ինկաւ և կծկուած մնաց:

Աչքերը գոցեց, յետոյ նորէն բացաւ, պատճառը չէր գիտեր, բայց ուրիշ կերպ չէր կրնար ընել: Քո՞վ էր դոյլը որուն մէջ ջուրը յուզուելով սպիտակ հրային օձերու նման շրջաններ կը կազմէր:

Գլխուն վերեւը երկինք ընդարձակ սեւ ամպերով ծածկուած էր, որոնք կարծես թէ ծխային որմերու ձակատներ էին: Մթութեան աղէտաւոր գիմակը կարծես թէ այս մանկան վրայ կը հակէր անորոշապէս:

Լուսնթազը անգունդներուն մէջ կը քնանար:

Մանկուհին շուարուն աչքերով այս մեծ աստղին կը նայէր զոր ինք չէր ճանչնար և որմէ կը վախնար:

Իրօք մոլորակը նոյն պահուն խիստ մօտ էր՝ հորիզոնին և կ'անցնէր միգային թանձր խաւի մը մէջէն որ սոսկալի կարմրութիւն մը կուտար անոր: Մտախիտազը որ տխուր կարմրութիւն մը ունէր՝ աստղը կ'ընդարձակէր. կարծես թէ լուսեղէն վերք մըն էր այս:

Յրտաշունչ հով մը կը փչէր գաշտէն: Անտառը խաւարամած էր. տերեւները ամենեւին չէին շարժեր. ամառուան անորոշ և թարմ նշոյլներուն և ոչ մին կ'երեւէր: Մեծամեծ ոստեր սոսկալի կերպով կը կանգնէին անտառին մէջ որու անձառ տեղերուն վտիտ եւ տձեւ մացառները կը սուլէին: Բարձր խոտերը հլւսիսային հոգէն շարժելով օձաձուկերու պէս կը վրէտային: Մորենիները կը գալարուէին ձերանանման և որսեր բռնել ուզող երկայն թեւերու պէս: Քանի մը չորարեկ խոխներ՝ հովէն աւրուելով՝ արագօրէն կ'անցնէին, և կարծես թէ սարսափելով խոյս կուտային իրենց ետեւէն իշնող բանի մը առջեւէն: Ամէն կողմէ սոսկալի տարածութիւններ կը նշմարուէին:

Մթութիւնը անարկու բան է, մարդս լո ս կ'ուզէ: Ով որ մթութեան մէջ կ'ընկղմի, սրտին ճնշուիլը կը զգայ: Երբ աչքը չի տեսներ, միտքը կը խոռվի. մութին մէջ, գիշերուան մէջ, անթափանցելի սեւութեան մէջ ամենէն աներկիւղներն անգամ անձկութեամբ կը գրաւուին: Ոչ ոք կրնայ գիշերը անտառին մէջ առանց գողալու քալել մինակ:

Մթութիւնն ու ծառերը երկու անարկու թանձրութիւններ են: Անորոշելի խորութեան մէջ ցնորա-

կան իրութիւն մը կ'երեւի: Քովէզ քանի մը քայլ անդին անըմբռնելի բաներ կը ծրագրուին ճիւղաղային յայտնութեամբ: Անջրպետութեան կամ նոյն իսկ քուուզեղիզ մէջ չգիտեմ ի՞նչ անյայտ և անըմբռնելի բաներ կը տեսնուին որոնք քնացած ծաղիկներու երազին պէս կը ծփան: Հորիզոնը անագորոյն դիրքեր կ'առնէ: Խաւարած և ահագին անջրպետին գոլորչիները կը ծծես: Կը վախնաս, և ետեւդ նայելու փափաք կը զգաս: Կը վախնաս վասն զի տեսած առարկաներդ են խաւարին խոռոչներ, վայրենական երեւոյթ առնող իրեր, անբարբառ կերպարանքներ, որոնք կը ցրուին երբ կը մօտենաս, արձակուած մագերու նման մթադին իրեր, բարկալի փուռներ, կապտագոյն ճահիճներ, աղէտաւոր տեսարանի վրայ անգրագարձող սոսկալի երեւոյթներ, լոութեան գերեզմանական անբաւութիւն, անծանօթ էակներ որոնք գուցէ յանկարծ երեւան ելնեն, ոստերու խորհրդաւոր հակումներ, ծառերու ահալի ոլորումներ, սարսուռող խոտերու երկայն երախակայներ, և այս ամէն առարկաներու դէմ անպաշտպան կը մնաս: Չկայ յանդրգնութիւն մը որ չսարսոյի և չզգայ անձկութեան մերձաւորութիւն: Սոսկալի բան մը կը զգաս, կարծելով թէ հոգիդ մթութեան հետ առնուելով հետը կը միանայ:

Այս խաւարէն պաշարուողը երբ մանուկ մըն է, անմեկնելի սոսկումով մը կը համակուի:

Անտառները Յովհաննէս աւետարանչին յայտնութեան կը նմանին, և պզտիկ հոգիի մը թեւերուն բաղխումը անոնց ահարկու գմբեթին ներքև հոգեվարութեան շշուռն մը կը հանէ:

Գօզէթ՝ առանց գիտնալու թէ ի՞նչ էր զգացածը, կը զգար թէ բնութեան այս ահագին մթութիւնէն կը գրաւուէր: Կը համակուէր ոչ միայն սարսափով, այլ

նաև սարսափէն աւելի սարսափելի բանով մը: Կը սարսուէր ան: Բառ չենք գտներ բացատրելու համար թէ ի՞նչպիսի տարօրինակ բան մըն էր այն սարսուռը որ անոր մինչև սրտին յատակը կը սառեցնէր: Աչքը վայրենիի աչք դարձած էր: Չգայ կը կարծէր թէ հետեւեալ օրը գուցէ պիտի ուզէր հոն գալ միեւնոյն ժամուն:

Այն ատեն ազատելու համար այս տարօրինակ վիճակէն, զոր կը հասկնարև որով կը վախնար սակայն, տեսակ մը բնազգումը և բարձր ձայնով սկսաւ մէկ, երկու, երեք, չորս, մինչև տասը համբել, եւ երբ լմնցուց նորէն սկսաւ համբել: Համբելով սկսաւ իրապէս ըմբռնել զինքը շրջապատող իրերը: Չգաց թէ ցուրտ էին ձեռքերը զոր թրջած էր դոյլը լեցնելու ժամանակ: Ոտքի վրայ ելաւ: Երկիւղը բնական եւ աննկուն երկիւղ մը տիրած էր վրան նորէն: Անմիջապէս որոշեց փախչիլ, արագօրէն փախչիլ, անտառներու մէջէն, դաշտերու մէջէն փախչիլ մինչև տուներուն, մինչև պատուհաններուն, մինչև վառուած ճրագներուն քով հասնիլ:

Առաջին նայուածքով դոյլը տեսաւ թեմարտուհիէն այն աստիճան կը վախնար որ չհամարձակեցաւ փախչիլ առանց դոյլին: Երկու ձեռքով ճարմանդը բռնեց: Դժուարաւ կրցաւ վերցնել դոյլը:

Այսպէս հինգ տասը քայլ առաւ, բայց դոյլը լեցուն էր, ծանր էր, ուստի Գօզէթ ստիպուեցաւ գետինը դնելու զայն: Պահ մը շուռն առաւ, յետոյ նորէն վերցուց դոյլը և սկսաւ քալել՝ այս անգամ քիչ մը աւելի ճամբայ առնելով: Բայց հարկ եղաւ դարձեալ կենալ:

Քանի մը մանրերկրորդ հանգստանալէն ետք, նորէն ճամբայ ելաւ: Առջեւի կողմը ծռուած, գլուխը վար առած կը քալէր պառաւի մը պէս, դոյլին ծան-

բութիւնս անոր նիհար թեւերը կը ձգտէր և կը պրկէր: Գոյին երկաթէ ճարմանդը վերջապէս անոր թրջուած պզտիկ ձեռները կ'ընդարմացնէր և կը սանեցնէր: Մերթ րնդ մերթ կը բռնադատուէր կանգ առնելու, և ամէն անգամ որ կանգ կ'առնէր, գոյլէն արտահոսող պազ ջուրը անոր մերկ ոտներուն վրայ կը թափէր:

Այս իրողութիւնը գիշերը և ձմեռ ժամանակ տեղի կ'ունենար անտառի մը մէջ ուր բնաւ մարդկային նայուած մը չկար. ութամեայ մանկուհի մըն էր ան. նոյն պահուն միայն Աստուած կար հոն որ այս տրամելի բանը կը տեսնէր:

Եւ, բա՛րէ, անշուշտ մայրն ալ կը տեսնէր:

Վասն զի կան բաներ որոնք գերեզմանին մէջ մեռելներուն աչքը բանալ կուտան:

Գօզէթ տեսակ մը ցուազին հոնչումով շունչ կ'առնէր. կոկորդը հեծկտումներէ կը ճնշուէր, բայց նաեւ հեռուէն այնքան կը վախնար թենարտուհիէն որ չէր համարձակէր լալու: Սովորութիւն ըրած էր միշտ երեւակայել թէ այս կիներ իր քով կեցած է:

Սակայն այս կերպով չէր կրնար շատ ճամբայ առնել, վասն զի շատ կամաց կը քայլէր: Կայաններուն տեւողութիւնը որքան ալ պակսեցնելու ըլլար, և ամէն մէկ կայանէն որքան ալ նախորդէն աւելի պէտք էր. և թէ թենարտուհին պիտի ծեծէր զինքը: Այս վիշտը կը խառնուէր այն երնիւղին հետ, զոր կը զգար գիշերը անտառին մէջ մինակ ըլլալուն համար: Սաստիկ յոգնած էր. այլ սակայն տակաւին անտառէն ելած չէր:

Երբ մօտեցաւ հին շագանակենիի մը քով զոր կը ճանչնար, վերջին անգամ մըն ալ կեցաւ առջի անգամներէն աւելի կենալով որպէս զի լաւ հանգստա-

նայ. յետոյ իր բոլոր ոյժերը հաւաքեց, գոյլն առաւ և համարձակ քայել սկսաւ:

Սակայն խեղճ պզտիկը յուսահատելով չկրցաւ զսպել ինքզինքն և աղաղակեց.

«Ո՛վ Աստուած իմ, Աստուած իմ!»

Նոյն պահուն յանկարձ զղաց թէ ա՛յ գոյլը բոլորովին թեթեւած էր: Չեւք մը որ անազին երեւցաւ իրեն, ճարմանդը բռնած էր և ուժգնակի կը վերցընէր զայն:

Գօզէթ գլուխը վերցնելով սև, ուղիղ և կանգուն մեծ կերպարանք մը տեսաւ որ մութին մէջ իր քովէն կը քայլէր: Մարդ մըն էր այս կերպարանքը որ Գօզէթին ետեւէն ինկած էր և որուն գալը լսած չէր Գօզէթ:

Այս մարդը՝ առանց բառ մը արտասանելու՝ Գօզէթին տարած գոյլը ճարմանդէն բռնած էր:

Կեանքի ամէն հանդիպումներու համար բնազդումներ կան:

Մանկուհին չվախցաւ:

Գ Լ ՈՒ Խ Զ.

ՈՐ ՊՈՒԼԱԹՐԻԻԷԼԻ Ե ՍՐԱՄՏՈՒԹԻՒՆՆԸ

ԿՐ ՀԱՍՏԱՏԷ ԳՈՒՅԷ

1823ին Քրիստոսի Ծննդեան օրը կէս օրէն ետք մարդ մը Բարիդի Օքիթալ պուլվարին ամէնէն ամալի կողմերը ժուռ եկաւ ժամերով: Այս մարդը բնակարան մը փնտոողի կերպարանք ունէր, և կարծես թէ Սէն-Մարտոյի արուարձանին այս աւերուն սահմաններուն վրայ շինուած ամենէն անշուք տուներէն մին վարձել կ'ուզէր քան թէ աւելի շքեղ բնակարան մը:

Քիչ մը ետք պիտի տեսնենք որ այս մարդը իրօք սենեակ մը վարձած էր այս առանձնական թաղին մէջ:

Այս մարդը իր հագուստովը ինչպէս նաև իր բոլոր կերպարանքովը իրական տիպարն էր այն տեսակ անձերու որոնք կրնան ընտրեալ կարգի մուրացկաններ կամ ծայրայեղ մաքրութեան հետ խառնուած ծայրայեղ թշուառութիւն անուանուիլ:

Բաւական հազուագիւտ խառնուրդ մըն է այս որմէ ուշիմ սիրտերը ներշնչուելով՝ կը յարգեն թէ՛ ամենէն աղքատ և թէ՛ ամենէն արժանապատիւ անձերը: Մարդուն հագուստը կազմող իրերն էին բոլոր-

րաձեն և խողանակով լաւ մաքրուած գլխարկ մը, եկեղեան հողի գոյնով ներկուած դեղին և հաստ չուխայէ թիկնոց մը որուն այս գոյնը այն ժամանակները ոչ այնքան ալլանդակ կը համարուէր և որու խաւը աներեւութանալու չափ մաշուած ըլլալով, ա՛լ հիւսը կ'երեւար. խիստ հին ձեւի վրայ կտրուած գրպանաւոր մեծ բակոնակ մը, սեւ գոյն վարտիկ մը որու ծունկին կողմերը ձերմկած էին, ասուիէ սեւ գոյն գուլպաներ և հաստ մուճակներ որոնք պղնձեայ կոճակներ ունէին: Կարծես թէ վտարանգութենէ վերադարձող և ժամանակաւ ընտանիքներու մէջ դաստիարակութիւն ընող մըն էր ան: Ով որ տեսնէր անոր բոլորովին ձերմակ մազերը, խորշոմուտ ճակատը և դէմքը, որու վրայ կեանքէ վճատող և յոգնող վշտի մը գրոշմը կար, պիտի ենթադրէր թէ եօթանասուն տարեկան հասակին կը մօտենար ան, թէեւ հաղիւ յիսնամեայ պիտի կարծէր՝ եթէ միանգամայն տեսնէր անոր քայլը որ յամբ այլ հաստատուն էր, և տարօրինակ կայտառութիւնը որ կը նշմարուէր անոր ամէն շարժումներուն մէջ:

Ճակատին խորշոմները լաւ զետեղուած ըլլալով, ով որ ուշադրութեամբ դիտէր այս մարդը, նպաստաւոր տրամադրութիւն մը պիտի զգար անոր նկատմամբ:

Շուրթը կ'ամփոփուէր տարօրինակ ծալքով մը. այս ծալքը անողոք կ'երեւէր, այլ խոնարհ էր: Նայուածքին մէջ չեմ դիտեր ի'նչ աղետալի հանդարտութիւն մը կար: Զոխ ձեռքը պզտիկ ծրար մը ունէր զոր թաշկինակի մը մէջ կապած էր. աջ ձեռքովը կը կոթնէր տեսակ մը գաւազանի վրայ զոր ցանկի մը մէջէն կտրած և առած էր:

Այս գաւազանը փոքր ինչ ուշադրութեամբ կովուած և ոչ այնքան տձեւ էր. վարակները անօգուտ

էին մնացեր, և կարմիր մոմով շինծու դունտ մը օւնէր բոստէ :

Այս պուլվարին վրայի անցորդները սակաւթիւ են, մանաւանդ ձմեռ ժամանակ: Մարդը՝ առանց սեթեւեթի կարծես թէ աւելի կը զգուշանար անցորդներէն քան թէ կը մօտէր անոնց :

Այն տանները Լուի ԺԸ. գրեթէ ամէն օր Շուազի լը Բուա կ'երթար: Իր հաճելի պտոյտներէն մին էր այս: Գրեթէ անփոփոխ կերպով ժամը երկուքին մօտ թագաւորական կառքը և ձիաւորները Օբիթալի պուլվարէն կ'անցնէին մեծ շտապաւ :

Այս անցը ժամացոյցի տեղ կը ծառայէր թաղին աղքատուհիներուն որոնք կ'ըսէին.

— Ժամը երկուք է, ահաւասիկ թագաւորը որ Թիւիլըրի կը վերադառնայ:

Երբ կ'անցնէր, ոմանք վազելով կուգային, ոմանք ալ կարգի կը մտնէին ճամբայ բանալով, վասն զի թագաւորի մը անցնիլը միշտ ազմուկ մըն է. Մանաւանդ թէ Լուի ԺԸ.ին երեւիլը և աներեւութանալը Բարիդի փողոցներուն մէջ ազգեցութիւն մը կ'ունենար:

Այս հաշմոտ թագաւորը արշաւումը կը սիրէր, չկրնայով քայել, կ'ուզէր վազել, այս դժուարաբայլը եթէ կարենար, յօժարութեամբ պիտի ուզէր կայծակի պէս անցնիլ:

Հանդարտութեամբ և ծանրութեամբ մերկ սուսերներու մէջտեղէն կ'անցնէր: Իզրդիւնով կ'երթար իր պերլինեան ձուլածոյ կառքը որ բոլորովին ոսկեզօծ էր և որու տախտակներուն վրայ շուշանի հաստ ոստեր նկարուած էին: Մարդ հազիւ հազ ժամանակ կ'ունենար անգամ մը նայելու այս կառքին: Նայողը կառքին մէջ աջակողմեան անկիւնը սնդուսեայ սպի-

տակ բարձերու վրայ կը տեսնէր զայն, հաստատուն և կարմրագոյն երես մը, առոյգ ճակատ մը որուն վրայ փոշի ցանուած է ինչպէս թագաւորական թըռչունին վրայ սէգ, դաժան և նուրբ աչք մը, գրագէտի ժպիտ մը, ահագին որովայն մը և կապտագոյն լայն ժապաւէն մը. թագաւորն էր այս երեսը: Երբ Բարիդէն կ'եյնէր, իր սպիտակ փետուրներով զարդարուն գլխարկը ծունկերուն վրայ կը դնէր. որոնք անգլիական երկայն կօշիկներու մէջ պատատուած էին, երբ քաղաքը կը վերադառնար, գլխարկը գլուխը կը դնէր և քիչ անգամ բարեւ կուտար: Անտարբերութեամբ կը նայէր ժողովուրդին, ժողովուրդն ալ փոխադարձ անտարբերութեամբ կը նայէր անոր: Երբ առաջին անգամ Սէն Մարտոյի թաղէն անցաւ, իր տարած ամբողջ յաղթանակը եղաւ սա խօսքը զոր թաղեցի մը իր ընկերոջը ըսաւ.

— Ահա այս գէր մարդն է կառավարութիւնը:

Արդ, միեւնոյն ժամուն թագաւորին Օբիթալի պուլվարէն անհրաժեշտաբար անցնիլը օրական դէպքն էր: Դեղին թիկնոցով ման եկողը անշուշտ ոչ թաղեցի էր և ոչ ալ բարիզցի, վասնզի չէր գիտեր թագաւորին այս սովորական անցը:

Երբ ժամը երկուքին Սալբեթրիէրէն անցնելով մինչեւ պուլվարին վրայ հասաւ թագաւորական կառքը, որուն երկու կողմերէն արծաթեայ ժապաւէններով զարդարուն անձնապահներու վաշտ մը կ'երթար, մարդը կարծես թէ խոռվեցաւ և գրեթէ վախցաւ: Կողմնական ծառուգիին մէջ իրմէն զատ մարդ մը չկար. շուտով ցանկապատի մը անկիւնին ետեւը գընաց կեցաւ. բայց տ'Ավրէի դուքսը նշմարեց զայն: Տ'Ավրէի դուքսը, որ նոյն օրը թագաւորին ուղեկցելու պաշտօն ունեցող անձնապահներու գնդապետն

էր, կառքին մէջ թագաւորին դիմացը նստած էր: Ահա բուսական չարաչուք մարդ մը, ըսաւ Նորին Վեհափառութեան:

Ոստիկանութեան մարդերէ ոմանք՝ որ թագաւորին անցնելու ճամբաները կը հսկէին՝ նոյնպէս նորշմարեցին այն մարդը. մանաւանդ թէ անոնցմէ մին հրաման ընդունեց անոր ետեւէն երթալու:

Բայց մարդը թաղին առանձնական փողոցները մտաւ, և ուտիկանք անոր հետքը կորսնցուց. ինչպէս նոյն իրիկուն Տէրութեան պաշտօնեայ և ոստիկանութեան կառավարիչ Պ. Անկլէս կոմսին ուղղուած մասնաւոր տեղեկագիր մըն ալ կը հաստատէ այս եզրելութիւնը:

Դեղին թիկնոցով մարդը երբ դադրեցաւ ոստիկանին տեսնուելէ, աւելի շուտ քալել սկսաւ, թէեւ բազմիցս ետեւը դարձաւ տեսնելու համար թէ մի գուցէ ետեւէն եկող մը ըլլայ:

Ժամը չորսը քառորդ անցած, այսինքն գիշերային մութեան սկսած միջոցին, Բօրթ Սէն Մարթէնի թատրոնին առջևէն անցաւ, ուր նոյն գիշեր «Երկու թիպագարտներ» անուն թատերգութեան ներկայացումը պիտի տրուէր:

Մարդուն ուշադրութիւնը գրաւեց այս ծանուցումը որտէս յոյս կուտային թատրոնին կանթեղները: Թէեւ չտապաւ կը քալէր, բայց կանդ առաւ կարգալու համար:

Պահ մը ետքը Բլանչէթ բառած անեկ փողոցին մէջ գանուելով, մտաւ «Աւաղեաց պնտիք», ուր էր այն տանն Լանկիի կառքին դարձատուներ:

Այս կառքը ժամը չորսուկէսին կը մեկնէր: Ձիերը լծուած էին, և ճամբորդները. զոր կը կանչէր կա-

ռապանք, աճապարու մով կառքին երկաթ սանդուխէն վեր կ'ելնէին:

— Տեղ մը ունի՞ք, հարցուց մարդը,

— Միայն մէկ հողի տեղ կայ, և այն ալ նրստարանիս վրան է և քովս է, ըսաւ կառապանը:

— Լաւ, ինձի տուէ՛ք այդ տեղը:

— Ելի՛ք:

Սակայն կառապանը՝ ճամբայ ելնելէն առաջ, ճամբորդին միջակ հագուստը և ձեռքի ծրարին փոքրութիւնը գիտեց անգամ մը, և կանխիկ առաւ կառքին վարձը:

— Մինչև Լանկի պիտի երթա՞ք:

— Այո՛, ըսաւ մարդը:

Եւ մինչև Լանկի երթալու համար վճարեց դրամը:

Կառքը մեկնեցաւ, և երբ սահմանադուռէն անցաւ, կառապանը ճամբորդին հետ խօսակցութիւն բանալ ուղեց, բայց ճամբորդը միավանկ բառերով կը պատասխանէր: Ուստի կառապանը սկսաւ իր ձիերուն ետեւէն սուլել և հայնօյել:

Կառապանը վերաբերուն վրան առաւ, վանդիցուրտ կար. բայց մարդը կարծես հող չէր ընկեր ցուրտը: Այսպէս կառքը Կուրնէյի և Նէօյլի Սիւր Մարնի մէջէն անցաւ:

Երեկոյեան ժամը վեցին Շէլ հասաւ:

Կառապանը կանդ առաւ որպէս զի ձիերը չունչ առնեն սալորդներու պանդոկին առջև որ թագաւորական մենաստանին հին շինութեանց մէջ հաստատուած էր:

— Հոս պիտի իջնեմ, ըսաւ մարդը:

Ծրարը և գաւազանը աննելով կառքէն վար ցատկեց:

Վայրկեան մը ետք աներեւոյթ եզած էր:

Պանդոկը մտած չէր սակայն:

Կառքը քանի մը բոպէէն ետք նորէն ճամբայ ելաւ Լանեի երթալու համար. Շէլի մեծ փողոցին մէջ չհանդիպեցաւ այն ճամբորդին:

Կառապանը դէպի ներսի ճամբորդները դառնալով, ըսաւ.

— Այն մարդը տեղացի չէ, վասն զի չեմ ճանչնար զինքը: Կերպարանէն կը կարծուի թէ ստակ մը մը չունի, սակայն ստակը խնայող մը չէ. մինչեւ Լանեի երթալու վարձ վճարեց, բայց մինչեւ Շէլ գնաց: Գիշեր է հիմա, եւ ամէն տուները դոց են. եկու տես որ պանդոկ չմտաւ, և ո՛ւր երթալն ալ անյայտ է: Կ'երեւի թէ գետնին տակը մտաւ:

Մարդը գետնին տակը մտած չէր, բայց շտապաւ և առանց լոյսի Շէլի մեծ փողոցը մտած էր վազելով. յետոյ ձախ կողմը զարնելով եկեղեցին չհասած Մօնֆէրմէյլ տանող գիւղական ճամբան մտած էր՝ այս կողմերը ճանչցողի և արդէն քանի մը անգամ եկողի մը պէս:

Նոյն ճամբայէն աճապարանքով յառաջ գնաց: Երբ հասաւ ճիշդ այն տեղը ուրկէ կ'անցնի կանեիէն Լանեի տանող և երկու կողմէն ծառերով շրջապատուած հին ճամբան, մարդը եկող անցորդներու ձայն լսեց:

Աճապարուժով փոսի մը մէջ պահուեցաւ և հոն սպասեց մինչեւ անցորդներուն անցնիլը եւ հեռանալը: Սակայն աւելորդ զգուշութիւն մըն էր այս, վասնզի, ինչպէս ըսինք արդէն, գեկտեմբերի ամենախաւարին գիշեր մըն էր այն գիշերը: Երկնից վերայ հազիւ հազ երկու կամ երեք աստղ կը տեսնուէր:

Բլուրին վրայ տանող ճամբան այնտեղէն կը սկսի:

Մարդը Մօնֆէրմէյլի ճամբան չմտաւ, այլ աջ կողմը զարկաւ: Դաշտերուն մէջէն անցաւ և արագօրէն քալելով անտառը հասաւ:

Անտառին մէջ աւելի կամաց քալեց և սկսաւ ուշադրութեամբ ամէն ծառերուն նայիլ՝ քայլ առ քայլ յառաջանալով, կարծես թէ գաղտնի և միայն իրեն ծանօթ ճամբայ մը կը փնտռէր և դէպի հոն կ'երթար:

Պահ մը չեղիլ կարծեց և վարանելով կանգ առաւ: Խարխափումով քալելէն ետք վերջապէս անծառ տեղ մը հասաւ ուր սպիտակ մեծ քարերու դէզ մը կար:

Շտապաւ դէպի այս քարերը մօտեցաւ, և գիշերուան մառախուղին մէջէն ուշադրութեամբ զննեց զանոնք, կարծես թէ ամէնն ալ մի առ մի աչքէ անցունելով:

Քարերու դէզէն քանի մը քայլ անդին հաստարմատ ծառ մը կար. այս ծառը անթիւ այտուցներ ունէր որոնք բոյսերու ելունգներն են:

Նոյն ծառին քովը գնաց, և ձեռքը կոճղին կեղեւին վրայ ժուռածեց, իբր թէ ուզէր բոլոր ելունգները ճանչնալ և համբել: Այս ծառին զիմացը, որ ցախ մըն էր, կասկենի մը կար որ անգամ մը կեղեւներուն հանուելուն առթիւ հիւանդացած էր և որու վրայ իբր դարման զինկէ կապ մը դրուած և բեւեռուած էր:

Ոտքերուն ծայրովը բարձրացաւ սակաւ ինչ եւ այս զինկէ կապը զննեց ձեռքովը:

Յետոյ այս ծառին և քարերու դէզին մէջտեղի անջրպետին վրայ ժամանակ մը երթեւեկեց՝ այնպիսի

մարդու մը պէս որ կ'ուզէ գիտել թէ արդեօք մօտերս փորձուած է հողը:

Յետոյ ուշաբերեցաւ և սկսաւ անտառին մէջէն իր ճամբան շարունակել:

Ահա այս մարդն էր Գօզէթին հանդիպողը:

Անտառին մէջէն դէպի Մօնֆէրմէյլ յառաջացած ժամանակ նշմարած էր այս պզտիկ ստուերը որ հեծումով մը կը շարժէր, բեռ մը կը դնէր գետինը, յետոյ նորէն կ'առնէր և կը սկսէր քալել:

Մարդը մօտենալով տեսած էր թէ նորաբոյս մանուկ մըն է ան և ջուրի ահագին դոյլ մը կը տանէր:

Այն ատեն մանուկին քովը գացած եւ լռելեայն դոյլին ճարմանդը բռնած էր:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ե .

ԳՕԶԷԹ ԱՆԾԱՆԹԹ ՄԱՐԴՈՒՆ ՀԵՏՆ Է ՄՈՒԹԻՆ ՄԷՉ

Ինչպէս ըսինք, Գօզէթ վախցած չէր:

Մարդը ծանր և ցած ձայնով ըսաւ անոր.

— Որդեա՛կ, այդ բեռը շատ ծանր է քեզի համար:

Գօզէթ գլուխը վերցուց և պատասխանեց.

— Այո՛, պարոն:

— Ինձի տո՛ւր, ես տանիմ, կրկրնեց մարդը:

Գօզէթ թող տուաւ դոյլը. մարդը սկսաւ անոր քովէն երթալ:

— Իրօք շատ ծանր է, ըսաւ ինքնին: Յետոյ շարունակեց.

— Պզտիկ, քանի՞ տարու ես դու:

— Բւթը տարեկան, պարոն:

— Այս դոյլին հետ միթէ հեռու տեղէ՞ մը կուգաս:

— Անտառի մէջի ազբուրէն կուգամ:

— Միթէ հեռո՞ւ է երթալու տեղը:

— Գրեթէ քառորդ մը կը տեւէ ասկէ:

Մարդը պահ մը լռեց և յետոյ յանկարծ ըսաւ.

— Մայր չունի՞ս դու:

— Չեմ գիտեր ըսաւ մանկուհին:

Եւ առանց ժամանակ տալու մարդուն որ խօսքը չարունակէ, չարունակեց:

— Չեմ կարծեր թէ ունենամ: Ուրիշները ունին բայց ես չունիմ:

Եւ պահ մը լռելէն ետք կրկնեց.

— Կարծեմ թէ բնաւ մայր ունեցած չեմ:

Մարդը կանգ առաւ, դոյլը վար դրաւ, ծոցեցաւ և երկու ձեռքը մանկուհիին երկու ուսերուն վրայ դրաւ: Գնալով որ մութին մէջ անոր նայի և երեսը տեսնէ:

Գօզէթին նիհար և վտիտ դէմքը երկնից կապտագոյն նշոյլով անորոշապէս կը ծրագրուէր:

— Անուհդ ի՞նչ է, հարցուց մարդը:

— Գօզէթ:

Մարդը կարծես թէ ելքաբերական ցնցում մը ունեցաւ: Նորէն նայեցաւ մանկուհիին, յետոյ ձեռքերը Գօզէթին ուսերուն վրայէն վերցուց, դոյլը բռնեց եւ սկսաւ քալել:

Պահ մը ետքը հարցուց.

— Պզտիկ, ո՞ւր կը բնակիս:

— Մօնֆէրմէյլ, եթէ կը ճանչնաք:

— Հո՞ն պիտի երթանք հիմա:

— Այո՛, պարոն:

Պահ մը եւս կանգ առաւ, յետոյ կրկնեց.

— Քեզի ո՞վ այս ժամուն անտառը զրկեց որ եր-

թաս ջուր բերես:

— Տիկին Թենարտիէ:

— Ի՞նչ կ'ընէ այդ Թենարտիէ տիկինդ, հարցուց մարդը՝ անտարբեր կերպով մը հանելու ջանալով ձայնը, որ սակայն ասորիինակ սասանում մը ունէր:

— Իմ տիրուհիս է ան, և պանդուկ մը կը բանեցնէ:

— Պանդո՞կ, ըսաւ մարդը: Լաւ, ուրեմն այս գիշեր հոն կ'իջնեմ: — Առաջնորդէ՛ ինձ գէպի այդ պանդուկը:

— Ահա հոն կ'երթանք, ըսաւ մանկուհին:

Մարդը բաւական շուտ կը քալէր:

Գօզէթ առանց դժուարութեան ետեւէն կ'երթար: Ա՛լ յոգնութիւն չէր զգար: Մերթ ընդ մերթ աչքերը վերցնելով մարդուն կը նայէր տեսակ մը հանդարտութեամբ և անմեկնելի լքումով մը: Բնաւ սորված չէր մանկուհին Նախախնամութեան դիմելու և աղօթելու: Սակայն իր վրայ բան մը կը զգար որ յոյսի և ուրախութեան նման բան մըն էր և որ գէպի երկինք կը վերնար:

Քանի մը բոպէ անցնելէն ետք, մարդը կրկնեց.

— Միթէ սպասուհի չկա՞յ Տիկին Թենարտիէի տունը:

— Ոչ, պարոն:

— Մինա՞կ ես դու:

— Այո՛, պարոն:

Պահ մը եւս լռութիւն տիրեց: Ապա Գօզէթ ձայնը հանելով.

— Այսինքն երկու պզտիկ ալ կայ:

— Ո՞վ են այդ պզտիկ աղջիկները:

— Բօնին և Ջէլմա:

Մանկուհին այս կերպով կը պարզէր վիպային անունները որոնք սիրելի էին Տիկին Թենարտիէին:

— Ի՞նչ են այդ Բօնին և Ջէլմա ըսածդ:

— Տիկին Թենարտիէի օրիորդները, այսինքն աղջիկներն:

— Է՛, ի՞նչ կ'ընեն ատոնք:

— Ո՛հ, ըսաւ մանկուհին, զեղեցիկ պէպէկներ ունին անոնք, նաեւ անանկ բաներ որոնց մէջ ոսկի

կայ, լեփլեցուկ են բաներով: Կը խաղան, կը զուար-
ճանան:

— Բոլոր օ՞րը:

— Այո՛, պարոն:

— Դուն ի՞նչ կ'ընես:

— Ես կ'աշխատիմ:

— Բոլոր օրը կ'աշխատիս:

Մանկուհին վեր վեցուց աչքերը՝ որոնց մէջ ար-
սօր մը կար և մթութեան պատճառաւ չէր երեւար,
ապա պատասխանեց.

— Այո՛, պարոն:

Եւ՝ պահ մը լռելէն ետք՝ շարունակեց.

— Երբեմն գործս լմնցնելէ ետք ես ալ կը խա-
ղամ, եթէ հրաման տրուի:

— Ի՞նչպէս կը խաղաս:

— Ինչպէս որ կրնամ: Կը թողուն զիս որ խա-
ղամ, բայց չաա պէպէկ չունիմ: Բօնին և Զէլմա չեն
ուզեր որ իրենց պէպէկները խաղամ: Կապարեայ
պզտիկ թուր մը ունիմ միայն և, սա չափ է, ը-
սաւ մանկուհին իր պզտիկ մատը ցուցնելով:

— Այդ թուրը անշուշտ չի կտրեր, այնպէս չէ՞:

— Ինչո՞ւ չէ՞, պարոն, աղցանը և ճանճի գլուխ
կը կտրէ:

Գիւզը հասան:

Գօզէթ փողոցներուն մէջէն օտարականը առաջ-
նորդեց: Հացագործին առջեւէն անցան, բայց Գօ-
զէթ մոռցաւ առնել հացը զոր պանդոկը պիտի
տանէր:

Մարդը դադրած էր անոր հարցումներ ընելէ, և
ա՛լ տխուր լռութիւն մը կը պահէր:

Երբ եկեղեցիէն բաւական հեռացան, մարդը տես-
նելով այն ամէն կրպակները որոնք ամէն կողմէ
բաց էին, հարցուց Գօզէթին.

— Տօնավաճա՞ն կայ հոս:

— Այո՛, պարոն: Ծնունդի տօնավաճառն է:
Երբ բաւական մօտեցան պանդոկին, Գօզէթ վե-
հերոտութեամբ անոր թեւին դպաւ:

— Պարո՛ն:

— Ի՞նչ կայ որդեակս:

— Ահա պանդոկին մօտեցանք:

— Լաւ. ի՞նչ կ'ուզես:

— Թող տուէք որ ես տանիմ դոյլը:

— Ինչո՞ւ:

— Վասն զի եթէ տիկինը տեսնէ թէ բերողը ու-
րիշ մըն է, զիս պիտի ծեծէ:

Մարդը դոյլը Գօզէթին յանձնեց:

Վայրկեան մը ետք խոհատունին դուռին առջեւ
հասան:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ը .

Թ Է ԻՆՉ ԱՆՊԱՏԵՀՈՒԹԻՒՆ ԿԸ ԾԱԳԻ

ԵՐԲ ՄԱՐԴ ՄԸ ԻՐ ՏՈՒՆԸ ԿՐԵԳՈՒՆԻ ԱՂՔԱՏ ՄԸ

ՈՐ ԳՈՒՅԷ ՀԱՐՈՒՍՏ Է

Գօզէթ չկրնայով զսպել իր հետաքրքրութիւնը գաղտնապէս անգամ մըն ալ նայեցաւ մեծ պէպէկին որ մանկական խազալիկներ վաճառող փերեզակին կրպակին առջեւ կեցած էր տակաւին: Յետոյ խոհատունին գուռը զարկաւ: Բացուեցաւ դուռը: Թենարտունին էր եկողը՝ ձեռքը աշտանակ մը բռնած:

— Ա՛հ, դու ես, պզտիկ չուն: Աղէկ որ եկար վերջապէս: Զրդիկը հոս հոն խացացած ըլլալու է որ այսքան ուշ եկաւ:

— Տիկի՛ն, ըսաւ Գօզէթ դողալով, այս պարոնը պանդոկը մնալու եկաւ:

Թենարտունին շուտ մը իր վէս դէմքը շտկեց՝ սիրուն ձեւ մը առնելով, — այս տեսանելի փոփոխումը պանդոկապետներու յատկութիւն մըն է, եւ ծակաչքի մը պէս նորեկը փնտոեց աչքերովը:

— Այս պարոնն է ահա, ըսաւ Գօզէթ:

— Այո, տիկին, պատասխանեց մարդը ձեռքը գլխարկին տանելով:

Հարուստ ճամբորդները այսքան քաղաքավար չեն ըլլար:

Թենարտունին երբ տեսաւ օտարականին այս քաղաքավարական շարժումը, երբ անմիջապէս դիտեց նաև անոր հագուստը և ձեռքը պզտիկ ծրարէ մը զատ բան մը չունենայր, անհետացուց իր սիրուն ձեւը, առջի վէսութիւնը ծաւալեց իր դէմքին վրայ, եւ տմարդօրէն ըսաւ.

— Մտի՛ր ուրեմն, ախպար:

«Ախպարը» ներս մտաւ:

Թենարտունին անգամ մըն ալ նայեցաւ օտարականին, մասնաւորապէս անոր թիկնոցը քննեց որ բոլորովին մաշուած էր, նաև գլխարկը որ քիչ մը ճմլուած էր, և գլուխը շարժելով, քիթը պոստելով և աչքերը արագօրէն բանալ գոցելով՝ էրիկէն կարծիք առնել ուզեց որ սայլորդներուն հետ միշտ կ'արբէր:

Էրիկը պատտօխան տուաւ ցուցամատի այն անըմբոնելի շարժումով որ չուրթներու այտուժին վրայ կրթնելով այսպիսի պտրագայի մը մէջ կը նշանակէ՝ կատարելապէս չքաւոր:

Թենարտունին երբ այս պատասխանը առաւ, պոռաց.

— Ինձ նայէ՛, ախպար, ցաւելով կ'ըսեմ թէ ա՛լ պարապ սենեակ չունիմ:

— Ուր որ կ'ուզէք, հոն դրէք զիս. վերնայարկը կամ ախոռը, հոգ չէ, ըսաւ մարդը: Կը վճարեմ ինչ վարձ որ պիտի վճարէի սենեակի մը համար:

— Երկու ֆրանք պիտի տաս:

— Թող երկու ֆրանք ըլլայ, ըսաւ օտարականը:

— Ապա ուրեմն կրնաս մնալ:

— Երկո՛ւ ֆրանք, ըսաւ Թենարտունին սայլորդ մը ցած ձայնով. բայց իրաւունքդ մէկ ֆրանք է:

— Անոր համար երկու ֆրանք է գինը, պատասխանեց Թենարտուհին նոյպէս ցած ձայնով: Աւելի վար գինով չեմ ընդունիր աղքատները:

— Իրաւացի է ըսածը. վրայ բերաւ էրիկը մեղմովին. այս տեսակ մարդեր ընդունիլը պանդոկին անուներ կ'աւրեն:

Սակայն մարդը իր ծրարն ու գաւազանը բազմոցի մը դնելէն ետք սեղանի մը քով նստած էր, որու վրայ Գօզէթ չուտով շիշ մը գինի և բաժակ մը գրած էր: Այն վաճառականը, որ ջուրը ուզած էր ձիուն համար, անձամբ դոյլը տանելով ձիուն ջուր տուած էր: Գօզէթ նորէն սեղանին ներքև իր տեղը նստած և գուլպան հիւսել սկսած էր:

Մարդը՝ որ իր լեցուցած գինիին բաժակովը հազիւ շուրթերը թրջած էր՝ տարօրինակ ուշադրութեամբ մը մանկուհիին կը նայէր:

Գօզէթ ագեղ էր: Եթէ երջանիկ ըլլար, գուցէ ազուր երեւէր: Արդէն այս պզտիկ տխուր կերպարանքը ծրագրեցինք անգամ մը: Գօզէթ նիհար եւ դունատ, եւ գրեթէ ութ տարեկան էր, թէեւ հազիւ վեց տարեկան կրնար կարծուիլ: Անոր մեծ աչքերը որոնք տեսակ մը մթութեան մէջ ընկզմած կ'երեւէին՝ այնքան լացեր էին որ իրենց կենդանութիւնը գրեթէ հորսուեր էին: Իներն խորշերը ծուրթիւն մը ունէին որ սովորական վիշտէ կը հետեւի, և զոր սովորաբար գատապարտեալներն ու յուսաբեկ հիւանդները կ'ունենան: Չեռքերը, ինչպէս մայրը գուշակած էր, այնքան ցրտահարեր էին որ ա՛յլ չէնք չնորհք չունէին:

Նոյն պահուն կրակին նշոյլը անոր վրայ ծաւալելով ոսկորներուն անկիւնները երեւան կը հանէր և սոսկալի նիհարութիւնը կը ցուցնէր, և որովհետեւ միշտ կը տագնապէր ցուրտէն, սովորութիւն ըրած

էր ծունկերը քով քովի բերելու և սեղմելու: Հագած լաթերը բզիկ բզիկ էին. ով որ այս հագուստը ամառը տեսնէր պիտի մեղքնար, իսկ եթէ ձմեռը տեսնէր, պիտի սոսկար: Վրայի բոլոր լաթերը ծակուած կտաններ էին միայն, ասուի ցնցոտի մը անգամ չունէր: Տեղ տեղ մարմինը կը տեսնուէր, և ամենուրեք կապոյտ կամ սեւ բիծեր կը նշմարուէին, որով կը հասկցուէր թէ Թենարտուհին մանկան մարմինին ո՛ր կողմերուն դպած էր: Մերկ ոտքերը կարմիր եւ վտիտ էին: Անրակները այնքան գոգաւոր էին որ տեսնողին լացը կուգար:

Այս մանկուհիին իր բոլոր կերպարանքովը, գընացքովը, դիրքովը, ձայնը հանելու և խօսքէ մը ետք ուրիշ մը ըսելու կերպովը, նայուածքովը, լըռութեամբը, ամենափոքր շարժումովը միայն մէկ գաղափար կ'արտայայտէր և կը թարգմանէր, այսինքն վախը:

Վախը իր վրայ ծաւալած էր. գրեթէ անով պաշարուած էր. վախէն արմուկները ազդերուն քով կը բերէր, ներքանները միջագետներուն տակը կ'առնէր, կարելի եղածին չափ քիչ տեղ կը բռնէր, պէտք եղածին չափ շունչ կ'առնէր կուտար. կրնար իր մարմնային սովորութիւնը անուանել վախը, որուն աւելնալէն զատ ուրիշ փոփոթիւն կրելը անկարելի էր: Իրին մէջ ապշութեամբ գրաւուած խորշ մը ունէր ուր սարսափ կը նշմարուէր:

Այնքան մեծ էր այս վախը որ Գօզէթ ջուրը բերած ատեն թէեւ վրան գլուխը թրջուած էր, սակայն չէր համարձակած կրակին մօտենալու եւ լաթերը չորցնելու, և լոկլեայն սկսած էր իր գործովը զբաղիլ:

Այս ութնամեայ մանկուհիին նայուածքը սովորաբար այնքան տխուր եւ երբեմնակի այնքան աղէ-

տալի էր որ ժամանակ առ ժամանակ կարծես թէ ապուշ կամ սատանայ մը բլլալու կը միտէր:

Ինչպէս ըսինք, ամենեւին չէր գիտեր ի՞նչ է աղօթք ընելը, ամենեւին եկեղեցի գացած չէր:—Միթէ ժամանակ ունի՞մ, կ'ըսէր Թենարտուհին:

— Դեղին թիկնոցով մարդը անընդհատ Գօզէթը կը գիտէր:

Յանկարծ Թենարտուհին պօռաց:

— Աղէկ միտքս ինկաւ, ո՞ւր է հացը:

Գօզէթ շուտ մը սեղանին տակէն գուրս ելաւ. ինչպէս որ սովորութիւնն էր ելնելու ամէն անգամ որ Թենարտուհին կը պօռար:

Գօզէթ բոլորովին մոռցած էր հացը: Ուստի միշտ վախցող մանկանց հնարքը գործածեց՝ ստելով՝

— Հացագործին կրպակը գոցուած էր, տիկին:

— Պէտք էր գուռը զարնել:

— Զարկի, տիկին:

— Է՛, ինչո՞ւ չաօիր:

— Զրացաւ գուռը:

— Վաղը պիտի հարցնեմ, նայի՞մ իրա՞ւ է, և եթէ սուտ կը խօսիս, աղէկ ձեռ մը պիտի ուտես: Ո՞ւր է ստակը:

Գօզէթ ձեռքը դենջակին գրպանը տարաւ և գրամը մէջը չի գտնելով տեղունեցաւ:

— Գա՛, ի՞նչ ըսի, չլսեցի՞ր, ո՞ւր է ստակը:

Գօզէթ գրպանը դարձուց, բան մը չկար մէջը: Ի՞նչ եղած էր այս ստակը: Աննսեհ մանկուհին այնքան շուարած էր որ խօսք մը չկրցաւ ըսել:

— Միթէ կորսնցուցի՞ր տասնըհինգ սուր գրամը, հանչեց Թենարտուհին, թէ ոչ գողնալու դիտաստորութիւն ունիս:

Միեւնոյն պահուն ձեռքը երկնցուց դէպի խաբազանը որ բուխերիկին անկիւնը կախուած էր:

Այս անարկու շարժումէն Գօզէթ ուժ աններով աղաղակեց:

— Մեղա՛յ, տիկին, մեղա՛յ, ուրիշ անգամ չեմ ընեք: Թենարտուհին խարազանը ձեռք առաւ:

Սակայն դեղին թիկնոցով մարդը իր ժիլէին գրպանը խառնած էր, ոչ ոք տեսած էր անոր այս շարժումը: Մանաւանդ թէ միւս ճամբորդները զինի կը խմէին կամ թուղթ կը խաղային՝ առանց ուշադրութիւն ընելու ուրիշ բանի:

Գօզէթ վառարանին քով անձկութեամբ կը կրծկուէր՝ իր կիսամերկ խեղճ անդամները ժողվելու և պահելու ջանալով: Թենարտուհին ձեռքը վերցուց զարնելու համար:

— Ներեցէք, տիկէն, բսաւ մարդը, քիչ մը առաջ բան մը տեսայ որ այդ պղտիկին դենջակին գրպանէն ինկաւ և գլորեցաւ: Գուցէ այն է կորուսած ստակը:

Եւ իսկոյն ծեցաւ և գետինը բան մը փնտռել ձեւացուց:

— Ահաւասիկ գտայ, կրկնեց կանգնելով:

Եւ արծաթէ գրամ մը տուաւ կնկան:

— Այո՛, այս է, ըսաւ կինը:

Գօզէթին կորսնցուցած ստակը այս չէր, վասն զի քսան սուրի գրամ մըն էր այս, բայց Թենարտուհին այս գրամէն հինգ սուր կը շահէր: Գրպանը դրաւ գրամը և դաժանաբար մանկուհին նայելով, ըսաւ միայն.

— Նայէ որ ուրիշ անգամ չընես հա՛:

Գօզէթ իր տեղը մտաւ զոր Թենարտուհին «իբր ըոյնը» կ'անուանէր, և իր մեծ աչքը՝ զոր անձանթօտարականին վրայ յառած էր՝ սկսաւ այնպիսի ար-

տայայտութիւն մը ունենալ որուն նմանը բնաւ ունեցած չէր:

Այս դեռ բնական զարգացում մըն էր միայն, բայց այս զարմացումին հետ տեսակ մը շուարուն վստահութիւն կ'երևէր:

— Աղէկ միտքս ինկաւ. ընթրել կ'ուզե՞ս. հարցուց ուղեւորին թենարտուհին:

Ճամբորդը պատասխան չտուաւ: Կարծես թէ խորունկ կերպով կը մտածէր:

— Ի՞նչ տեսակ մարդ է այս, ըսաւ կինը կամաց մը մրմոռալով: Սոսկալի աղքատ մըն է: Ետակ մը չունի որ ընթրէ: Գէթ բնակութեան վարձը պիտի վճարէ՞ արդեօք: Աղէկ որ չուզեց գողնալ գետինը ինկած ստակը. այս ալ բարեբախտութիւն մըն է:

Սակայն դուռ մը բացուելով, էքօնին և Աղելմա ներս եկեր էին:

Իրօք երկու գեղեցիկ պղտիկ աղջիկներ էին ասոնք, աւելի քաղքենիի քան թէ գիւղացիի մը կը նմանէին:

Ասոնցմէ մին կասկազօյն և յղկուն հիւսակներ ունէր, միւսը սև և երկայ հիւսեր ունէր, որոնք կոնակին ետեւէն կը կախուէին. երկուքն ալ այնքան առօջ, մաքուր, գէր, կայտառ և քաջող էին որ նայողին քէյֆը կուգար:

Հաստկէկ կերպով հագուած էին, բայց մայրական ճարտարութիւնը այնպիսի ձև մը տուած էր այս հագուստին որ անոնց զգեստներուն հաստատութիւնը զարդին պչրալի ձևը չէր նուազեցուցած: Արդէն ձմեռուան հագուստ ունէին՝ ասոնց բոլորովին ձգելու դարնսնայինը:

Այս երկու մանկիկները յոյս կ'արտադրէին, նաև կ'իշխէին, ինքնիշխանութիւն կար անոնց պաճու-

ճանքին, զուարթութեան և վրվուկին մէջ- երբ ներս եկան, թենարտուհին յանդիմանական ձայնով, որ պաշտուծով լի էր, ըսաւ անոնց.

— Ա՛հ, դ՞ուք ալ եկաք:

Յետոյ հետզհետէ երկուքն ալ ծունկերուն վրայ առաւ, անոնց մազերը յղկեց, ամէն մէկուն ժապաւէնները կապեց, դարձեալ թողուց քաղցր կերպով մը ցնցելով զանոնք, կերպ մը որ մայրերու սեփական յատկութիւն մըն է, և ըսաւ.

— Միթէ՞ գէշ հագուած են:

Մոնկիկները կրակին քով եկան նստան: Պէպէկ մը ունէին, զոր ամէն տեսակ ճոռոզումներով իրենց ծունկերուն վրայ կը դարձնէին անդադար:

Գօզէթ մերթ ընդ մերթ աչքը Ֆիւսաձ գուլպային վրայէն վերցնելով և վշտալի կերպարանքով մը անոնց խաղալը կը նայէր.

էքօնին և Աղելմա Գօզէթին չէին նայեր: Իրենց համար չուն մըն էր ան:

Այս երեք պղտիկ աղջիկներէն ամէն մէկը հազիւ հազ ութ տարեկան կար. և արդէն մարդկային ընկերութեան ամբողջ տիպարը կը ներկայացնէին. մէկ կողմէն նախանձ միւս կողմէն ալ արհամարհանք:

Երկու քոյրերուն պէպէկը խիստ թօշնած, խիստ հին և բոլորովին աւրուած էր, բայց և այնպէս ոչ նուազ հիանալի կ'երևէր Գօզէթին. որ բոլոր կեանքին մէջ ունեցած չէր պէպէկ մը, «բուն պէպէկ» մը ինչպէս կ'ըսեն մանուկները:

Թենարտուհին՝ որ տակաւին սրահին մէջ կ'երթեւեկէր, յանկարծ դիտեց որ Գօզէթ մերթ ընդ մերթ կը թարթափէր և թէ փոխանակ աշխատելու՝

խաղացող մանկուհիներուն նայելով կ'անցնէր իր ժամանակը:

— Ա՛հ, տեսայ, տեսայ, պողաց: Այդպէս բան կը բանիս հա՞. լաւ, հիմա խարազանը կ'առնեմ և քեզ կը սորվեցնեմ թէ ինչպէս բանիլ պէտք է-

Օտարականը առանց արժողէն ելնելու Պէտպի Թե- նարտուհին դարձաւ:

— Ճիկին, ըսաւ գրեթէ վեհերոտ կերպարանքով մը ժպտելով, ի՞նչ կ'ըլլայ եթէ թողուք որ խաղայ մանկուհին:

Այսպիսի փափաք մը հրամանի ոյժ ունեցած կըլ- լար եթէ ճամբորդը ընթրելով ոչխարի գիստի շերտ մը կերած և երկու շիշ գինի պարպած ըլլար, և եթէ սոսկալի ազքատի մը կերպարանքը ունեցած չըլլար:

Բայց Թենարտուհին կարծեց թէ կը պարտաւո- րէր չնեբել որ փափաք մը ունենալու համարձակի այն մարդը որ այնպիսի գլխարկ մը ունէր, չնեբել նաև որ համարձակի կամք մը ունենալ, քանի որ այնպիսի թիկնոց մը ունէր այն: Հետեւաբար բիրտ կերպով մը պատասխանեց.

— Պէտք է որ աշխատի, վասնզի հաց կ'ուտէ: Պարագ նստելու համար չէ որ հաց կը կերցնեմ ա- նոր:

— Ի՞նչ բանի կ'աշխատի ուրեմն, կրկնեց օտա- րականը այն մեղմ ձայնով, որ տարօրինակ հանդի- պապատկեր մը կը համարուէր իր մուրացկանի հա- գուստի և բեռնակրի ուսերուն հետ:

Թենարտուհին զիջաւ պատասխանելու:

— Գուլպայ կը հիւսէ, եթէ կ'ուզես հասկնալ: Ազիկներուս համար կը հիւսէ, որոնք գրեթէ գուլ- պայ չունին և որոնք գեռ քիչ մը առաջ բոկոտն կը քալէին:

Մարդը Գօզէթին կարմրագոյն խեղճ ոտքերուն նայեցաւ, և ըսաւ,

— Ե՞րբ պիտի կրնայ լինցնել այդ գոյգ մը գուլ- պան:

— Ծոյլը պէտք է որ առնուազն երեք կամ չորս օր եւս աշխատի լինցնելու համար:

— Ո՞րքան կրնայ արժեյ մէկ գոյգ գուլպան՝ լիննալէն ետք:

Թենարտուհին արճամտրճութեամբ մարդուն նա- յեցաւ անգամ մը և ըսաւ.

— Առնուազն մէկուկէս ֆրանք:

— Եթէ հինգ ֆրանքի առնող ըլլայ, կուտա՞ք:

— Ի՞նչ ըսիր, պօտոց աճազին խնդու՞մով սայ- լորդ մը որ մտիկ կ'ընէր. հինգ ֆրանք հասցա չը տար տէ ի՞նչ կ'ընէ, ձեռքդ անգամ կը սպգնէ:

Թենարտիէ պատեհ համարելով խօսիլը, ըսաւ.

— Այո՛, պարոն, եթէ կը կամիք առնուլ այդ գոյգ մը գուլպան, կրնաք հինգ ֆրանքը տալով առ- նել: Բան մը չենք կրնար մերժել ճամբորդներուն:

— Պէտք է հիմա վճարել, ըսաւ կինը կարճ և կտրուկ կերպով:

— Ուրեմն կը գնեմ այդ գոյգ մը գուլպան, պա- տասխանեց մարդը, և ահա ստակն ալ կը վճարեմ, շարունակեց գրպանէն հինգ ֆրանքնոց մը հանելով և սեղանին վրայ դնելով:

Ետքը դէպի Գօզէթ գառնալով, ըրաւ.

Հիմա գործածդ իմս է: Սաղա՛ որդեկաս:

Սայլորդը այնքան յուզուեցաւ հինգ ֆրանքնո- ցէն որ բաժակը թողլով վազեց եկաւ:

— Իրաւ հինգ ֆրանքնոց է եղբր, յետնակողմ- եան անխի մը պէս խոչոր է, և կեզ՞ չէ հա՛:

Թենարտիէն մօտեցաւ և դրամը լսելիայն գըրպանը գրաւ:

Կինը ա՛լ ըսելիք չունէր: Շուրթները խածաւ պզտիկ մնալուն համար, և իր երեսին վրայ առելութեան հով մը ծաւալեցաւ:

Պօզէթ կը դողար: Սակայն համարձակեցաւ հարցընելու.

- Իրա՞ւ է, տիկին, իրաւ կրնա՞մ խաղալ:
- Խաղա՛, ըսաւ կինը սարսափելի ձայնով մը:
- Շնորհակալ եմ տիկին, ըսաւ Պօզէթ:

Եւ մինչդեռ բերանը կնոջը շնորհակալ կ'ըլլար, իր պզտիկ սիրտը բոլորովին ձամբորդէն շնորհակալ կ'ըլլար:

Թենարտիէն նորէն սկսած էր գինի տնկել: Կինը սկանջին ըսաւ.

- Ո՞վ կրնայ ըլլալ այս դեղին մարգը:
- Ես չատ երեւելի հարուստներ տեսած եմ որոնք ասոր պէս թիկնոց հագած էին, պատասխանեց էրիկն ինքնիշխանաբար:

Պօզէթ գագրած էր հիւսելէ գուլպան, բայց տեղէն ելած չէր: Պօզէթ կարելի եղածին չափ քիչ կը շարժէր: Ետեւը տուփ մը կար որու մէջէն քանի մը հին քուրջեր և իր կապարեայ պզտիկ թուրք առած էր:

Էքօսին և Ազելմա ամենեւին չէին գիտեր ինչ որ ս'է կ'ունենար: Կարեւոր գործողութիւն մը կատարեր էին անոնք. կատու մը բռնած էին: Պէպէկը վար նետած էին, և էքօսին, որ առջինեկն էր, խել մը կարմիր, կապոյտ զարդերով և քուրջերով պզտիկ կատուն կը պատատէր առանց հոգ ընելու անոր նըվումներն և ծուռումուռ շարժումները: Էքօսին այս ծանր և դժուարին գործողութիւնը կատարելու առեն իր քրոջը կ'ըսէր այն մանկական անուշ և պաշտելի

ասուժով որու ազնուութիւնը թիթեռնիկներու թելին շքեղութեան պէս՝ կ'անհետի եթէ գրի առնուիլ ուզուի:

— Նայէ՛, քոյր իմ, այս պէպէկը մէկայլէն աւելի զուարճալի է: Այս կը շարժի, կը պոսայ, տաք է: Քոյր իմ, ասոր հետ խաղանք: Այս իմ պզտիկ աղջիկս է: Ես տիկին մը կ'ըլլամ: Քեզ կուգամ տեսնուելու համար և դուն ալ անոր կը նայիս: Կամաց կամաց պիտի տեսնես որ պելսեր ունի, և պիտի զարմանաս: Ետքը սկանջներն ալ պիտի տեսնես, և շատ պիտի զարմանաս, դա՛, վա՛յ գլխուս, ըսելով. ես ալ քեզ պիտի ըսեմ. Այս՛, տիկին, այս աղջիկն ալ ահա ասանկ աղջիկ մըն է: Հիմակուան աղջիկները ասոր պէս են:

Ազելմա հիանալով մտիկ կ'ընէր էքօսին:

Սակայն գինի խմողները սկսեք էին լրբենի երգ մը երգել և այնպիսի կերպով մը կը խնդային որ կարծես թէ ձեզունը կը սասանէին: Թենարտիէն կը խրախուսէր զանոնք և ինքն ալ միասին կ'երգէր ու կը խնդար:

Թոչունները բոյն կը շինեն ամէն բանով. մանուկներն ալ պէպէկ մը կը շինեն ինչով որ ըլլայ: Մինչդեռ էքօսին և Ազելմա կատուն կը հագուեցնէին, Պօզէթ ալ իր թուրք հագուեցուցած էր և քնացնելու համար մեղմովին կ'երգէր:

Պէպէկը մանկուհիներուն ամենէն անհրաժեշտ պիտոյքներէն ու միանգամայն ամենէն սիրուն բընազգումներէն մին է: Հողալ, հազցնել, զարդարել, զգեստաւորել, զգեստները հանել, նորէն հագուեցընել, սորվեցնել, քիչ մը յանդիմանել, որորել, գըզուել, քնացնել, կարծել թէ իր մը, մարգ մըն է, ահա այս է կնոջ բոլոր սպազան:

Մանկուհի մը երազելով ու շաղփաղփելով, պըզտիկ գարգեր և պզտիկ խանձարուրներ շինելով, պզտիկ բօսպաներ, պզտիկ չփակներ և պզտիկ բաձկոնակներ կարելով նորատի աղջիկ կ'ըլլայ, նորատի աղջիկը մեծ կ'ըլլայ, մեծ աղջիկն ալ կին կ'ըլլայ: Առաջին մանուկը վերջին պէպէկին շարունակութիւնն է:

Պէպէկ չունեցող պզտիկ աղջիկ մը անդառակ կընոջ մօ պէս գծրախտ է:

Հետեւարար Գօզէթ ալ պէպէկ մը բրած էր թուրբ:

Իսկ Թենարտուհին դեղին մարդուն մօտեցած էր. էրիկս իրաւունք ունի. կ'ըսէր մտապէս, գուցէ Պ. Լաֆիթն է այս մարդը: Կան հարուստներ որոնք այսպիսի խեղկատակութիւններ կ'ընեն:

Կնիկը սեղանին վրայ կռթնեցաւ արմուկովը և բսաւ.

— Պարոն...:

Մարդը այս պարոն բառը լսելով զէպ ի Թենարտուհին դարձաւ: Այս կինը մինչեւ այն ատեն ասպար անուանած էր զայն:

— Պարոն, շարունակեց Թենարտուհին քաղցր կերպարանք մը առնելով որ իր անագորոյն կերպարանքէն աւելի անախորժ էր, ինչպէս կը տեսնէք, կը հաւանիմ որ խաղայ մանուկը, ձայն մը չեմ հաներ, մէկ անգամի համար հոգ չէ, վասն զի վեհանձն էք: Պզտիկը բան մը չունի, ուրեմն պէտք է որ աչխատի:

Զերը չէ՞ այս մանկուհին, հարցուց մարդը:

— Ո՛հ, ոչ, պարոն. պզտիկ աղքատ մըն է. մեղքնալով մեր քովը առած ենք: Ապուշ մանուկի պէս բան մըն է: Կարծեմ ջուր կայ գլուխին մէջ, վասն զի ինչպէս կը տեսնէք՝ գլուխը մեծ է: Մեր կարողու-

թեան չտիով կը նայինք զինքը, վասն զի հարուստ չենք: Ընդունայն նամակներ կը գրենք իր քաղաքը. վեց ամիսէ ի վեր պատասխան առած չունինք: Կ'երեւայ թէ մայրը մեռած է:

— Ա՛հ, ըսաւ մարդը, և նորէն սկսաւ մտախօհել:

— Մայր մը որ բարեպտուղին մէկն էր, և զաւակը այսպէս երեսի վրայ թողուց:

Այս խօսակցութեան սկիզբէն մինչեւ վերջը Գօզէթ կարծես բնագրումէ մը իմանալով թէ իր վրայ է խօսակցութիւնը, անընդհատ Թենարտուհիին կը նայէր: Անորոչապէս մտիկ կ'ընէր: Մերթ ընդ մերթ քանի մը խօսքեր կը լսէր:

Սակայն գինի խմողները, որոնք գրեթէ արըշիտ էին, իրենց լրբենի երգին «նազարաթ»ը կը կրկնէին հետզհետէ աւելի զուարթանալով:

Բարձր ձաշակի ցնծութիւն մըն էր այս, որու մէջ խառնուած էին Աստուածածինն ու մանկահասակ Յիսուսը:

Թենարտուհին եւս անոնց քով զացած էր մէկտեղ քահանաներ արձակելու համար:

Գօզէթ սեղանին տակէն կրակին կը նայէր որուն նշ լները իր աչքերուն մէջ կը ցոլանային. սկսած էր որորել իր շինած մանկանման խանձարուրը, և որորելու ժամանակ ցած ձայնով կ'երգէր.

— Մայրս մեռա՛ւ, մայրս մեռա՛ւ, մայրս մեռա՛ւ:

Ոտնարարուհին դարձեալ ընթրել առաջարկեց օտարականին քանի մը անգամ: Դեղին մարդը, «միլիոնատէրը» վերջապէս զիջաւ ընթրելու:

— Պարոնը ի՞նչ կը հաճի:

— Հաց և պանիր, բսաւ մարդը:

Անշուշտ աղքատ մըն է այս մարդը, մտածեց թենարտուհին:

Գինովները միշտ իրենց երգը կ'երգէին, և մանկուհիին ալ իր երգը կ'երգէր սեղանին տակ:

Յանկարծ լուց Գօզէթ: Ետին դարձած և թենարտիէի պղտիկներուն պէպէկը տեսած էր զոր ասոնք խոհարանի սեղանէն քանի մը քայլ անդին վար ձգած և տեղը կատուն ատած էին:

Գօզէթ վար թողուց իր թուրէ պէպէկը, որմէ կիսով չափ գոհ էր, յետոց կամաց կամաց սրահին չորս կողմը նայեցաւ: Թենարտուհին էրիկին հետքած ձայնով կը խօսէր և ստակ կը համրէր: Բօնին և Զէլմա կատուին հետ կը խաղային, ճամբորդները կը խմէին, կամ կ'ուտէին, կամ կ'երգէին. ոչ ոք իրեն կը նայէր: Բոպէ մը անգամ ներքի չէր կորանցընել, ուստի ծունկերուն և ձեռքերուն վրայ սողալով սեղանին տակէն ելաւ, անգամ մըն ալ նայեցաւ լով սեղանին տակէն ելաւ, անգամ մըն ալ նայեցաւ ապահով ըլլալու համար թէ զինքը գիտող չկայ, յետոյ արագօրէն սարդեցաւ մինչեւ պէպէկին քով և առաւ զայն:

Վայրկեան մը ետք իր տեղը նստած էր անշարժ, միայն թէ մասնաւոր կերպով մը դարձած էր որպէս զի գիրկը առած պէպէկը մութին մէջ մնալով չերեւայ: Պէպէկի մը հետ խաղալու երանութիւնը Գօզէթին համար այնքան հազուապիւտ էր որ բուն հիշտութեան մը տպաւորութիւնը կուտար անոր:

Ոչ ոք տեսած էր Գօզէթին այն պէպէկը առնելը, բացի ճամբորդէն որ յամրաբար փանաքի ընթրիքը կ'ընէր:

Գօզէթին ուրախութիւնը քառորդ մը տեւեց: Գօզէթ թէեւ զգուշաւոր կերպով կը խաղար որպէս զի չերեւայ պէպէկը, բայց և այնպէս չէր գիտեր որ պէպէկին մէկ ոտքը գուրս ելած էր, և թէ

վառարանին կրակէն բոլորովին լուսաւորուելով կ'երեւար: Ազէլմա յանկարծ տեսաւ մութին մէջ երեւցող այս կարմիր և լուսաւոր ոտքը, և ըսաւ քրոջը.

— Նայէ՛, քոյր իմ:

— Երկու պղտիկ աղջիկները շուարած մնացին, տեսնելով որ Գօզէթ համարձակած էր իրենց պէպէկը առնելու:

Էթօնին ոտքի վրայ ելաւ, և՛ առանց թողելու կատուն՝ մօրը գնաց, և սկսաւ անոր միջազգեստը բռնելով քաշել:

— Հանր թող զիս. ի՞նչ կ'ուզես, ըսաւ մայրը:

— Մամա, ըսաւ մանկուհին, նայէ անգամ մը: Եւ Մատովը Գօզէթը կը ցուցընէր:

Բայց Գօզէթ խելքը միտքը պէպէկի վայելումին տուած ըլլալով բան մը չէր տեսներ, բան մը չէր չսեր:

Թենարտուհին երեսը այն մասնաւոր կերպարանքը առաւ, որու բաղադրութիւնը կեանքի սնտիներու հետ խառնուած սոսկումն է և որուն համար այս տեսակ կիները ժանտ կ'անուանուին:

Այս անգամ հպարտութիւնը վիրաւորուելով յետին ծայր կը հասցնէր անոր բարկութիւնը: Գօզէթ ամէն սահման մոռցած էր: Գօզէթ «այն օրիորդներուն» պէպէկին եղեռնաբար ձեռք դպցուցած էր: Զարուհի մը թենարտուհին կերպարանքէն տարբեր կերպարանք չպիտի ունենար անշուշտ՝ տեսնելով թէ գերի մը իր կայսերական զաւակին կապտագոյն մեծ ժապաւէնի նշանը կրելու փորձ կ'ընէ:

— Գօզէ՛թ, պուսաց թենարտուհին այնպիսի ձայնով մը զոր գայրոյթը կը խեղդէր:

Սասանեցաւ Գօզէթ, իբր թէ երկիրը տակէն շարժած ըլլար, և ետեւը նայեցաւ :

— Գօզէթ, կրկնեց թենարտուհին :

Գօզէթ պէպէկն ստաւ և յուսահատութեամբ խառն պատկառումով մը վար գրաւ հանդարտիկ : Յետոյ առանց աչքերը հետաջնելու, անոր վրայէն՝ ձեռքերը միացուց և՛ որ աւելի սոսկալի է իր հասակին նայելով՝ նաև զարբեց, և սկսաւ լայ, մինչդեռ նոյն օրուան յուզումներուն և ոչ մին, այսինքն ոչ անտաօր երթալը, ոչ ջուրի գոյլին ծանրութիւնը, ոչ խարազանով ձեռուելու վախն և ոչ ալ թենարտուհին ըսած տխուր խօսքը կրցած էր լացնել զայն : Հեծկլտալով լացաւ խեղճ մանկուհին :

Սակայն ճամբորդը ոտքի վրայ ելած էր :

— Ի՞նչ կայ, ի՞նչ եղաւ, հարցուց թենարտուհին :

— Միթէ չէ՞ք տեսներ, ըսաւ կինը՝ մատովը պէպէկը ցուցնելով որ Գօզէթին ոտքերուն քով գրքուած էր :

— Է՛, ի՞նչ է եղածը, կրկնեց մարդը :

— Լակոտը համարձակեցաւ զաւակներուս պէպէկին դպելու, պատասխանեց թենարտուհին :

— Այս ամէն ազմուկին պատճառը միայն ա՞յդ է, ըսաւ մարդը : Է՛, ի՞նչ միաս ունի պէպէկին հետ խաղացած ըլլալը :

— Ազոտտ ձեռքերովը բռնեց, սոսկալի՛ ձեռքերովը, պատասխանեց թենարտուհին :

Նոյն պահուն Գօզէթ կրկին հեծկլտումով կուլար :

— Պիտի լռե՞ս, պոռաց թենարտուհին :

Մարդը ուղղակի փողոցին դուռը գնաց, բացաւ և դուրս ելաւ :

Երեսէն ետք թենարտուհին անմիջապէս Գօզէ-

թին մօտեցաւ և սեղանին տակէն ոտքովը անգամ մը շարկաւ մանկուհին որ սկսաւ բարձրաձայն լայ :

Դուռը նորէն բացուեցաւ, մարդը ներս մտաւ՝ հետը բերելով այն երեւելի պէպէկը, որու վրայ արգէն խօսեցանք և որու վրայ առաւօտէն ի վեր հիանալով կը նայէին գիւղին բոլոր մանուկները : Մարդը այս պէպէկը Գօզէթին առջև կանգնեցնելով, ըսաւ .

— Ահա քուկդ է այս :

Պէտք է կարծել թէ մէկ ժամէ աւելի հոն մտախոհութեամբ համակուած ժամանակ խառն ի խուռն կերպով մը դիտած էր մանկային խաղալիկներու այն կրպակը որ լամբարներով և ճրագներով փառսորապէս յուսաւորուած ըլլալով խոհատունին պատուհանէն իբր ճրագավառութիւն մը կը նշմարուէր : Գօզէթ վեր վերցուց աչքերը, երբ տեսաւ մարդուն այդ պէպէկին հետ իրեն մօտենալը, զգալ կարծեց թէ արեւն է եկողը, իսկ երբ լսեց թէ «այս քուկդ է» անլուր խօսքը, մարդուն նայեցաւ անգամ մը, պէպէկին ալ նայեցաւ, յետոյ յամբարար ետ քաշուելով սեղանին տակէն աւելի ներս գնաց և սլառին խորշին մէջ պահուեցաւ :

Ա՛լ չէր լար, ա՛լ չէր պոռար, կարծես թէ ա՛լ և ոչ իսկ շունչ առնելու կը համարձակէր :

Թենարտուհին, Էրօնին, Ագեյմա արձան դարձեր էին : Գինի խմողներն անգամ կանգ առած էին Բուլոր խոհատունին մէջ հանդիսաւոր լուծիւն մը տիրած էր :

Թենարտուհին որ արձանի պէս և անմունչ կը կենար, դարձեալ սկսած էր կարծիքնել ընել .

— Ո՞վ է այս ձերը, աղքատ մըն է արդեօք, միլիոնատէ՞ր մըն է, գուցէ երկուքն ալ է, այսինքն գող մը :

Թե՛նարտիէի երեսին վրայ նշմարուեցաւ այն յայտարար խորշոմը, որով մարդկային զէմքը կը շնչտոււի ամէն անգամ որ տիրող բնագոյումը անոր վրայ կ'երեւայ իր անասնական բոյոր զօրութեամբ: Խոհարարը կարգ ըստ կարգի պէպէկին և ճամբորդին կը նայէր. կարծես թէ կը հոտոտէր այս մարդը տոպրակ մը ստակ հոտոտելու պէս: Փայլակի մը չափ տեւեց այս: Իր կնոջ մօտեցաւ և կամաց մը ըսաւ.

— Այս պէպէկը առ նուազն երեսուն ֆրանքի կ'առնուի: Էջութիւնը մէկգի: Պէտք է սողալ մարդուն առջեւ:

Տմարդի մարդը պարզամիտ մարդուն հետ մէկ կէտի նկատմամբ կը յարմարի, այսինքն երկուքն ալ անցում ի՛նչ է չգիտեն:

— Գօզէ՛թ, ըսաւ Թե՛նարտուհին այնպիսի ձայնով մը որ կ'ուղէր մեզմ' ըլլալ և որ չարասիրտ կիներու սովորական թթու մեղրով կը բաղկանայ բոլորովին, ինչո՞ւ չես առներ պէպէկը:

Գօզէ՛թ համարձակեցաւ իր ծակէն ելնելու:

— Պզտիկ Գօզէ՛թս, կրկնեց Թե՛նարտիէ զգուելի կերպով մը, պարոնը պէպէկ մը կուտայ քեզ. ա՛՛, քուկը է այն:

Գօզէ՛թ տեսակ մը սարսափով հրաշայի պէպէկին կը նայէր: Երեսը տակաւին արտասուքով ողողուած էր, բայց աչքերը առաւօտեան արշալոյսի ժամանակ արեւին ճառագայթներէն երկնից ողողուելուն պէս ուրախութեան տարօրինակ ճառագայթներով կը լեցուէին: Նոյն պահուն Գօզէ՛թ կը զգար գրեթէ ինչ որ պիտի զգար եթէ յանկարծ ըսուէր իրեն: Պզտի՛կ, Ֆրանսայի թագուհին եղար:

Այնպէս կը կարծէր թէ որոտում մը պիտի ելնէր այն պէպէկէն եթէ զպէր անւր:

Եւ այս բոլորովին անհիմն կարծիք չէր, վասն զի

կ'ըսէր իւրովի թէ Թե՛նարտուհին պիտի յանդիմանէ պիտի ծեծէ զինքը:

Սակայն չկրցաւ դիմադրել յանկուցիչ հրապոյրին: Մօտեցաւ վերջապէս և գէպի Թե՛նարտուհին դառնալով վեհերոտութեամբ մրմռաց:

— Կրնա՞մ առնել, տիկին:

Բառ չենք կրնար գտնել որ նկարագրենք թէ Գօզէ՛թ ինչպիսի յուսահատութեամբ, երկիւղով և միանգամայն զմայլումով ըսաւ այս խօսքը:

— Ինչո՞ւ չէ, քուկը է, քանի որ պարոնը քեզ տուաւ. պատասխանեց Թե՛նարտիէ:

— Իրա՞ւ է, պարոն, իրաւ ի՞մս է այս տիկինը, կրկնեց Գօզէ՛թ:

Օտարականին աչքերը արցունքով լեցուած կ'երեւային: Կարծես այն աստիճան յուզուած էր որ ալ մարդս չխօսիր որպէս զի չլայ: Գլուխովը նշան ըրաւ Գօզէ՛թին, և «տիկինին» այսինքն պէպէկին ձեռքն անոր պզտիկ ձեռքին մէջ դրաւ:

Գօզէ՛թ ուժգնակի ետ քաշեց ձեռքը իբր թէ «տիկինին» ձեռքն այրէր զայն, և սկսաւ գետինը նայիլ: Ստիպուած ենք ըսելու թէ նոյն միջոցին յանչափս դուրս կը հանէր լեզուն: Յանկարծ դարձաւ և բարկութեամբ պէպէկը բռնեց:

— Գաթերին պիտի անուանեմ պէպէկը, ըսաւ:

Տարօրինակ եղաւ այն վայրկեանը ուր Գօզէ՛թին վրայի հնոտիները պէպէկին ժապաւէններուն և վարդագոյն նոր շղարչներուն դպան և գրկեցին զանոնք:

— Տիկին, հարցուց Թե՛նարտուհին, միթէ կը ներէք որ աթոռի մը վրայ զնեմ պէպէկը:

— Այո՛, որդեակ իմ, պատասխանեց Թե՛նարտուհին:

Հիմակ այ էրօնին և Ազելմա Գօնէթին ևր նա-
յէին նախանձով:

Գօզէթ աթոռի մը վրայ դրաւ Գաթերին. յետոյ
գետինը նստաւ առջիւ եւ՝ առանց բառ մը ըսկու-
անշարժ կեցաւ ճիւղմամբ նայողի մը դիրքը ունենա-
լով:

— Խաղա՛յ, Գօզէթ, բաւ օտարականը:

— Բ՛, կը խաղամ, բաւ մանկուհին:

Այս միջոցիս աշխարհիս մէջ Թենարտուհին ա-
մէնէն առեղի մարդն էր այս օտարականը, այս ան-
ձանօթ անձն որ կարծես թէ նախախնամութեան
կողմէն Գօզէթին այցելելու եկած էր: Այլ սակայն
պէտք էր համբերել և կեղծել:

Իր ամէն գործողութիւնները էրիկին գործողու-
թեանց նմանցնելու ջանալով թէև սովորած էր կեղ-
ծելու, բայց և այնպէս իր կարողութենէն վեր էր
այսքան յուզումներու տանիլը:

Շուտ մը զրկեց աղջիկներն որ երթան պառկին,
յետոյ դեղին մարդէն «հրաման» ուզեց նաև զրկելու
Գօզէթը. «որ այսօր շատ յոգնեցաւ», շարունակեց
մայրական կերպարանով: Գօզէթ, Գաթէրինը հետը
տանելով՝ պառկելու գնաց:

Թենարտուհին սրտին գառնութիւնը մեղմելու
համար մերթ ընդ մերթ սրահին միւս ծայրը կ'եր-
թար ուր էր իր մարդը: Էրիկին քանի մը խօսք կ'ը-
սէր, և բարձրաձայն ըսել չհամարձակելուն համար
ա՛լ աւելի կատաղութեամբ կը խօսէր:

— Ապո՛ւշ ձերուկ, կ'ըսէր Թենարտուհին. ի՞նչ
ունի արգեօք փորին մէջ. ի՞նչ իրաւամբ մեզի ան-
հանգիստ կ'ընէ. ուզե՛լ որ սա պղտիկ հրէշը խաղայ,
անոր պէպէկներ տալ, քատասուն ֆրանքնոց պէպէկ-
ներ տալ շունի մը գոր կս երկու ֆրանքի պատրաստ
եմ տալու. քիչ մը եւս, և ահա զուգէ «Ձեր վեհա-

վատութիւնը» պիտի ըսէր լակոտին՝ Պէրիի դքսու-
հին ըսելու պէս, լսուած բան է այս. կատաղ՞՞մ է,
ի՞նչ է այս սմեհզուկ ձերը:

— Ինչո՞ւ համար, ի՞նչ կայ զարմանալու, կ'ը-
սէր էրիկը: Սիրտը կ'ուզէ այս կերպով վարուիլ,
մեզի ի՞նչ: Դուն կ'ուզես որ պղտիկը աշխատի, ան
ալ կ'ուզէ որ պղտիկը խաղայ, իրաւունք ունի մար-
դը: Ծամբորդ մը ինչ որ կ'ուզէ կ'ընէ քանի որ ը-
րածը իր ստակովն է: Եթէ մարդասէր մըն է այս
ձերը, քեզի ի՞նչ հոգ. իսկ եթէ ապուշ մըն է, ոչս
ալ քեզ վերաբերող խնդիր մը չէ: Դուն ի՞նչ կը
խառնուիս. մարդը ստակ ունի, ուզածը կ'ընէ:

Վարպետի բերան և պանդոկապետի տրամաբա-
նութիւն էր այս, և երկուքն ալ անհերքելի:

Մարդը սեղանին վրայ կոթնած էր արմուկովը և
առաջուան պէս մտախոհ զիրք առած էր: Յաճախորդ-
ները տեսակ մը ակնածական երկիւղով մարդուն կը
նայէին:

Անշուշտ չքեզ և ահարկու՝ բարեմիտ մըն էր այս
անհատը, որ յետին կարգի աղքատի մը պէս հագ-
ուած էր, որ սակայն խիստ դիւրութեամբ հինգ
ֆրանքնացներ կը հանէր զրպանէն, և որ հսկայածեւ
պէպէկներ կը բաշխէր խոհարանի ամանները լուացող
և սանդալ հագնող սպասուհիներու:

Ժամեր անցան: Կէս գիշերուան պատարազը մա-
տուցուած էր, երկոյեան ընթրիքը լմնցած էր. գի-
նի խմողները ցրուեր, գացեր էին, խոհատուներ գոց-
ուած էր, վարի սրահը ամալի մնացած էր, կրակը
անցած էր և օտարականը միշտ իր տեղը նստած էր,
միեւնոյն դիրքը պահելով: Մի միայն արմուկը կը
փոխէր մերթ ընդ մերթ և վրան կը կոթնէր: Բայց
Գօզէթին երթալէն ի վեր խօսք մը հանած չէր բեր-
նէն:

Թէնարտիէները միայն սրա՛նը մնացեր էին պատ-
շաճութեան և քաղաքավարութեան համար:

— Միթէ այսպէ՞ս պիտի անցընէ գիշերը կը մըր-
մտար Թէնարտուհին:

Երբ կէս գիշերը երկու ժամ անցաւ, խոստովա-
նեցաւ ալ չէր կրնար դիմանալ և ըսաւ էրկանը

— Կ'երթամ պառկելու:

Յետոյ Թէնարտիէ մէկ կողմը սեղանի մը քով
նստաւ, և սկսաւ լրագիր կարդալ:

Այսպէս ժամ մը անցաւ: Արժանապատիւ պանդո-
կապետը առնուազն երեք անգամ կարգացած էր լը-
րագիրը՝ թերթին թուականէն սկսելով մինչև տպա-
գրիչին անունը:

Օտարականը տեղէն չէր շարժեր:

Թենարտիէ շարժումներ ըրաւ, հազաց, թքաւ,
քիթը սրբեց, աթոռը ճռնչել տուաւ. բայց մարդը
ամենեւին շարժում չըրաւ:

Քնացած է արգեօք, ըսաւ Թենարտիէ իւրովի:

Մարդը քնացած չէր, բայց ոչինչ կրնար ար-
թընցնել զայն:

Վերջապէս Թենարտիէ գլխարկը հանեց, հան-
դարտօրէն մօտեցաւ և համարձակեցաւ ըսելու.

— Արգեօք պարոնը պիտի չհանգստանա՞յ:

Եթէ «պիտի չպառկի ըսած» ըլլար, պիտի կան-
ծէր թէ տմարզի և մտերմական ձեւով մը խօսած է,
մինչդեռ «հանգստանալ բառը շքեղութեան և յան-
գանքի հոտ մը ունէր:

Այս տեսակ բառերը հետեւեալ առաւօտուն ճամ-
բորդին ներկայացուելիք հաշիւին գումարը բազմա-
պատկելու գաղտնի յատկութիւնը ունին: Այն սեն-
եայը որու մէջ մարդս «կը պառկի» մէկ ֆրանք վարձք
ունի, այն սենեակը որու մէջ մարդ «կը հանգստա-
նայ» քսան ֆրանք վարձք ունի:

— Հա՛, աղէկ ըսիք, պատասխանեց օտարականը:
Ո՛ւր է ախոռը:

— Պարոն, կրկնեց Թենարտիէն ժպտելով, հրամ-
մեցէք երթանք:

Մարդը իր ծրարն ու գաւազանը առաւ. Թենար-
տիէն ալ ճրագը առնելով վերի յարկը սենեակ մը
տարաւ օտարականը: Ագածուէ կարասիներով, նա-
ւաճեւ անկողինով մը և կարմիր կտաւէ վարագոյրնե-
րով զարդարուած էր այս սենեակը, և հազուագիւտ
փառաւորութիւն մը ունէր:

— Ի՞նչ է այս, ըսաւ ճամբորդը:

— Ճիշդ մեր հարսանեկան սենեակն է այս, ըսաւ
խոհավաճառը: Ես և կինս ուրիշ սենեակի մը մէջ կը
պառկինք: Տարին երեք կամ չորս անգամ մարդ կը
մտնէ այս սենեակը:

— Եթէ ախոռին մէջն ալ պառկէի, դարձեալ գո՛հ
կ'ըլլայի, ըսաւ մարդը տմարդօրէն:

Թենարտիէն չլսել ձեւացուց այս խորհրդածու-
թիւնը որ ոչ այնքան քաղաքավարական էր:

Բուխերիկին վրան նոր դրուած երկու մոմը վա-
ռեց: Վառարանին մէջ բաւական լաւ կրակ մը բոցեր
կ'արձակէր:

Այս բուխերիկին ապակեայ գունդի մը տակ ար-
ծաթեայ թելով և նարնջենի ծաղիկով շինուած կնո-
ջական գլխադիր մը կար:

— Հապա այս ի՞նչ է, հարցուց օտարականը:

— Պարոն, պատասխանեց Թենարտիէ, ատիկա
կնոջս հարսանեկան փեղոյրն է:

Ճամբորդը նայեցաւ այնպիսի նայուածքով մը
որ կ'ուզէր ըսել. — Եղա՛ւ ուրեմն ժամանակ մը ուր
այս հրէշուհին կոյս մըն էր:

Բայց Թենարտիէն ուռաւ կը խօսէր: Երբ այս
տնիկը վարձու բռնած էր խոհատուն մը ընելու հա-
մար, այն սենեակը այնպէս զարդարուած գտած էր,

կարասիները գնած եւ նարնջենի ծաղիկներն ալ փոխանակութեամբ ստացած էր, կարծելով թէ անոնք չնորհայի չուք մը պիտի ծառայէին «իր ամուսինին» վրայ, եւ թէ իր տունն ալ այս պատճառաւ պատուաւոր տուն մը պիտի ըլլար, ինչպէս կ'ըսեն անգլիացիք:

Երբ ճամբորդը ետեւը դարձաւ, պանդոկապետը անրեւոյթ եղած էր թենարտիէն զգուշութեամբ ձկնկը դրոճ էր՝ առանց գիշեր բարի բսել համարձակելու, վասն զի չէր ուզեր անակնածու մտերմութեամբ մը վարուիլ այնպիսի մարդու մը հետ, զոր հետեւալ ստաւոտ իշխանաբար սկրթելու միտ ունէր:

Պանդոկապետը իր սենեակը քաշուեցաւ: Կնիկը պատկած էր, բայց չէր քնանար: Երբ էրկանը ոտքերուն դիտաւ մը լսեց. դարձաւ եւ րսաւ:

— Գիտնաս որ վազը դուռէն դուրս պիտի նետեմ Գոգէթը:

— Շատ մի՛ աճապարիք, պատասխանեց թենարտիէ անտարբերութեամբ:

Ուրիշ խօսք չըսին իրարու, քանի մը րոպէէն հետք ճրագը մարած էր:

Ճամբորդը մէկ կողմ դրած էր իր ծրարը եւ գաւազանը: Թենարտիէին երթալէն հետք թիկնաթոռի մը վրայ նստաւ եւ քանի մը վայրկեան կեցաւ խորհելով: Յետոյ մտձակները հանեց, մոմերէն մին առաւ, միւսը մարեց, դուռը հրեց եւ սենեակէն դուրս ելաւ: Քան մը փնտոտղի պէս հոն հոս նայելով, փողէ մը անցաւ սանդուխին քով եկաւ: Հոն խիստ մեղմ չչունջ մը լսեց, որ մանկական շնչատութեան մը կը նմանէր: Ուրիշ որ կուգար չուշքը, դէպի հոն գնաց, եւ սանդուխին տակը շինուած կամ լաւ եւս է բսել սանդուխէն կազմուած ետանկիւնածեւ խորշի մը քով հասաւ:

Այս խորշը սանդուղին աստիճաններուն տակի կողմն էր, ուր ամէն տեսակ հին կողովներու եւ հին խեցիներու հետ, փոշիի եւ սարգի ոստայններու մէջ յարդէ անկողին մը կար. վերմակ մը որու ծակերէն անկողինը կ'երեւար: Սաւան չուներ ամենեւին այս անկողին րսուած բանը, որ գետինը տախտակին վրայ դրուած էր: Այս անկողինն մէջ Գոգէթ կը քնանար: Մարդը մօտեցաւ եւ մանկուհիին նայեցաւ ուշադրութեամբ:

Գոգէթ մուշ մուշ կը քնանար, լաթերը հանած չէր վրայէն: Ձմեռուան մէջ առանց հանուելու կը պառկէր նուազ մեկու համար:

Գրկած էր պէպէկը որու մեծ եւ բաց աչքերը մութին մէջ կը փողփողէին: Ժամանակ առ ժամանակ մանկուհին մեծ հառաչանք մը կը հանէր իբր թէ ա'լ պիտի արթննար, եւ պէպէկը կարծես թէ ջղաձգային շարժումով մը գրկին մէջ կը սեղմէր: Իր սանդալները միայն անկողինն քովն էր:

Գոգէթին խշտեակին քով բաց ձգուած դուռ մը կար ուրիշ բաւական մեծկակ մթին սենեակ մը կ'երեւար: Օտարականը այս սենեակը մտաւ: Ներսը ապակեւոր դռնէ մը երկու խիստ սպիտակ անկողիններ կ'երեւային որոնք զոյգ էին եւ որոնք Ազէլմայի եւ էրօնինի անկողիններն էին:

Օտարականը սենեակէն հեռանալ ուզած վայրկեանին բուխերիկը տեսաւ. Մէջը ոչ կրակ եւ ոչ ալ մոխիր կար, բայց բան մը կար որ ճամբորդին ուշագրութիւնը գրաւեց: Երկու մանկական պզտիկ մուձակներ կային որոնց ձեւը սիրուն էր, ճամբորդը յիշեց թէ գեղեցիկ եւ հին սովորութիւն մը ունին մանուկները, այսինքն Մնունդին օրը իրենց մուձակը բուխերիկին մէջ կը գնեն որպէս թէ իրենց բարեչուք կիւսը փողփողուն ընծայ մը բերէ մութին եւ

ԹՇՈՒԱՌՆԵՐ (Գ. 2.)

այն մուճակին մէջ զնէ: Էբօնին և Ազէլմա չէին մոռցեր այս սովորութիւնը, և իւրաքանչիւրը իր մուճակներէն մին բուխերիկին մէջ գրած է:

Ճամբորդը ծոնցաւ նայելու համար:

Կիւսը, այսինքն մայրը, արդէն եկած էր և մէն մի մուճակի մէջ կէս ֆրանքնոց բոլորովին նոր և գեղեցիկ գրամ կը կ'երեւար:

Մարդը կայնեցաւ և երթալու վայրկեանին ուրիշ առարկայ մըն ալ նշմարեց որ վառարանին ներսը և ամենէն մութ խորշը մեկուսի գրուած էր: Նայեցաւ, և տեսաւ որ սանդալ մըն էր, փայտէ խիստ տձեւ: Գօզէթինն է այս սանդալը: Գօզէթ նայնպէս իր սանդալը բուխերիկին մէջ գրած էր մանկանց այն սրտառուչ վատահոլութեամբ որ կրնայ միշտ ի գերեւ ելնել առանց երբեք վհատելու:

Միմիայն յուսահատութիւնը ճանչցող մանկան մը յոյսը վե՛հ և քաղցր բան մըն է:

Այս սանդալին մէջ բան մը չկար: Օտարականը ժիլէն խառնեց, ծոնցաւ և Գօզէթի սանդալին մէջ լուծի մը գրաւ:

Յետոյ գայլի մը պէս քախելով իր սենեակը գնաց:

Գ Լ ՈՒ Խ Թ

ԹԵՆԱՐՏԻԷ ԳՈՐԾԻ ՎՐԱՅ

Հետեւեալ առաւ Թենարտիէ արեւին ծագումէն առ նուազն երկու ժամ առաջ խոճատունին ստորին արահին մէջ նստած էր, և ճրագի մը առջեւ գրիչը ձեռքն առած գեղին թիկնոցով ճամբորդին կը պատրաստէր:

Կինը անոր ետեւը սաքի վրայ կեցած էր, և կիսովին ծոնցով էրկանը կը նայէր: Բան մը չէին բեր իրարու: Մին խորունկ մտախոհութեան մէջ էր, միւսն ալ համակուած այն ջերմեանոց հիացումով, որով մարդս մարդկային մտքէ հրաշայիք մը ծնին և փթթիլը կը նկատէ: Տունին մէջ ձայն մը կը լսուէր, իրօք արտայար ելած էր և սանդուխը կ'աւլէր:

Թենարտիէ ճիշտ քառորդէ մը և գրածը քանի մը անգամ սրբագրելէն ետք յետագայ հրաշակերտը շինեց:

ԹԻԻ 1 ՊԱՐՈՆԻՆ ՀԱՇԻԻԸ

Ընթրիք	Ֆր.	3
Սենեակ	»	10
Մոմ	»	5
Կրակ	»	4
Ծառայութիւն	»	1
		—
	»	23

«Մտառայութեան» ուղղագրութիւնը սխալ էր:

— Քսաներեք ֆրա՛նք, պօռաց կիւնը եռանդապին և կերպով մը վարանելով:

Ամէն ճարտարագէտներու պէս թինարտիէն գոհ չէր:

— Բո՛ւհ. ըսաւ, կարծես Գէսթէլրէյի պէս որ Փրանսայի կողմէն վճարուելու ծախուց հաշիւը կը չինէր Վիեննայի դեսպանաժողովին մէջ:

— Իրաւունք ունիս, պարոն թենարտիէ, իրօք այսքան է պարտքը, մրմօաց կիւնը որ իր ազջիկնեւրուն սողնե Գօզէթին տրուած պէպէկը միտքը կը բերէր, իրաւացի է այս գումարը, բայց չափազանց է, չպիտի ուզէ վճարել:

Թենարտիէ ցուրտ խնդումովը ըսաւ.

— Պիտի վճարէ:

Այս խնդումը ապահովութեան և իշխանութեան ամենամեծ նշանն էր: Ինչ որ այս խնդումով ըսուած էր, պէտք էր որ ի գործ դրուէր: Կիւնը կրկին դիտողութիւն չրբաւ: Սկսաւ սեղանները կարդաւորել. իսկ էրիկը սրահին աջէն և ձախէն կ'երթեւեկէր: Պահ մը ետք շարունակեց.

— Հազար հինգ հարիւր ֆրանք պարտք ունիմ, մոռցա՛ր:

Գնաց բուխերիկին մէկ անկիւնը նստաւ, ոտքերը տաք մոխիրին վրայ դնելով սկսաւ խորհիլ:

— Աղէկ միտքս ինկաւ, կրկնեց կիւնը, այսօր Գօզէթը թեւէն բռնելով դուրս պիտի նետեմ, գիտե՞ս: Հրէչը սիրտս կը կրծէ իր պէպէկովը: Աւելի լաւ կը սեպեմ Հուրի ԺԼ.ին հետ ամուսնանալ քան թէ օր մը եւս տունը պահել զայն:

Թենարտիէ ծխափայտը վառեց և ծխելով՝ պատասխանեց.

— Հաշիւը մարդուն պիտի տաս:

Յետոյ դուրս ելաւ:

Հագիւ թէ դուրս ելած էր, և աճա ճամբորդը ներս մտաւ սրահէն:

Թենարտիէ անմիջապէս մարդուն ետեւէն երեւցաւ և կիսաբաց դուռին քով անչարժ կեցաւ մինակ իր կնոջմէն տեսնուելով:

Ինզիմ մարդը ձեռքը բռնած էր իր գաւազանն ու ծրարը:

— Շատ կանուխ եղիւր էք, պարոն, ըսաւ թենարտուհին. միթէ հիմա կը մեկնիք:

Այսպէս խօսելով չփոթ կերպարանով մը ձեռքերուն մէջ կը գարձնէր հաշուեթուղթը և եղունգնեւրով կը ծալլէր զայն: Բիրտ դէմքը գրեթէ անզգայի տարբերութիւն մը կ'ընծայէր, որ սովորական բան չէր իրեն, այսինքն վեհերոտութիւն եւ խղճահարութիւն:

Գծուարին բան մը կը համարէր այսպիսի հաշիւ մը ցուցնել այնպիսի մարդու մը որ կատարելապէս «ազքատի մը» կերպարանք ունէր:

Ուղեւորը կարծես թէ մտաւանջութեամբ և թարթափումով մը համակուած էր: Կնոջը հարցման պատասխանեց.

— Այո՛, կը մեկնիմ, տիկին:

— Ուրեմն պարոնը Մօնթէրմէյլի մէջ գործ չունէ՞ր, կրկնեց ան:

— Ոչ, գործ չունիմ, ասկէ կ'անցնիմ: — Տիկին, շարունակեց, ի՞նչ է պարտքս:

Թենարտուհին առանց պատասխանելու՝ ծալլուած թուղթը տուտ:

Մարդը թուղթը բացաւ և նայեցաւ. բայց յայտնապէս կ'երեւէր թէ ուրիշ տեղ էր իր ուշադրութիւնը:

— Տիկին, կրկնեց, շահաւոր պորձեր կ'ընէ՞ք այս գիւղին մէջ:

— Սանկ, նանկ, պարոն, պատասխանեց թե նարտուհին՝ արմանալով զարամանալով երբ տեսաւ որ մարդը հաշիւին նկատմամբ նեղութիւն չցուցուց:

Ողբալի եւ ցաւագին ձայնով մը շարունակեց.

— Ո՛հ, տաժանելի է ժամանակը, մանաւանդ թէ այս կողմերը խիստ քիչ քառքենի կայ: Ամէնքն ալ աղքատ մարդեր են: Բարեբախտաբար մերթ ընդ մերթ ձեզի պէս վեհանձն եւ հարուստ ճամբորդներ կ'ուեննանք: Շատ ծախս ունինք: Այս չքաւէր, և ահա ան պղտիկն ալ ծանր բեռ մը եղած է մեր վրայ:

— Ո՞ր պղտիկը:

— Գօզէթը, Արտոյտը, ինչպէս կ'անուանեն տեւ զացիք:

— Ա՛հ, ըսաւ մարդը:

— Կինը շարունակեց:

— Է՛ջ են, ինչ են այս գիւղացիները որ ասանկ մականուններ կը հնարեն, պղտիկը աւելի ջղջիկի մը քան թէ արտոյտի մը կերպարանք ունի: Ողորմութիւն չենք ուզեր, բայց մենք ալ չենք կրնար ուրիշներուն ողորմիլ: Բան մը չենք վաստկիր, սակայն շատ ծախս ունինք, ինչպէս են բաժը, տուրքը, դուռերն ու պատուհանները, հարիւրին մէկ տուրքը: Գիտէ՞ք հարկաւ, պարոն, թէ կառավարութիւնը սոսկայի դրամ կը պահանջէ: Մանաւանդ որ ես ալ աղջիկներ ունիմ, ուրիշներուն զաւակը սնուցանելու պէտք չունիմ:

— Կ'ուզէք ուրեմն ազատիլ այդ հոգէն, հարցուց մարդը անտարբեր կերպով մը հանել ուզելով ձայնը, որ սակայն կը դողար:

— Որո՞ւ, Գօզէթին հոգէն:

— Այո՛,

Խոհակերուհին կարմիր և բարկալի գէմքը սոսկայի զուարթութեամբ մը լուսաւորուեցաւ:

— Ա՛հ, պարոն, սիրելի պարոնս, առէ՛ք պահեցէ՛ք, տարէ՛ք, թոցուցէ՛ք, շաքարեցէ՛ք, գետնասունկով համեմեցէ՛ք, խմեցէ՛ք, կերէ՛ք, և սուրբ Աստուածածնի արքայութեան բոլոր երանելիներուն օրհնութիւնը վայելեցէք:

— Լաւ:

— Իրա՞ւ կ'ըսէք, պիտի տանի՞ք:

— Պիտի տանիմ:

— Հի՞մա:

— Հի՛մա, կանչեցէք մանկուհին:

— Մինչեւ գալը, պարտքս վճարեմ, կրկնեց մարդը: Ո՞րքան է պարտքս:

— Հաշուեթուղթին նայեցաւ անգամ մը և չկրնալով գոպել զարմանքը.

— Քսաներեք ֆրանք, ըսաւ ինքնին:

Թե նարտուհին նայեցաւ և կրկնեց.

— Քսաներեք ֆրանք է:

Այս երկու խօսքը զոր կրկնած էր, արտասանեց այնպիսի ձայնով մը, որ միջարկութեան կէտը հարցականէն կը գատէ:

Թե նարտուհին այս հարուածին պատասխանելու ժամանակ ունեցած էր, ուստի հաստատելով պատասխանեց:

— Այո՛, պարոն, քսաներեք ֆրանք է:

Օտարականը սեղանին վրայ հինգ հատ ֆրանքնոց դրաւ:

— Գացէ՛ք բերէ՛ք պղտիկը, ըսաւ:

Նոյն միջոցին թե նարտիէ սրահէն ներս մանելով, ըսաւ:

— Պարոնին պարտքը մէկ ֆրանք և վեց սու է:

— Մէկ ֆրանք եւ վեց սո՛ւ, պօռաց կինը:

— Մէկ ֆրանք սենեակին եւ վեց սու ընթրիքին համար. պատասխանեց Թէնարտիէ անտարբերութեամբ: Իսկ պզտիկին մասին կ'ուզեմ փոքր ինչ խօսիլ պարօնին հետ: Կնի'կ. քիչ մը դուրս ելիր դուն:

Թենարտուհին այնպիսի շլացում մը զգաց. որ տաղանդի անակնկալ վայրկեաններէն կ'արտադրուի: Չգաց թէ մեծ դերասանը տեսարանը կ'ենէր, ուստի ձայն չհանեց և դուրս ելաւ:

Երբ մինակ մնացին, Թենարտիէ աթոռ մը տրւաւ ձամբորդին: Ճամբորդը նստաւ, Թենարտիէ ոտքի վրայ կեցաւ, եւ իր գէմքը բարեմտութեան ու պարզութեան տարօրինակ երեւոյթ մը առաւ:

— Պարոն, ըսաւ. ի'նչ մեղքս պահեմ. ես հոգւով չափ կը սիրեմ այս մանկուհին:

Օտարականը ուզգակի անոր նայելով:

— Ո՞ր մանկուհին:

Թենարտիէ շարունակեց.

— Ի'նչ զարմանալի բան, մարդս սիրով կը կապուի: Ի՞նչ ընեմ այդ ստակր. առէք, ձերը ըլլայ այդ քսանըհինգ ֆրանքը: Իմ պաշտածս ստակը չէ, այլ մանուկ մը:

— Ո՞վ է այդ, հարցուց օտարականը:

— Մեր պզտիկ Գօզէթը: Միթէ չէ՞ք ուզեր ձեր հետք տանիլ զայն. լաւ, բայց ես համարձակագէս և ինչպէս իրաւ է թէ դուք պատուաւոր մարդ մըն էք. նոյնպէս իրաւ խօսելով կ'ըսեմ թէ չեմ հաւանիր որ Գօզէթը տանիք: Իրմէ բաժնուիլը զրկում մը պիտի ըլլայ ինձ: Գրկուելու մանուկ մըն էր երբ քովս առի: Ստոյգ է թէ ծախս կ'ընենք իրեն համար. ստոյգ է թէ պակտութիւններ ունի, ստոյգ է թէ հարուստ մարդիկ չենք, ստոյգ է թէ միայն իր մէկ հիւանդութեան ժամանակ չորս հարիւր ֆրանքէն ա-

ւելի վատնեցի դեղի համար: Բայց մարդս ազէկութիւն մը ընելու պարտաւոր է, քանի որ Աստուած մը կայ վերը: Այդ մանկուհին ո՛չ հայր, ոչ մայր ունի, ես մեծցուցի զինքը: Ինձ եւ իրեն բաւելու չափ դեռ հաց ունիմ: Մանաւանդ թէ, ինչպէս ըսի, կ'ուզեմ քովս ունենալ այս մանկուհին: Սէր զգալը, ինչպէս գիտէք բնական բան մըն է մարդուս. ապուշ մարդուն մէկն եմ, տրամաբանել չգիտեմ ես, բայց կը սիրեմ այս պզտիկը. կինս բարկացող է, բայց ան ալ կը սիրէ: Մեր զաւակին տեղն է Գօզէթ. մեր տունին մէջ իր շատախօսութիւնը սիրելի է ինձ:

Օտարականը Թենարտիէի կը նայէր անշարժ:

Թենարտիէ խօսքը շարունակեց.

— Թողութիւն կը խնդրեմ, ներում կը խնդրեմ պարոն, մարդ իր զաւակը չկրնար այս կերպով անցորդի մը յանձնել: Իրաւունք չունի՞մ. իրաւ է որ հարուստ էք, խիստ բարի մարդ մը կ'երեւիք. հետեւաբար չեմ հարցնիր թէ արդեօք երջանիկ պիտի ըլլա՞յ մանկուհիս. բայց պէտք է որ գիտնամ. կը հասկընաք անշուշտ. ենթադրելով թէ պիտի կրնամ հաւանիլ երթալուն և զոհուիլ, կ'ուզէի գիտնալ թէ ո՞ւր պիտի երթայ. չեմ ուզեր բոյոթովին զրկուիլ իրմէ. կ'ուզէի գիտնալ թէ որո՞ւ տունն է որպէսզի ժամանակ աւ ժամանակ երթամ եւ տեսնեմ զինքը, եւ որպէս զի ինքն ալ գիտնայ թէ իր սնուցիչ բարի հայրը մոռցած չէ զինքը եւ թէ կը հսկէ զրան: Վերջապէս կան անանկ բաներ որոնք կարելի չեն: Չեր անունը անգամ չգիտեմ, եթէ տանելու ըլլաք պիտի ըսեմ,

— Է, ի՞նչ եղաւ, ո՞ւր է Արտոյտը: Պէտք չէ՞ որ գէթ թուզթի կտոր մը, անցագրի ծայր մը տեսնեմ:

Օտարականը՝ շարունակ Թենարտիէի կը նայէր

այնպիսի նայուածքով մը որ կարծես թէ մինչև խիզ-
ճին խւրը կը թափանցէ: Մանր եւ հաստատուն ձայ-
նով մը պատասխանեց.

— Պարոն Թենարտիէ, Բարիզէն հինգ մղոնի չափ
հեռանալու համար անցագիր չառնուիր: Եթէ Գօզէթը
հետս տանելու ըլլամ, պիտի տանիմ, ուրիշ ըսելիք
չունիմ: Ոչ անունս պիտի գիտնաք, ոչ ո՛ւր բնակիրս
պիտի գիտնաք, ոչ ո՛ւր ըլլալը պիտի գիտնաք, եւ
միտքս գրած եմ որ իր կեանքին մէջ ա՛յլ բնաւ չի
տեսնէ ձեզի: Իր սոքը կապող թելը կը կտրեմ, եւ
այ կը թողում որ երթայ: Այս ձեր հաշիւին կու-
գա՞յ, այո՞, կամ ոչ, պատասխան տուէք:

Ինչպէս որ սատանաներն ու ոգիները տեսակ մը
նշաններէ վերագոյն աստուծոյ մը ներկայութիւնը
կը ճանչնան, նոյնպէս Թենարտիէ հասկցաւ թէ խիստ
հզօր մարդու մը հետ էր իր գործը: Ակներեւ երե-
ւոյթ մը տեսնելու պէս անոր հզօրութիւնը իր սրա-
տեսութեամբն ու կորովամտութեամբը հասկցաւ իս-
կոյն: Առջի օրը սայլորդներուն հետ խմած, ծխած,
ծիծաղաշարժ երգեր երգած եւ միանգամայն առջի ի-
րիկունէն մինչև կէս գիշեր խելքը միտքը օտարա-
կանին տուած էր՝ կատուի մը պէս գիտելով եւ բնա-
զանցի մը պէս զննելով զայն. Գիտած էր՝ սիրտը դի-
տել ուզելով և բնազգումէ դրդուելով, նաև լրտե-
սօրէն զննած էր իբր թէ իրեն վարձ մը տուած ըլ-
լար այսպիսի լրտեսութիւն մը ընելու համար: Մար-
դուն ձեւերուն եւ շարժումներուն և ոչ մին վրիպած
էր իր ուշադրութենէն: Անձանօթը Գօզէթի նկատ-
մամբ իր համակրութիւնը յայտնապէս ցուցնելէ ա-
ռաջ Թէնարտիէ գուշակած էր արդէն անոր սրտէն
անցածը: Բազմիցս գիտած էր թէ այս ձերին խո-
րունկ նայուածքը միշտ մանկուհիին վրայ կը շրջէր:
Ինչո՞ւ այս համակրութիւնը. ո՞վ էր այս մարդը.

ինչո՞ւ այնքան անշուք էր իր հագուստը. քանի որ
գրպանը լի էր ոսկիով:

Ինքնին ահա այս խնդիրները կը յուզէր առանց
լուծել կարենալու. եւ լուծել չկարենալուն համար
կը զայրանար: Բոլոր գիշերը այս խնդիրներուն վը-
րայ մտածեր էր:

Ան Գօզէթին հայրը չէր հարկաւ: Հա՞ւն էր ար-
դեօք. եթէ է, ինչո՞ւ չուտով չյայտներ ինքզինքը:
Մարդս երբ իրաւունք մը ունի, կը ցուցնէ: Այս
մարդը յայտնի է թէ Գօզէթին վրայ իրաւունք մը
չունէր: Ո՞վ էր ուրեմն Թենարտիէ հազարումէկ են-
թագրութիւններ կ'ընէր: Շատ բան կ'ընդհմարէր
այլ բան մը չէր տեսներ: Ինչ եւ է երբ մարդուն
հետ խօսակցիլ սկսաւ զգաց թէ հզօր էր ինք, վասն-
զի ապահով էր թէ մարդուն չա՛նր կը պահանջէր իր
ո՞վ եւ ի՛նչ ըլլալը չյայտնել: Բայց երբ օտարակա-
նին այն բացարձակ եւ հաստատ պատասխանը տուաւ,
երբ տեսաւ թէ այս անթափանցելի անձը պարզապէս
չառ անթափանցելի մ'էր, Թենարտիէ զգաց թէ տը-
կար էր ինք և ոչ թէ հզօր: Ամենեւին մտքէն չէր
անցներ ասանկ բան մը: Իր ամէն ենթագրութիւն-
ները միահամուռ ցնդեցան: Նորէն ժողվեց իր գա-
ղափարները, և մանրերկրորդի մը մէջ կշռեց զանոնք:
Թենարտիէ այն մարդերէն մին էր, որոնք մէկ նայ-
ուածքով կը դատեն իրերու վիճակ մը: Կարծեց թէ
ուղղակի եւ չուտ մը քայլու ժամանակը եկած է:
Ինչ որ կ'ընեն մեծ զօրավարները վճռողական վայր-
կեանի մը մէջ զոր իրենք միայն կրնան ճանչնալ-
նոյնը ըսաւ նաև Թենարտիէ, այսինքն իր մարտկոցը
երեւան հանեց:

— Պարոն, ըսաւ, հազար հինգ հարիւր ֆրանքի
պէտք ունիմ:

Օտարականը քովի գրպանէն սեւ կաշիէ հին թըղ-

թակալ մը հանեց, բացաւ, և մէջէն երեք գրամս տոմս հանելով սեղանին վրայ գրաւ, Յետոյ իր լայն լքթամատը այս գրաստոմսերուն վրայ գրաւ եւ ըսաւ խոհարարին:

— Բերել տուէք Գօզէթը:

Մինչդեռ այս գէպը կը կատարուէր, ի՞նչ կ'ընէր Գօզէթ:

Գօզէթ արթննալուն պէս իր սանդալին քով վազած և մէջէն ոսկին պտած էր: Այս ոսկին Նարոյէոն մը չէր, այլ վերահաստատութեան ժամանակ կրտորուած այն նոր քսան ֆրանքնոց ոսկիներէն մին էր որոնց պատկերին վրայ դափնեայ պսակին տեղ բուսփական պզտիկ պոչը գրուած է որ, Գօզէթ սքանչացաւ:

Բախտը կը սկսէր հիացնել զայն: Գօզէթ չէր գիտեր թէ ի՞նչ բան էր ոսկի գրամ մը, բնաւ տեսած չէր այնպէս բան մը, եւ կարծես գողունի բանի մը պէս իսկոյն գրպանը գնելով պահեց: Թէեւ կը զգար թէ իրօք իրն էր այն, թէեւ պարզեւին ուսկից եկած ըլլալը կը գուշակէր, բայց եւ այնպէս երկիւղով ի ուրախութիւն մը կը զգար: Գոհ, նամանուանդ չուարած էր: Այսպիսի շքեղ եւ ազուր բաներն իրական չէին երեւեր իրեն, պէպէկէն կը վախնար, ոսկի գրամէն նոյնպէս կը վախնար: Անորոչապէս կը զողար այս շքեղ իրերուն առջեւ, մինակ օտարականէն չէր վախնար, բնոճակառակը սիրտ կ'առնէր անկէ: Առջի օրէն ի վեր բազմիցս զարմացած եւ գիշերներն ալ քնացած միջոցներուն իր մանկական պզտիկ միտքովը այս մարդուն վրայ կը մտածէր որ խիստ ծեր, ազքատ եւ տրտում մարդու մը կերպարանքը ունէր եւ որ սակայն շատ հարուստ եւ բարի էր: Անտառին մէջ այս բարի մարդուն հանգիստիէն վերջ Գօզէթին բոլորտիքը ամէն բան փոփոխութիւն կրած էր:

Այս մանկունին որ օգին մէջ թեւարկող ամենափոքր ծիծեռնիկի մը չափ երջանիկ չէր, բնաւ չէր գիտեր թէ ի՞նչ բան է իր մօրը հովանաւորութեան ներքեւ եւ թեւի մը տակ ապաւինիլը: Հինգ տարիէ՛ այսինքն այնքան ժամանակէն ի վեր զոր կրնար յիշել խեղճ մանկունին՝ կը զողար՝ եւ ցրտահար կը սարսռէր: Գծախտութեան կծու քամիին առջեւ բոլորովին մերկանդամ մնացած էր միշտ, եւ հիմա կը կարծէր թէ հագուած էր: Առաջ սրտին մէջ ցուրտ, իսկ հիմա տաքութիւն կը զգար: Գօզէթ առաջուան չափ չէր վախնար Թենարտունիէն: Այլ մինակ չէր, քովը մարդ մը կար:

Իր ամէն առաւօտեան գործը շուտ մը սկսած էր կատարել: Մերթ ընդ մերթ կը թարթափէր այս ոսկիին պատճառաւ որ իր վրան եւ զենջակին այն զըրպանին մէջն էր ուստի առջի օրը տասներհինգ սուի գրամն ինկած էր: Չէր համարձակեր այս ոսկիին զըրպելու, բայց ժամանակ առ ժամանակ քանի մը վայրկեան հիացումով եւ՝ կը պարտաւորինք րսել թէ՛ նաեւ յեզուն դուրս հանելով կը նայէր: Սանդուխը աւելու ժամանակ կանգ կ'առնէր երբեմնակի, անշարժ կը կենար, եւ գրպանին մէջ այս աստղին փողփողիլը գիտելու զբաղելով իր աւելն ու բոլոր տիեզերքը կը մտնար:

Գօզէթ անա այսպիսի հիացումով մը գրաւուած էր երբ Թենարտունին քովը եկաւ:

Թենարտունին իր էրիկին հրամանովը գինքն աննելու եկած էր: Ոչ ապտակ մը տուաւ մանկունին, ոչ ալ նախատական խօսք մը ըսաւ. ի՞նչ անլուր բան:

— Գօզէթ, շուտ հետս եկու, ըսաւ գրեթէ մեղմովին:

Պահ մը ետք Գօզէթ ստորին սրահը մտած էր:

Օտարականը հետը բերած ծրարն առաւ եւ քակեց: Այս ծրարին մէջ ասուէ պզտիկ հագուստ մը, զինջակ մը, կտաւէ բաճկոնակ մը, միջազգեստ մը, փողակապ մը, ասուիէ գուլպաներ եւ մուճակներ կային, որոնք հօթնամեայ ազջկան մը համար անթերի հագուստ մը կը կազմէին եւ ամէնքն ալ սեւ էին:

— Որդեա՛կ իմ, ըսաւ մարդը, առ սա զգեստները եւ գնա շուտով հագուէ:

Արեւին ծագման ժամանակ Մօնթէրմէյլի բնակիչներէն անոնք որ կ'սկսէին իրենց պատուհանները բանալ, ազքատի պէս հագուած մարդ մը տեսան որ բոլորովին սեւազգեստ մանկուհիի մը ձեռքէն բանալով Բարիդի փողոցէն կ'անցնէր: Մանկուհիին թեւերուն վրայ վարդագոյն պէպէկ մը կար: Այս մարդն ալ ազջիկը գէպի Լիվրիի կողմը կ'երթային:

Մին մեր ճանչցած մարդն էր, միւսն ալ Գօզէթ:

Ոչ ոք կը ճանչնար մարդը, շատերը Գօզէթն ալ չճանչցան, վասն զի ա՛յ իր հագուստը հնարներէ չէր բազկանար:

Գօզէթ կը մեկնէր: Արու՞ն հեռ. ինքն ալ չէր գիտեր: Ո՛ւր, դարձեալ չէր գիտեր: Գիտցածը սա էր միայն թէ Թենարտիէի խոճատունն էտեւը թողով կ'երթար: Ոչ ոք երթաս բարով ըսած էր անոր, ոչ ալ ինք մնաս բարով ըստծ էր մէկու մը: Ատելի ըլլալով եւ ստելով ելած էր այն տունէն:

Խեղճ եւ քաղցր արտարած, որու սիրտը մինչև հիմա ճնշուածն էր գտաւ ոչինչ զգացած էր:

Գօզէթ ծանրապէս կը քայլէր իր մեծ աչքերը քանալով եւ երկինք նայելով: Լաւիճին իր նոր զենջակին գրպանը գրած էր: Մերթ ընդ մերթ կը ծրուէր, ոսկիին կը նայէր անգամ մը, յետոյ ձեռուկին ալ կը նայէր: Գօզէթ այնպէս կ'զգար թէ Աստուծոյ քովն է:

Կ. Լ. Ո. Ի. Խ. Ժ.

ՈՎ ՈՐ ԱԻՅԷԼԻ ԱՂԷԿԸ ԿԸ ՓՆՏՈՒԷ
ԿՐՆԱՅ ԱԻՅԷԼԻ ԳԷՇԻՆ ՀԱՆԳԻՊԻՒՆ

Իր սովորութեանը համեմատ Թեւարտուհին թող տուած էր որ իր էրիկը գործէ: Մեծ դէպքեր կը յուսար: Երբ մարդն եւ Գօզէթ մեկնեցան, Թենարտիէ ճիշտ քառորդ մը սպասեց, յետոյ մէկ կողմ կանչեց կինը հազար հինգ հարիւր ֆրանքը ցուցուց:

— Այդչա՞փ միայն, ըսաւ կինը:

Կարգուած օրէն ի վեր ասաջին անգամն էր որ տիրական գործողութիւն մը քննադատելու կը համարձակէր Թենարտուհին:

Գիտողութիւնը ազարդիւն չմնաց:

— Իրօք իրաւունք ունիս, ըսաւ էրիկը, ապուշ մըն եմ եզեր: Գլխարկս տո՛ւր:

Երեք դրամատոմը ծալլելով գրպանը գրաւ, աճապարանքով գուրս ելաւ, բայց սխալեցաւ ե նախ փոխանակ ձախ կողմէն երթալու աջ կողմը զարկաւ: Քանի մը դրացիներու հարցնելով հասկցաւ որ Արտոյտն ալ մարդը գէպի Լիվրի ուղղուելով մեկնած են. հետեւաբար սկսաւ անոնց ետեւէն երթալ՝ մեծ մեծ քայլեր առնելով եւ ասանձին խօսելով:

— Այս մարդը անշուշտ զեղին թիկնոց հագած

միլիոն մըն է, իսկ ես աւանակ մը: Նախ քսաւ սուտուտ, յետոյ հինգ ֆրանք, յետոյ յիսուհ ֆրանք, յետոյ հազար հինգ հարիւր ֆրանք, առէնն ալ միեւնոյն դրութեամբ տալով: Տասնեւհինգ հազար ֆրանք ալ ըլլար գարձեայ պիտի տար: Բայց հիմակ ո՛ւր որ է պիտի բռնեմ զինքը:

Մանաւանդ պզտիկին համար առաջուրնէ պատրաստուած այն հագուստի ծրարն ալ ոչ նուազ զարմանալի էր. անշուշտ ասոր տակ զազտնիք մը կար: Մարդս երբ գազտնիք մը կը բռնէ, չի թողուր: Հարուստներուն գազտնիքը ոսկեյի սպունդ է. պէտք է նախ զանոնք ճզմելուն կերպը գիտնալ: Այս առէն գազափարները յորձանքի մը պէս կը դառնային իր մտքին մէջ:

— Աւանակ մըն եմ եղեր, կ'ըսէր իւրովի:

Երբ Մօնֆերմէյէն եյնես և հասնիս այն անկիւնը, զոր զէպի Լիփրի տառոյ ճամբան կը կազմէ. այն ճամբան առջեւէդ հեռանալով մինչեւ լեոնադաշտին վրան կը տարածուի: Թենարտիէ երբ այն անկիւնը հասաւ. հաշիւ րրաւ թէ պիտի կրնար նշմարել մարդը և պզտիկը: Նայեցաւ որքան որ կրնար հեռու տեսնել, բայց բան մը չտեսաւ: Նորէն տեղեկութիւն առաւ. բայց ժամանակ կը կորուսէր: Քանի մը անցորդներ բսին անոր թէ մարդն և մանկուհին զէպի կանեիի կողմի անտառները ուղղուած էին: Շտապաւ զէպի այն կողմը երթալ սկսաւ:

Ստոյգ է թէ մարդը և պզտիկ աղջիկը անկէ առաջ ճամբայ ելած էին, բայց մանուկ մը յամբարար կը քալէ, իսկ Թենարտիէ շուտ կը քալէր, մանաւանդ թէ երկրին ծակը ծուկը գիտէր ինք:

Յանկարծ կանգ առաւ եւ՝ էական բան մը մոռցող և ետ դառնալու պատրաստ մարդու մը պէս ձեռքը ճակատին զարկաւ:

— Պէտք էր հետս առնէի հրացանս, ըսաւ իւրովի:

Թենարտիէ այն կրկին կազմութեանց մին էր, որոնք երբեմն մեր մէջէն կ'անցնին առանց մեր գիտութեան և որոնք աներեւոյթ կ'ըլլան առանց ձանձցուելու, վասն զի ճակատագիրը անոնց մէկ կողմը միայն ցուցուցած է: Շատ մարդերու ճակատագիրն է այսպէս կիսովին ընկղմած ապրիլ:

Հանգարտ և սովորական վիճակի մէջ Թենարտիէ ունէր ինչ որ պէտք էր չէ թէ պարկեշտ վաճառական մը, բարի քաղքենի մը ըլլալու, ինչպէս կ'ըսուի սովորաբար, այլ պարկեշտ վաճառականի մը, բարի քաղքենիի մը պէս վարուելու համար: Բայց միանգամայն քանի մը մասնաւոր պարագաներու մէջ եթէ իր ներքին կազմութիւնը յուզուելու ըլլար, Թենարտիէ ամբողջապէս ունէր ինչ որ պէտք է չարագործ մը ըլլալու համար:

Խանութպան ու միանգամայն հրէշ մըն էր ան: Սատանան մերթ ընդ մերթ կը պարտաւորէր կծկուել այն խցիկին մէկ անկիւնը ուր կ'ապրէր Թենարտիէ, և մտահոխել այս սոսկալի հրաշակերտին առջև:

Պահ մը վարանելէն ետքը:

— Վա՛յ, ըսաւ մտապէս. փախչելու ժամանակ պիտի ունենան:

Եւ իր ճամբան շարունակեց՝ արագօրէն զէպի առաջ երթալով, նպատակին հասնիլ կարենալը գրեթէ ստուգապէս գիտցողի մը կերպարանքով և կաքաւնեբու երամի մը հոտը առնող ազուէսի մը կորովամտութեամբ:

Իրօք անտառին լճակները և Պելվիւ պոզոտային աջակողման դաշտէն խոտորնակի անցնելով երբ ժտեցաւ այն դարարի ծառուղիին որ գրեթէ բլուրին բոլորտիքը կը դառնայ եւ որ Շելի աբբայարանին հին ջրանցքին գմբէթը կը ծածկէ, մացառի մը վրա-

յէն գլխարկ մը նշմարեց: Մարդուն էր գլխարկը որուն նկատմամբ արդէն շատ կարծիքներ ունեցած էր թենարտիէ: Մացառը ցած ըլլալով, նա ճանչցաւ մարդը և Գօզէթը որոնք նստած էին: Մանկուհին չէր տեսնուեր փոքրութեանը պատճառաւ, բայց պէպէկին գլուխը կը նշմարուէր:

Թենարտիէ սխալած չէր: Մարդը իրօք հոն նրստած էր որպէս զի Գօզէթ կարենայ քիչ մը հանգրտանալ: Պանդոկապետը մացառին բոլորափքը դառնալով յանկարծ երեւցաւ այն անձերու նայուածքին զոր կը փնտռէր:

— Ներեցէ՛ք, թողութիւն շնորհեցէք, պարոն, ըսաւ բոլորովին շնչասպառ, բայց ահա ետ կը բերեմ ձեր հազար հինգ հարիւր ֆրանքը: Այսպէս խօսելով օտարականին կ'երկնցնէր երեք զրամատոմսերը: Մարդը վեր նայելով, ըսաւ.

— Ի՞նչ ըսել կ'ուզեմ թէ Գօզէթը ետ առնելու եկայ, պատասխանեց թենարտիէ յարգանքօք:

Գօզէթ սարսուռ մը զգաց և ձերուկին փարեցաւ:

Մարդը թենարտիէի աչքին մէջ նայելով եւ իր պատասխանին ամէն մէկ վանկը անջրպետելով պատասխանեց.

— Գօզէթը ետ-պի-տի-առ-նէք:

— Այո՛, ետ պիտի առնեմ: Պիտի ըսեմ թէ ինչո՛ւ ետ կ'առնեմ, մտածեցի որ իրաւունք չունիմ ձեզ տալու այս պզտիկը: Արդարասէր մարդ մըն եմ ես: Այս պզտիկը իմն չէ, այլ իր մօրն է: Մայրը ինձ յանձնեց զայն, հետեւաբար մօրը միայն կրնամ յանձնել: Պիտի ըսէք գուցէ թէ մայրը մեռած է. լաւ. այն ատեն մանկուհին կրնամ յանձնել միայն այն անձին, որ մօրմէն ստորագրուած գիր պիտի բերէ մանկուհին իրենց յանձնուելու համար: Ասոր ըսելիք չկայ:

Մարդը առանց պատասխանելու գրպանը խառ-

նեց, և թենարտիէն զրամատոմս պարունակող թղթակալին նորէն երեւիլը տեսաւ: Խոհարարը ուրախութեան սարսուռ մը զգաց:

— Լաւ, ամուր կենանք, ըսաւ մտովին: Աւելի ստակ պիտի տայ ինձ որպէս զի ձայն չհանեմ:

Ճամբորդը՝ թղթակալը բանալէն առաջ՝ չորս-դին նայեցաւ անգամ մը: Վայրը բոլորովին ամայի էր, թէ անտառին և թէ՛ ձորին մէջ ճանձ մը անգամ չկար: Բացաւ թղթակալը և մէջէն հանեց ոչ թէ լիաբուռն զրամատոմսեր որոնց կը սպասէր թենարտիէ, այլ պարզ թղթի կտոր մը, զոր բացաւ և խոհարարին տուաւ ըսելով.

— Իրաւունք ունիք, կարգացէք:

Թենարտիէն թուղթը առաւ և կարգաց.

«Մ... 25 Մարտ, 1823.

«Պարոն Թենարտիէ,

«Գօզէթը զրաբերիս յանձնեցէք: Մանր մունր «ի՛նչ առնելիք որ ունիք պիտի ստանաք:

«Պատիւ ունի յարգանք բարեւելու զձեզ:

«ՖԱՆԹԻՆ»:

— Կը ճանչնաք այս ստորագրութիւնը, հարցուց մարդը:

Իրօք բուն Ֆանթինի ստորագրութիւնն էր. թենարտիէ չկրցաւ ճանչնալ:

Ա՛լ ըսելիք չկար: Սատիկ եւ կրկին զայրոյթ մը զգաց, զայրացաւ՝ իր յաւասցած կաշառքէն զըրկուելուն համար. զայրացաւ յաղթուելուն համար:

Մարդը շարունակեց.

— Թյս թուղթը կրնաք պահել ձեր ապահովութեան համար:

Թենարտիէ կանոնաւոր կերպով ետ քաշուեցաւ:

— Բաւական աղէկ յարժարած է այս ստորագրութիւնը, մրմուռաց ակոտներովը: Բայց ինչ եւ է:

Յետոյ յուսահատական ջանադրութեան մը փորձն ալ ընելով.

— Լաւ, պարոն, ըսաւ: Կր հաւանիմ քանի որ դուք էք գրաբերր: Բայց պէտք է վճարել ինձ «ամէն մանր մունր առնելիքս»: Առնելիքս չատ է:

Մարդը ոտքի վրայ ելաւ, մաշուած թեզանիքին վրայի փոշիները պոնդերով հանեց, և ըսաւ.

— Պ. Թենարտիէ՛, մայրը Յունվարի մէջ հաշիւ կ'ընէր թէ հարիւր քսան Ֆրանք պարտք ունէր ձեզ. Փետրուարի մէջ հինգ հարիւր Ֆրանքի հաշիւ մը զրկեցիք. Փետրուարի վերջը երեք հարիւր Ֆրանք ընդունեցաք. երեք հարիւր Ֆրանք ալ մարտի սկիզբը: Այնուհետեւ ինն ամիս անցաւ, ամսականը տասնըհինգ Ֆրանքէն կ'ընէ հարիւր երեսունը հինգ Ֆրանք: Հարիւր Ֆրանք աւելի առած էիք, հետեւաբար երեսունըհինգ Ֆրանք պահանջք ունի: Արդ ես ձեզի տուի հազար հինգ հարիւր Ֆրանք:

Ինչ որ գայլ մը կը զգայ երբ ծուղակին պողպատեայ ծամելիքը կը խածնէ և կը բռնէ զինքը, նոյնը զգաց նաև Թենարտիէ:

— Ո՞վ է այս շուտիկ մարդը, ըսաւ մտովին:

Ինչ որ կ'ընէ ծուղակը իյնող գայլը, նոյնը ըրաւ նաև ան, ցնցուեցաւ անգամ մը:

Յանդգնութեան չնորհիւ յաջողած էր անգամ մը:

— Պարոն—որու—անունը—չը—գիտեմ, ըսաւ համարձակութեամբ և այս անգամ յարգական ձեւերը մէկզի թողով, կամ Գոզէթը ետ պիտի առնեմ, եւ կամ հազար թալեր ապու ես:

— Եկո՛ւ Գոզէթ, ըսաւ օտարականը հանդարտօրէն:

Չախ ձեռքովը Գոզէթը բռնեց, և աջ ձեռքով ալ գաւազանը առաւ զոր գետինը դրած էր:

Թենարտիյէ զիտեց որ բիբը ահագին էր, եւ վայրն ալ ամայի:

Մարդը մանկուհիին հետ անտառը մտնելով գնաց, իսկ Թենարտիէ անչարժ ու շուարած մնաց:

Միհնչեռ կը հեռանային անոնք, Թենարտիէ մարդուն փոքր ինչ գմբեթաւոր ուսերը և հաստաբազուկ ձեռները կը զիտէր:

Յետոյ զիտելէ դադրելով սկսաւ իր վտիտ թեւերը և նիհար ձեռքերուն նայիլ:

— Ստուգիւ աւանակին մէկն եղեր որ հրացանս հետս չառի, քանի որ որս բռնելու ելած էի, ըսաւ իւրովի:

Սակայն պանդոկապետը հալածելէ չդադրեցաւ:

— Ո՛ւր երթալը կ'ուզեմ գիտնալ, ըսաւ, և սկըսաւ անոնց ետեւէն երթալ ի հեռուստ: Երկու քան անցած էր ձեռքը. մին՝ հեգնութիւն մը որ էր «Ճանթին» ստորագրութեամբ թուղթի կտորը. միւսն ալ միւլթարութիւն մը որ էր հազար հինգ հարիւր Ֆրանքը:

Մարդը գէպի Լիվրիի և Պօնտի կողմերը կը տանէր մանկուհին: Գլուխը ծռած, մտածութեան եւ տրամութեան գիրք մը առած կը քալէր յամբարար:

Չմեռնային եզանակը անտառին մէջ այնքան անջրպետներ կազմած էր որ Թենարտիէ հեռու մնալով հանդերձ կը տեսնէր զանոնք:

Մարդը մերթ ընդ մերթ ետին կը դառնար եւ կը նայէր տեսնելու համար թէ արդեօք ետեւէն եկող մը կա՞յ:

Յանկարծ թենարտիէն նշմարեց, և շտապաւ Գօզէթին հետ թաւուտի մը մէջ մտաւ, ուր երկուքն ալ կրնային աներեւոյթ ըլլալ:

— Կրո՞ղը տանի, ըսաւ թենարտիէ: Եւ սկսաւ աւելի շուտ երթալ:

Մացառներուն խտութենէն ստիպուած էր անոնց մօտելու: Մարդը երբ անտառին ամէնէն խիտ տեղը հասաւ, ետեւը դարձաւ և տեսաւ թենարտիէն թէեւ այս աշխատեցաւ պահուտիլ ոստերուն մէջ: Մարդը այս անգամ թենարտիէին նայեցաւ անհանդարտ նայուածքով մը, գլուխը օրեց և նորէն ճամբան շարունակեց: Պանդոկապետը նորէն սկսաւ ետեւէն երթալ:

Այսպէս երկու կամ երեք հարիւր քայլ առին Գօզէթ և մարդը, որ յանկարծ անգամ մըն ալ ետին դարձաւ, և պանդոկապետը նշմարեց: Բայց այս անգամ այնպիսի սպառնական կերպով մը նայեցաւ որ թենարտիէ աւելի հեռու երթալը «անօգուտ» սեպելով ետ դարձաւ:

Կ Լ Ո Ի Թ Ժ Ա.

9430 ԹԻԻՐ Կ՛ԵՐԵԻԱՅ, ԵՒ ՎԻՃԱԿԱՂՅԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԵՋ ԳՕՉԷԹԻՆ Կ՛ԻՅՆԱՅ

Ժան Վալժան մեռած չէր:

Ծովը ինկած՝ կամ լաւ եւս է ըսել՝ նետուած ժամանակ, ինչպէս տեսանք, չղթայ չկար ոտքը: Ամբողջ մարմինը ծովին մէջ ընկզմելով լողաց եւ հասաւ մինչեւ նաւու մը քով որ երկաթ նետած էր և որուն մակոյկի մը կապուած էր: Մինչեւ իրիկուեայս մակոյկին մէջ պահուելու հնարը գտաւ: Գիշերը նորէն նետուեցաւ ծովը և լողալով Պրէննի հրուանդանէն քիչ մը անդին ցամաքը հասաւ: Եւ որովհետեւ ստակի կարօտութիւն չունէր, կրցաւ զգեստ առնել կապելիոնէ մը որ Պալակիէի չըջակաները փախստական թիապարտներու զգեստարանն էր այն ատեն շահաբեր և մասնաւոր առուտուր մըն ալ այս է: Յետոյ ժան Վալժան անյայտ և ալեպտոյտ ճամբայ մը բռնեց՝ այն ամէն տրտում փախստականներու պէտ որոնք կ'աշխատին չյայտնել իրենց հետքը օրէնքի պահանջներին եւ ընկերային ճակատագրին: Նախ ապաստանարան մը գտաւ Բրատօյի մէջ որ Պօսէի մօտ է: Յետոյ դէպի Կրան-Վիյեար ուղղեցաւ որ Բարձր-Ալպեանց վրայ Պրիանսօնի քովն է: Խարխափելով եւ վախնալով փախած էր խլուրդներու յարմար ճամբէ մը որու ճիւղերը անձանօթ են: Ետքէն իր քայլերուն քանի մը հետքը գտնուեցաւ թէ՛ Սիլվրիէօյի կողմերը որ էնի մէջն են, թէ՛ Շուալլ գիւղին քով Կրանտ-տը-Տումէք ըսուած տեղը սր Պրիանսայ վրայ Ազօն անուն քաղքին մէջն է, և թէ՛ Պրիւնի մէջ որ Բերիկօյի չըջանակները Շարել-Կօնսակէի գաւառակն է:

Ժան Վալժան վերջապէս Բարիզ հասաւ, անկէ ալ ինչպէս տեսանք. Մօնֆերմէյլ եկաւ:

Բարիզ հասնելուն պէս եօթը կամ ութը տարեկան աղջկան մը համար սուգի զգեստներ առած եւ ապա բնակարան մը փնտռած էր: Այս երկու գործը կատարելէն ետք Մօնֆերմէյլ գացած էր:

Ընթերցողը ինչպէս կը յիշէ, ժան Վալժան նախորդ փախուստի ժամանակ արդէն զէպ այս գիւղը կամ անոր շրջակաները գաղտնի ճամբորդութիւն մը ըրած, և իշխանութիւնն ալ այս ճամբորդութեան նկատմամբ նշոյլ մը առած էր:

Սակայն մեռած կը կարծուէր ան, և ասոր համար ալ աւելի կը թանձրանար այն մթութիւնը որ իր վրայ տարածուած էր: Իր մեռած կարծուիլը Բարիզի մէջ օրագիրէ մը իմացաւ. իրօք մեռածի պէս վստահութիւն և գրեթէ հանգարտութիւն զգաց իր վրայ:

Ժան Վալժան Գօզէթը Թենարաիէներուն ճիրաններէն ազատած օրը երեկոյին Բարիզ մտաւ: Գիշեր ըլլալ սկսած ատեն Մօնսօյի դռնէն Բարիզ մտած էր Գօզէթին հետ: Հոն կառք մը մտաւ և Դիտարանի հրապարակը հասաւ. կառքէն իջաւ, կառապանին վարձը տուաւ, Գօզէթի ձեռքէն բռնեց, և երկուքը մէկ գիշերուան մէջ մութին ճամբայ ելան եւ Ուրսինի և Կլասիէրի մօտակայ և ամառի փողոցներէն երթալով զէպի Օբիթալի պուլվարը ուղղուեցան:

Այն օրը Գօզէթին համար բազմաշոյզ և տարօրինակ օր մը եղած էր. ցանկերու մէջ պանիր հաց կերած էին զոր տեղ տեղ գտնուած խոհատուններէ առեր էին. շատ անգամ մէկ կառքէ ուրիշ կառք անցեր էին շատ տեղ հետի քաշեր էին այս կամ այն ճամբուն մինչև ծայրը. Գօզէթ չէր զանգատեր, բայց յոգնած էր. ժան Վալժան անոր յոգնիլը նըշմարեց՝ զլալով թէ Գօզէթ քալելու ատեն աւելի կը քաշէր իր ձեռքը. ուստի շալկեց գայն, և Գօզէթ առանց թողլու Գաթերինը՝ գլուխը ժան Վալժանի ուսին վրայ դրաւ և քնացաւ:

Չ Ո Ր Ր Ո Ր Դ Գ Ի Ր Ք

ԿՕՌՊՈՅԻ ԽԱՐԽՈՒԼ ՏՈՒՆԸ

Լ ՈՒ Խ Ա.

Կ Օ Ռ Պ Օ Վ Ա Ր Պ Ե Տ Ր

Քառասուն տարի առաջ մենասէր չրջող մը եթէ զէպի Սալբեթրիէրի անբնակ կողմերը յառաջանար եւ Պուլվարէն մինչև Իտայիոյ սահմանագուռը ելնէր, այնպիսի տեղ մը կը հասնէր ուր՝ կարծես թէ Բարիզ աներեւոյթ կ'ըլլար:

Այս տեղը առանձնական չէր, վասն զի տուններ և փողոցներ մեծ ճամբաներու պէս անիւի շաւիղներ ունէին և խոտ կը բուսնէր ամէն կողմ. գիւղ չէր վասն զի տունները բարձրաչէն էին: Ի՞նչ էր ուրեմն.

— Բնակութեան տեղ մը՝ ուր մարդ չկար. ամայի տեղ մը ուր ոչ ոք կար, մեծ քաղաքին պուլվարներէն մին, Բարիզի փողոցներէն մին էր և գի-

չերը անտառէ մը աւելի վայրենատեսիլ, գերեկն ալ գերեզմանատունէ մը աւելի տխուր: Ձիւ վաճառանոցին հին թաղն էր այն:

Այն շրջողը եթէ համարձակէր այս ձիւ վաճառանոցին չորս խախուտ պատերուն անդի կողմն անցնիլ, եթէ նաև զիջանէր Բըթի-Պանդէի փողոցը անցնիլ՝ աջ կողմը թողլով նախ չորս բարձր պատերով շրջափակ աւերուն պարտիզակ մը, յետոյ մարգագետին մը ուր հսկայածե կուղբերու խրճիթներուն նման աղաղի դէզեր կ'երեւէին. յետոյ ցանկափակ մայտան մը որ խափանուած էր ատաղձներով, կոճղերու դէզերով, սողցածներով, նաև տաշեղնատուն մը ծեր կը սեպուի: Կարծես թէ մարդուս տունը մարդուս պէս սակաւակեաց է, և Աստուծոյ տունը Աստուծոյ պէս յաւերժակայ:

Թղթատունին նամակաբաշխները թիւ 50—52 կ'անուանէին այս տունը, բայց թաղին մէջ Կորպոյժի տունը կ'անուանուէր:

Այս անունին ուրկէ առնուիլը կ'ուզենք ըսել.

Պզտիկ եղելութիւններ հաւաքողները, որոնք համառօտ պատմութիւններ կը ժողվեն և գնդասեղով մը իրենց յիշողութեան մէջ կը նշանակեն վաղանցուկ թուականները, գիտեն թէ անցեալ դարու մէջ, 1770ի միջոցներուն Բարիզի մէջ երկու փաստաբան կար, որոնք Շաթըլէի մէջն էին, և որոնց մէկուն անունը Գորպո (ագոաւ) և միւսին անունը Րընար (աղուէս) էր: Լաֆօնթէնի արգէն ծանօթ էին այս անունները:

Փաստաբաններու գրագիրներուն դասը պատուական առիթ մը գտաւ կատակ ընելու: Այս կատակը որ փոքր ինչ կաղ ոտանաւորներէ կը բաղկանար, շուտ մը Արդարութեան պաշտօնատան սրահներուն մէջ տարածուեցաւ:

Գորպո (ագոաւ)՝ վարպետն թղթակոյտի վրայ թառելով իր կտուցով բռնած էր մի գրաւագիր Րընար (աղուէս) վարպետն անմիջապէս հոտն առնելով, Սոյն այս լեզուն բռնեց անոր մտերմայիր. է՛հ, բարի լո՛յս, և այն:

Այս երկու պարկեշտ իրաւագէտները անարգական կատակներու չկրնալով տանիլ, և իրենց գլուխը շարժելու ատեն իրենց ետեւէն հասնող քրքիչներէն զժուարեկով որոշեցին թագաւորին զիմել իրենց անունին անպատեհութենէն ազատելու համար:

Աղերսագիր մը գրեցին և Լուի Ժե. Ին մատուցին ճիշդ այն օրը ուր բարին նուիրակը և Բօշ-Այ-մօնի կարդինալը՝ երկուքն ալ ջերմեռանդութեամբ վրայ եկան և Նորին Վեհափառութեան առջեւ նուիրակը մէկ և կարդինայն ալ միւս կողմէն շղուական մը հազցուցին տիկին Տիւպարիի(*) մերկ ոտներուն, որ նոր ելած էր անկողինէն:

Թագաւորը որ կը խնդար, շարունակեց իր խընդումը, երկու եպիսկոպոսները թողլով զուարթօրէն երկու փաստաբաններուն ազերսը մտիկ բրաւ, և իրենց անուններուն նկատմամբ երկու իրաւագէտներուն խնդիրը ընդունուեցաւ: Թագաւորական հրամանաւ Գորպո վարպետը իր անունին սկզբնատառը կի փոխեց, բայց Րընար վարպետին բարեբախտութիւնը նուազ եղաւ, վասն զի մի միայն իր Բ ին առջեւ Բ մը զնելու թոյլտուութիւն եղաւ անոր, հետեւաբար Բընար անունը գրեթէ Րընար անունին նման բան մըն էր:

(*) ԷՊրանսայի քաղաւոր Լուի Ժ. Ին օտարակից:

Արդ տեղական աւանդութեան նայելով՝ Օրիթալի պուլվարին վրայի թիւ 50—52 տունին տէրը այս վարպետ Կօրպօն է եղեր ժամանակաւ։ Արժանայիշատակ պատուհանին հեղինակը անգամ ան է եղեր։

Թիւ 50—52 տունին դիմացի կողմը պուլվարի ծառերուն մէջ մեծ կնձնի մը կայ որու երեք մասը չորցնած է. գրեթէ դէմն է Կօպըլէնի սանձանագուռին փողոցը, որ այն ատենները ոչ տուն ունէր, ոչ քարահատակ. որու մէջ անշնորհ կերպով ծառեր տընկուած էին. որ եղանակին համեմատ դայարաչէն կամ տղմուտ էր, և որ քառակուսօրէն երթալով դէպի Բարիգի շրջապատը կը յանգէր։ Մօտակայ գործարանի մը յարկերէն գոլորշիներ ելնելով արջասպի հոտ մը կը տարածեն։

Սանձանագուռը խիստ մօտ էր, 1823ին շրջապատը տակաւին կը կենար։

Այս դուռը անգամ աղէտաւոր տեսիլներ կը ներկայացնէր մարդուս մտքին մէջ. Պիսէթրի ճամբան էր ան։

Կայսերական իշխանութեան և վերահաստատութեան ժամանակները մահապարտները այն ճամբէն Բարիգ կը մտնէին գլխատութեան օրը։ 1829ի միջոցներուն հոն տեղի ունեցաւ այն գաղտնի մարդասպանութիւնը որ «Փօնթէնրպոյի դուռին» մարդասպանութիւնը կ'անուանուի, և որու հեղինակները չկրցաւ գտնել ոստիկանութիւնը. սգալի խնդիր որ անյայտ մնաց, զարհուրելի՛ հանգոյց որ անլոյժ մընաց։

Քանի մը քայլ առնելէ՞ր ետք կը մտնես այն Կրուլպարպի աղէտալի փողոցը, ուր Իւպախ որոտումի ատեն Իվրիի այժարածուհին դաշունեց նուագային թատրերգութեան մը մէջ գաշունելու պէս։ Եթէ քանի մը քայլ ևս առնես Սէն—Փագի դուռին կա-

տարները կտրուած գարշելի կնձնիներուն կը մօտենաս. մարդասէրներու հնարքն է այս կնձնիները, հնարք մը որ կտափնատր կը պահէ, որ Կրէվ ըսուած գձուձ և ամօթանար հրապարակն է, և կը վերաբերէ խանութպաններէ և քաղքենիներէ բաղկացող ընկերութեան մը, ընկերութեան մը որ մահուան պատիժին առջեւ ընկրկեցաւ՝ չկրնալով ոչ բառնալ զայն վեհանձնութեամբ, ո՛չ ալ պահել իշխանութեամբ։

Երսունը եօթը տարի առաջ եթէ մեկուսի թողուէր Սէն—Փագի այս հրապարակը, որ կարծես նախասանձանագուռը տեղ մըն էր և որ միշտ սոսկում տուած է մարդուս, այն տխրատեսիլ պուլվարին ամենէն տխուր կողմը, որ նաև այսօր ոչ այնքան յանկուցիչ է. ճիշդ այն վայրն էր ուր կ'երեւէր թիւ 50—52 խարխուլ տունը։

Այն տեղի քաղքենիներուն տուները քսանըհինգ տարի ետքը սկսան հետզհետէ չինուիլ։ Տխուր տեղ մըն է այն։

Մարդս սգալի գազափարներով գրաւուած միջոցին կ'զգար թէ մէկ կողմն է Սայթէթրիէր (*) որուն գմբէթը կը նշմարէր, և միւս կողմն է Պիսէթրը (**), որու դուռին կը մօտենար, այսինքն կնոջ և մարդու յիմարութեան մէջտեղը կը գտնուէր։ Որքան ալ հեռու նայէիր, ոչ այլ ինչ կը նշմարէիր բայց եթէ սպանդարանները. քաղքին շրջապատը և գործարաններու քանի մը սակաւաթիւ ճակատներ՝ որոնք զօրանոցներու կամ վանքերու ճակատներուն կը նմանէին, և ամենուրեք հիւղեր և պատի բեկորներ, մեռելի պատանքներու նման սեւաթոյր հին պատեր, նաև սպիտակ հին պատեր, ծառերու ու գահեռակա-

(*) Յիմարանոց կանանց։

(**) Յիմարանոց արանց։

շարքեր, առասանի ուղղութեամբ կանգնուած մասնական շէնքեր, անպաճոճ շինութիւններ և երկայն ցուրտ փեմեր և ուղիղ անկիւններու սոսկալի տըխութիւնը:

Սակայն գիշերային մութը երբ կը սկսէր արեւը, երբջլոյսը կ'աներեւութանար, ձմեռը մանաւանդ երբ վերջալուսական քամին կնձնիններուն յետին կարմիր տերեւները կը թափէր, երբ խաւարը թանձր էր և աստղ չէր երեւար, կամ թէ երբ լուսինը և հովը ամպերուն վրայ ծակեր կը բանային, այս պուլվարը յանկարծ աճարկու կերպարանք կ'առնէր:

Անցորդին կարողութենէն դուրս էր միտքը չբերել տեղւոյն կախազանի անթիւ աւանդութիւնները:

Ամառը երեկոյեան հոս հոն քանի մը պատաւ կընիկներ կը տեսնուէին, որոնք կնձնիններու տակ անձրեւէն բորբոսած նստարաններու վրայ կը նստէին, յօժարակամ կը մուրային այս բարեմիտ կիները:

1845 Յուլիսի մէջ, առտու մը, արժանայիշատակ առտու մը այս թաղին մէջ յանկարծ կուպրի սև կաթսաները ծխել սկսան. այն օրը կրցաւ ըսուիլ թէ քաղաքակրթութիւնը Ռուսիանի փողոցը եկած, և թէ Բարիզ Սէն—Մարտոյի արուարձանը մտած էր:

Գ Լ Ո Ի Խ Բ.

ԲՈՒԻ ԵՒ ՇԻԿԱԶԱԻԻ ՀԱՄԱՐ ԲՈՅՆ

Ժան Վալթան ահա այս կօրպոյի տունին առջեւ կանգ առաւ: Վայրենի անասուններու պէս այս ամայի տեղը ընտրած էր իր բոյնը շինելու համար:

Ժիլէն խառնեց, տեսակ մը բանալի հանեց, դուռը բացաւ, ներս մտաւ, յետոյ նորէն գոցեց զգուշութեամբ և սանդուխէն վեր ելաւ Գօզէթը միշտ հետը տանելով:

Սանդուխին վերը գրպանէն ուրիշ բանալի մը հանեց և ուրիշ դուռ մը բացաւ: Գետինը դրուած անկողին մը, սեղան մը և քանի մը աթոռ կար այն սենեակին մէջ ուր մտնելով անմիջապէս դուռը գոցեց և որ բաւական ընդարձակ վերնայարկի պէս բան մըն էր:

Սենեակին մէկ անկիւնը կրակարան մը կար որ վառուած էր և որու խարոյկը կ'երեւէր: Պուլվարին կանթեզը աղօտաբար կը լուսաւորէր այս անշուք սենեակը: Ներսը խուց մը կար փոկէ անկողնի մը հետ: Ժան Վալթան հոն տարաւ Գօզէթը և անկողնին վրայ դրաւ առանց թրթնցնելու մանկուհին:

Հրահանով մոմ մը վառեց, հրահանը, մոմը եւ ուրիշ բաներ սեղանին վրայ առաջուրնէ պատրաստուած էին. և առջի օրուան պէս՝ Ժան Վալթան սկսաւ Գօզէթին նայիլ հիացմամբ դրաւուած նայ-

ուածքով, ուր ուրախութեան և արգահատութեան տրտայտութիւնը գրեթէ մինչեւ շուարում կը հասնէր: Մանկուհին հանդարտ վստահութեամբ մը, զոր յետին զօրութիւնը և յետին տկարութիւնը միայն կրնան ունենայ, քնացած էր առանց գիտնալու թէ որո՛ւ հետ էր, և չարունակ կը քնանար առանց գիտնալու թէ ո՛ւր էր:

Ժան Վալթան ծոեցաւ և այս մանկուհիին ձեռքը պագաւ:

Ինը ամիս առաջ պագած էր նաև մօրը ձեռքը, մօրը որ նոյնպէս քնացած էր:

Միեւնոյն ցաւագին, կրօնական և կսկծալի զգացումով համակուած էր սիրտը:

Գօգէթի անկողնին քով ծուներ գրաւ:

Արեւը ամենուրեք ծաւայեր էր, և մանկուհին դեռ կը նիրհէր: Սեպտեմբերի արեգական տփռոյն ճառագայթ մը սենեակին պատուհանէն ներս կ'անցնէր և ձեզուներն վրայ ստուերի եւ լոյսի երկայն եւ նուրբ թելեր կը կազմէր: Յանկարծ քարահանի սայլ մը որ ահագին կերպով բեռնաւորած էր, պուլվարին սալարկին վրայէն անցնելով մորկային զղրղումի մը պէս հիւզը զղրղեց և վերէն վար շարժեց:

— Այո՛, տիկին, պօռաց Գօգէթ յանկարծ արթըննալով, եկայ, ահա եկայ:

Եւ անկողինէն վար նետուեցաւ. արտեւանունքը քունին ծանրութեան պատճառաւ դեռ կիսափակ էր. Գօգէթ իսկոյն թեւը դէպի պատին անկիւնը երկընցուց:

— Ո՛հ, սո՛ւրբ Աստուած, ի՞նչ եղաւ աւելս, ըսաւ:

Երբ բոլորովին բացաւ աչքերը, ժան Վալթանի խնդումներես գէմքը տեսաւ:

— Հա՛, իրաւ, աղէկ միտքս ինկաւ: Բարի լոյս, պարոն, ըսաւ մանկուհին:

Մանուկները բնականապէս երանութիւն և ուրախութիւն ըլլալով, անմիջապէս և ընտանեբար կ'ընդունին ուրախութիւնն և երանութիւնը:

Գօգէթ Գաթերինը նշմարեց անկողնին քով եւ առնելով սկսաւ խաղալ ու միանգամայն հարցումներ ընել ժան Վալթանին: Կը հարցնէր թէ ո՛ւր էր ինք, թէ մեծ էր Բարիդ քաղաքը. թէ տիկին Թենարտիէ շատ հեռո՞ւ էր. թէ արգօք կրկին չպիտի գար ան, և այլն: Յանկարծ պօռաց:

— Որչա՛փ աղուոր է այս սենեակը:

Աղուոր ըսածը սոսկալի խրճիթ մըն էր, բայց կը զգար թէ ազատ էր այս խրճիթին մէջ:

— Սենեակը աւլե՞մ, հարցուց վերջապէս,

— Խաղա՛, ըսաւ ժան Վալթան:

Օրը այսպէս անցաւ:

Գօգէթ անպատում կերպով երջանիկ էր այս պէպէկին և բարեմիտ մարդուն հետ առանց բնաւ բան մը հասկնալ ուզելու:

Կ Լ Ո Ւ Խ Կ.

ԵՐԿՈՒ ԴԺԲԱԹՏՈՒԹԻՒՆ ԵՐԱՐ ԽԱՌՆՈՒՆԵՐՈՎ

ԵՐԱՆՈՒԹԻՒՆ ԿԸ ԿԱԶՄԷ

Ժան Վալթան հետեւեալ օրը առտուն դարձեալ Գօզէթի անկողնին քովը էր: Հոն սպասեց անշարժ, և անոր նայեցաւ մինչեւ արթննալը,

Սրտին մէջ նոր բան մը կը զգար:

Ժան Վալթան բան մը սիրած չէր բնաւ: Քսանը հինգ տարիէ ի վեր առանձին էր աշխարհիս մէջ: Բնաւ հայր, սիրահար, լծակից, բարեկամ եղած չէր: Թիարանի մէջ չար, տխուր, անարատ, տգէտ և վայրենի մարդ մըն էր: Այս ծեր թիապարտին սիրտը կուսութիւններով լի էր: Քոյրը և քեռորդիները միայն տնորոշ և հեռաւոր յիշատակ մը թողած էին անոր, յիշատակ մը որ վերջապէս գրեթէ բոլորովին ջնջուած էր: Ամէն ջանք ի գործ դրած էր զանոնք գտնելու համար, և չկրնալով գտնել՝ մոռցած էր: Այսպէս է մարդկային բնութիւնը: Իր երիտասարդութեան միւս գորովայի յուզումները, եթէ երբեք ունեցած էր, անդունդի մը մէջ ինկած էին:

Երբ Գօզէթը տեսաւ, երբ առաւ, տարաւ և ազատեց զայն, իր սրտին խորերէն յուզուիլ զգաց: Իր ամէն եռանդալի և գորովալիր զգացումները ար-

թընցան և այս մանկուհիին վրայ յարձակեցան: Քովը էր անկողնին ուր Գօզէթ կը քնանար, և ուրախութեամբ կը սարսուէր. մօր մը պէս սրբանի խիթեր կը զգար, և չէր գիտէր թէ ի՛նչ է զգացածը վասն զի խիստ անխմանալի և խիստ քաղցր բան մըն է այն մեծ և տարօրինակ շարժումը որով սիրտ մը կը սկսի սիրել:

Ինչ՞զ՞ ծեր սիրտ որ բոլորովին նոր էր:

Սակայն ինք յիսուներհինգ տարեկան, իսկ Գօզէթ ութ տարեկան ըլլալով տեսակ մը անջնջելի նշոյլի մը նմանեցաւ միայն այն ամէն սէրը զոր ժան Վալթան կրնար ունենալ բոլոր կենացը մէջ:

Ժան Վալթան Գօզէթին հանդիպելովը երկրորդ սպիտակ երեւոյթ մը ունեցած էր: Եպիսկոպոսին հանդիպելովը իր հորիզոնին վրայ առաքինութեան արշալոյսին ծագումը տեսած էր. Գօզէթին հանդիպելով սիրոյ արշալոյսը կը տեսնէր:

Առջի օրերը այս հիացումով անցան:

Գօզէթ նոյնպէս անդիտակցաբար փոփոխութիւն մը կը կրէր, ինչ՞զ՞ մանկուհի: Մօրմէն զատուած ժամանկ այնքան պզտիկ էր որ ա՛լ չէր յիշեր զայն: Որթին նորածիլ շառաւիղներուն պէս՝ որոնք ամէն բանի կը փարին՝ Գօզէթ ուզած էր սիրել, բայց չէր կրցած փափաքին հասնիլ:

Ինչպէս խղիկը ազուօրի, նոյնպէս և ժան Վալթան զեղեցիկ կ'երեւէր Գօզէթին:

Բռտերն իրենց ամենէն խմնաալի և ամէն բացարձակ նշանակութեամբը առնելով կրնանք ըսել թէ այս երկու էակները գերեզմանական պատերով ամէն բանէ բաժնուած ըլլալով ժան Վալթան այրի էր, ինչպէս Գօզէթն ալ որբուհի: Այս վիճակին պատճառաւ ժան Վալթան երկնային կերպով մը Գօզէթին հայր եղաւ:

Եւ ստուգիւ չէ թէ պատրանք այլ իրութիւն մըն էր այն խորհրդաւոր տպաւորութիւնը զոր Գօզէթ Շելի անտառին մէջ կրեց երբ ժամն Վալթանին ձեռքը իր ձեռքը բռնեց մութին մէջ: Ժամն Վալթանն այս մանկուհիին ճակատագրին մէջ մտնելով հետք Աստուած բերած էր:

Մանաւանդ թէ ժամն Վալթան իր ապաստանարանը յաւ ընտրած էր: Այնպիսի ապահովութեան մը մէջ էր, որ կրնար անթերի սեպուիլ:

Գօզէթին հետ նստած խցաւոր սենեակին պատուհանը պուլփարին կը նայէր: Տունէն պատուհանը այս էր միայն. հետեւաբար դրացիներէն ոչ ոք կրնար ներս նայիլ քովի կամ դիմացի կողմէն:

50-52 թիւ տունին գետնայարկը որ աւերուէն հիւղի նման բան մըն էր կառքի կայանի տեղ կը ծառայէր պարտիզպաններու, և վերի յարկին հետ ամենեւին հաղորդակցութիւն չունէր: Վերի յարկէն զատուած էր ձեղունով որ ոչ երգեր և ոչ ալ սանդուխ ունէր, և որ կարծես թէ վարագոյր մըն էր խարխուլ տունը պահելու համար: Վերի յարկը՝ ինչպէս ըսինք արդէն՝ բազմաթիւ սենեակներ և քանի մը վերնայարկեր ունէր, որոնց մէկուն մէջ միայն պատու կնիկ մը կը բնակէր և ժամն Վալթանին սենեակը հաւքտուկ կ'ընէր: Իսկ միւս սենեակներուն և վերնայարկներուն մէջ ոչ ոք կը բնակէր:

Ծնունդին օրը այս բնակարանը ժամն Վալթանին վարձողը այս պատու կիսն էր որ «գլխաւոր վարձակալ» կ'անուանուէր փառաւորապէս, և որու իրական պաշտօնն էր սակայն դոնապանութիւն: Ժամն Վալթանն պառաւին հաւտացուցեր էր թէ ինք Սպանիայի արժեթղթերէն սնանկացած հասառու մըն է, և թէ իր պղտիկ աղջիկին հետ պիտի գար հոն բնակելու: Վեց ամսուան վարձը կանխիկ վճարած էր, և ինչ-

պէս տեսանք՝ պառաւին ձեռքով պատրաստել տուած էր սենեակին և խուցին համար պէտք եղած կահ կարասիները: Այն գիշերը, ուր եկան՝ ահա այս պառաւը կրակարանը վառած և ամէն բան պատրաստած էր:

Ժամն Վալթան և Գօզէթ ողորմելի ճիւղին մէջ երանաւէտ օրեր անցուցին, և այս կերպով շաբաթներ անցան:

Գօզէթ ամէն արշալոյսին ելնելով կը խնդար, անընդհատ կը խօսէր, կ'երգէր: Մանուկներն ալ թոչուններու պէս առաւօտները կ'երգեն:

Ժամն Վալթանն երբեմնակի կը բռնէր և կը պագնէր Գօզէթին պղտիկ և կարմրագոյն ձեռքը որ ցուրտէն այտերով ձեղքրտուած էր: Խցի մանկուհին ձեռ ուտելու սորված ըլլալով չէր գիտեր թէ ինչ կը նշանակէր այս, և անոր քովէն խոյս կուտար բոլորովին ամօթահար:

Մերթ ընդ մերթ խորհուէն կերպարան մը կ'առնէր և իր պղտիկ սեւ գոյն րօպան կը դիտէր: Գօզէթին զգեստները ա'լ հնոտիներ չէին. բայց սգաւորի հագուստ էին: Թշուառութենէ ելած և կենաց ասպարէզը մտած էր:

Ժամն Վալթանն սկսած էր կարգալ սորվեցնել անոր: Երբեմն մանկուհին հեղել տուած ժամանակ կը մտածէր թի շարութիւն գործելու նպատակաւ կարգալ սորված էր թիարանին մէջ: Այս նպատակը մանուկի մը կարգալ սորվեցնելու փոխուած էր: Ծեր թիարարտը այսպէս մտածելով կը ժպտէր հրեշտակներուն խորհուէն ժպտովը:

Ժամն Վալթանն կ'զգար թէ այս նպատակի փոփոխութեան մէջ նախամտածութիւն մը կար որ ի վերուստ էր, կամք մը կար որ մարդու կամք չէր, և մտախորհութեան անդունդներու մէջ կը կորուսուէր:

Բարի մտածումներն ալ յոթիներուն պէս անդունդներ ունին:

Ժան Վալթան գրեթէ իր բոլոր օրերը Գօզէթին կարգալ սորվեցնելով կ'անցնէր, նաև թողլով որ խաղայ: Մօրը վրայ ալ կը խօսէր հետը և ազօթք ընել կուտար:

Գօզէթ «հայր» կ'անուանէր զայն, և ուրիշ անուն մը ունենալը չէր գիտէր: Ժան Վալթան ժամերով կը հիանար Գօզէթին նայելով՝ որ իր պէպէկը կը հագուեցնէր և հագցուցածը կը հանէր՝ և անոր ձուռողումը մտիկ ընելով, կեանքը ա'լ առաւելութիւններով ի կ'երեւէր իրեն, մարդիկ բարի և արդարասէր կ'երեւէին. մտապէս ա'լ չէր գանգատեր որ և է անձի դէմ. մինչև խոր հեծութիւնը չծերանալու պատճառ մը չէր նշմարեր ընաւ հիմակ որ այս մանկուհին կը սիրէր զինքը:

Իրեն համար ամբողջ ապագայ մը կը տեսնէր զոր Գօզէթ զմայլելի լոյսի մը պէս կը լուսաւորէր: Ամենէն լաւ մարդիկ միշտ ինքնասիրական խորհուրդ մը կ'ունենան:

Մերթ ընդ մերթ տեսակ մը ուրախութեամբ կը խորհէր թէ Գօզէթ տգեղ պիտի ըլլայ:

Ապահովապէս չհնք զիտեր թէ Ժան Վալթան Գօզէթը սիրել սկսած միջոցին այս նոր պաշարքէն հարկաւորութիւն ուեցած չըլլայ բարութեան շաւղին մէջ յարատեւելու համար:

Բոլորովին անձնական է այս կարծիքը զոր կը յայտնենք մեր գաղափարը ամբողջապէս ըսած ըլլալու համար: Ժան Վալթան մարդերու չարասրտութեան և ընկերութեան թշուառութեան նորանոր կերպարանքները տեսած էր վերջին ժամանակները, անկատար կերպարանքներ՝ որոնք դժբախտաբար ճշմարտութեան մէկ կողմը կը ցուցնեն, այսինքն

կնոջ ճակատագիրը որ Ֆանթինին վրայ, կ'ամփոփուի, և հասարակային իշխանութիւնը որ ժավէրի վրայ անձնաւորուի. նորէն թիարանը գացած էր, բայց այս անգամ չէ թէ չարութիւն այլ աղէկութիւն բրած ըլլալուն համար. նորանոր դառնութիւններով համակուած էր, նորէն կը գրաւուէր ձանձրոյթով և յոգնութեամբ. եպիսկոպոսին յիշատակն անգամ գուցէ փոքր ինչ կը խաւորէր ապա աւելի լուսաւորութեամբ և յաղթանակով նոսրելու թէութեամբ, բայց վերջապէս այս նուիրակուս յիշատակն ալ կը տկարանար: Ո՞վ գիտէ. կարելի է թէ Ժան Վալթան Գօզէթին հանդիպելէն քիչ մը առաջ վհատելու և նորէն իշխալու չափ տկարացած էր. ս'ոնց Գօզէթը, և կրկին զօրութիւն առաւ: Բա՛րէ, Գօզէթին գրեթէ ոչ նուազ տկար էր: Պաշտպանեց Գօզէթը և Գօզէթէն հաստատութիւն գտաւ: Գօզէթ անոր շնորհիւ կրցաւ կեանքի ասպարէզին մէջ փայլիլ. Ժան Վալթան ալ անոր շնորհիւ կրցաւ առաքինութեան շաւղին մէջ շարունակել իր ընթացքը: Մանկուհիին պաշտպանը եղաւ ան, մանկուհին ալ անոր յենարանը: Ո անիմանալի և երկնային խորհուրդ հասարակչութեան ճակատագրի:

Գ Լ Ո Ւ Խ Գ.

ԳԼԽԱՒՈՐ ՎԱՐՉԱԿԱԼՈՒՆԻՆ ԳԻՏՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Ժան Վալթան խոհեմութիւն ունենալով ամենեւին զուրս չէր ելներ ցորեկը: Ամէն իրիկուն վերջալուսի ատեն երբեմն մինակ, շատ անգամ Գօզէթին հետ պուլվարներուն կողմնական ամենէն ամայի ճամբաներուն մէջ պտոյզ կ'ընէր, և գիշերային մթութեան տիրած միջոցին եկեղեցիները կը մտնէր: Կամ մովին Սէն-Մէտարի եկեղեցին կ'երթար որ մօտադոյնն էր: Գօզէթ եթէ հետը չերթար, պառաւ կնիկին քով կը կենար, բայց ծերուկին հետ պտտելու երթալը ուրախութիւն մըն էր մանկուհիին: Ժամ մը անոր հետ ման գալը գերիվեր կը համարեր քան թէ Գաթերինին հետ ժամերով առանձինն մնալ և հիանալ. Ժան Վալթան Գօզէթին ձեռքը բռնելով կը քաշէր և անուշ խօսքեր կ'ըսէր անոր:

Գօզէթ վերջապէս խիստ զուարթ եղաւ:

Պառաւը տունին հաւքտուքը կ'ընէր, կերակուր կ'եփէր, և տունին պաշարը կ'երթար կ'առնէր:

Սակաւասիրութեամբ, միշտ քիչ մը կրակ ունենալով, բայց մեծ նեղութեան մէջ տագնապող մարդերու պէս կ'ապրէին: Առջի օրուան կահ կարասիները ի'նչ վիճակի մէջ էին, նոյնը մնացեր էին անփոփոխ. միայն թէ Ժան Վալթան Գօզէթին խուցին

ապակեօր զուռը հանել տալով տեղը բոլորովին փայտաչէն զուռ մը գնել տուած էր:

Միշտ իր գերագոյն թիկնոցը: Սեւ վարտիքը եւ հին գլխարկը գը հագնէր: Փողոցին մէջ աղքատ մը կը կարծուէր: Երբեմն բարեսիրտ կիներ դառնալով քսան փարանոց մը կուտային անոր:

Ժան Վալթան կ'ընդունէր դրամը և յարգանք բարեւ կուտար անոնց: Երբեմն ալ ինք երբ մուրացիկ թշուառի մը կը հանդիպէր, ետին կը նայէր գիտելու համար թէ արդեօք տեսնող կա՞յ, յետոյ թշուառին կը մօտենար գաղտնապէս, ձեռքին մէջ դրամ մը, շատ անգամ իր անպատեհութիւնները ունէր: Թաղին մէջ կը սկսէր անուանիլ «ողորմութիւն տուող» աղքատը:

Պառաւ «վարձակալուհին» որ ժպտաղէմ նախանձոտի յատուկ ուշադրութեամբ բոլորովին շաղուած, շատ կը գննէր Ժան Վալթանը թէեւ ասոր մտքէն չէր անցնէր որ կը գննուի:

Փոքր ինչ խուլ, հետեւաբար շաղակրատ էր: Իր անցեալէն երկու ակոսյ մնացած էր, մին վերինը, միւսը վարինը, զոր միշտ իրարու կը զարնէր: Հարցումներ ըրած էր Գօզէթին որ բան մը չգիտնալուն համար բան մը չէր կրցած ըսել, թէ ոչ Մօնֆէրմէյլէն եկած բլլալը:

Ատուռ մը այս գէտուհին Ժան Վալթանը նշմարեց երբ նա տունին անբնակ սենեակներէն մին կը մտնէր այնպիսի կերպարանքով որ շատախօս պատաւին հետաքրքրական երեւցաւ: Ծեր կատուի մը պէս քայլելով ետեւէն գնաց և առանց տեսնուելու կրցաւ դիտել զայն գուռին ձեղքէն որուն Ժան Վալթան բոլորովին դարձուցած էր իր կոնակը:

Ժան Վալթան անշուշտ աւելի զգուշութեան համար կոնակը այս զուռին կը դարձնէր: Գրպանը

խառնեց, տուփ մը, մկրատ մը և զերձան հանեց, ապա սսկաւ իր թիկնոցին մէկ ծայրին աստառը քակել, և քակուած տեղէն ղեղին թուղթի կտոր մը հանեց և ծալլեց. Պառաւր տեսաւ եղելութիւնը, եւ ա՛ն ու դողով զիտեց որ թուղթը հազար Ֆրանքնոց դրամատոմս մըն էր: Աշխարհ գալէն ի վեր երկրորդ կամ երրորդ անգամն էր այսպիսի դրամատոմս մը տեսնելը, ուստի խոյս տուաւ ահաբեկ:

Պահ մը ետքը ժան Վալթան պառաւին մօտեցաւ և աղաչեց որ երթայ փոխէ այն հազար Ֆրանքնոց դրամատոմսը, շարունակելով թէ եռամսեայ հասն էր էր այն գոր օր մը առաջ ընդունած էր:

— Ո՞րմէն հարցուց պառաւը մտովին. երեկոյեան ժամը վեցին դուրս ելաւ, բայց այն ատեն կառավարութեան արկղը հարկաւ բաց չկրնար ըլլալ:

Պառաւը գնաց դրամատոմսը փոխելու և կարծիքներ ըրաւ: Այս հազար Ֆրանքնոց դրամատոմսը մեկնուելով և բազմապատկուելով, Վիեններ-Սէն-Մարսէլի փողոցի շատախօս կնիկներուն մէջ շատ մը երկիւղալի խօսակցութեանց տեղի տուաւ:

Օր մը ժան Վալթան թիկնոցը հանած էր վրայէն և փայտ կը սղոցէր փողին մէջ: Պառաւը սենեակն էր և հաւքտուք կ'ընէր: Սենեակին մէջ իրմէ ի զատ մարդ չկար, վասն զի Գօզէթ սղոցուած փայտին նայելով և զարմանալով կը զբաղէր. պառաւը թիկնոցը տեսաւ որ բեւեռէ մը կախուած էր: Ուշադրութեամբ մը շօշափելով զննեց թիկնոցը, և հասկցաւ թէ ծոպերուն և անութի աղեղաձեւ մասերուն աստառնեւրուն մէջ վրայ վրայի զետեղուած շատ մը թուղթեր կան: Անշուշտ անոնք ալ հազար Ֆրանքնոց դրամատոմսեր էին:

Պառաւը զիտեց նաև որ գրպանին մէջ ինչ որ ուզես կար: Արդէն տեսած ասեղէն, մկրատէն եւ

զերձանէն ի զատ նաև մեծկակ թղթակալ մը, խիստ մեծ դանակ մը և որ աւելի կասկածելին է՝ զանազան գոյներով քանի մը սպիտակ վարսեր կային: Այս թիկնոցին ամէն մէկ գրպանը կարծես թէ անակնկալ զէպքերու մէջ ի հարկին ծառայելու սախապատրաստութիւն մըն էր:

Գօզէթ եւ ժան Վալթան այսպէս օր անցնելով մինչեւ ձմեռին վերջը հասան:

Գ Լ Ո Ի Խ Ե.

ՀԻՆԳ ՖՐԱՆՔՆՈՅ ԳՐԱՄ ՄԸ ԳԵՏԻՆՈՒ ԻՅՆԱԼՈՎ ԱՂՄՈՒԿ ԿՐ ՀԱՆԵ

Սէն-Մէտարի քով աղքատ մը կար որ հին եւ ա՛լ անգործածելի հորի մը ծնոտին վրայ կը կծկուէր եւ որսւ ժան Վալթան յօժարակամ ողորմութիւն կուտար: Երբ այս մարդուն առջեւէն կ'անցնէր գրեթէ միշտ բան մը կուտար: Երբեմն հետը կը խօսէր: Այս մութացիկին նախանձոտները կ'ըսէին թէ «ոստիկանութեան գործակալ մըն էր ան»: Ժամկոչ և եօթանասունըհինգ տարեկան ծեր մըն էր, և շարունակ «Հայր մեր» կը մրմոար:

Իրիկու մը ժան Վալթան՝ առանց Գօզէթի երբ անկէ անցաւ, նշմարեց աղքատը որ իր սովորական տեղը և լապտերին տակ նստած էր. լապտերը պահ-

մը առաջ վառուած էր: Այս մարդը իր սովորութեան համեմատ՝ կարծես աղօթք կ'ընէր եւ բոլորովին կծկուած էր: Ժան Վալթան մօտեցաւ եւ իր սովորական ողորմութիւնն անոր ձեռին մէջ դրաւ: Մուրացիկը յանկարծ վեր վերցուց աչքը, ուղղակի ժան Վալթանի նայեցաւ, յետոյ անմիջապէս վար նայեցաւ դարձեալ: Փայլակի մը պէս տեղի ունեցաւ այս շարժումը, և ժան Վալթան սարսուցեցաւ: Կարծես թէ կանթեղին նշոյլով տեսածը չէ թէ ձեր ժամկոչին հանդարտ և բարեպաշտ դէմքն էր, այլ ահարկու եւ ծանօթ կերպարանք մը: Այս կերպարանքը ժան Վալթանի վրայ այնպիսի տպաւորութիւն մը ըրաւ որու նմանը մարդս կը կրէ երբ մութին մէջ յանկարծ վագրի մը հետ կը գտնուի դէմ առ դէմ: Ահաբէկ եւ քար կտրած ետ քաշուեցաւ, չհամարձակելով ոչ շունչ առնելու, ոչ խօսելու ոչ մնալու, ոչ փախչելու, եւ մուրացիկանին նայելով քուրջով մը ծածկուած գլուխը վար առած էր եւ կարծես ա՛լ չէր գիտէր անոր հոն ըլլալը: Այս տարօրինակ միջոցին բնագոյնը ստիպեց ժան Վալթանը խօսք չարտաբերելու:

Մուրացիկը ամէն օրուան մուրացիկին հասակը, միեւնոյն հնոտիննորը, միեւնոյն երեւոյթն ունէր:

— Վա՛շ, ըսաւ ժան Վալթան, յիմա՞ր եմ, երա՞զ կը տեսնեմ, ի՞նչ կ'ընեմ. անկարելի բան: Եւ սաստկապէս խօոված տուն դարձաւ:

Հազիւ հազ կը համարձակէր ինքնին ըսելու թէ ժամկէրին դէմքն էր այն դէմքը զոր տեսնել կարծած էր:

Գիշերը այս մասին երբ սկսաւ խորհիլ, ցաւեցաւ մարդուն հարցումներ ըրած չըլլալուն համար որպէս զի ստիպէր անգամ մըն ալ գլուխը վերցնելու: Հե-

տեւեալ օրը գիշերուան մօտ միջոցին նորէն այն տեղէն անցաւ:

Մուրացիկը տեղն էր: Բարի լոյս ձերուկ, ըսաւ համարձակօրէն ժան Վալթան դրամ մը տալով անոր: Մուրացիկանը գլուխը վերցուց և ցաւագին ձայնով մը ըսաւ:— Ծնորհակալ եմ, բարեսիրտ տէր:— Նոյնիսկ ժամկոչն էր պատասխանողը:

Ժան Վալթան կատարելապէս հանդարտելով սկըսաւ խնդալ. — Ի՞նչպէս կարծեցի թէ ժամկէրն էր հոն տեսածս: Միթէ ամէն բանէ ետք հիմակ ալ ա՛չքս կը չլանայ, ըսաւ մտովին, և ալ չմտածեց այս իրողութեան վրայ:

Քանի մը օրէն ետք գիշեր մը ժամը ութին միջոցները երբ իր սենեակին մէջ Գօզէթին դասը հեգեւ կուտար բարձրաձայն, տունի դրան բացուիլը ու գոցուիլը լսեց: Այս բանը տարօրինակ երեւցաւ ժան Վալթանին: Իրմէ զատ տունին մէջ միայն պառաւը կը բնակէր, որ ճրագ չվառելու համար մութին կը պառկէր միշտ: Ժան Վալթան նշան բրաւ Գօզէթին որ լո՛ւ, Լսեց որ մէկը սանդուխէն վեր կ'ելնէր: Հարկաւ վեր ելլողը պառաւը կրնար ըլլալ, որ թերեւս հիւանդ ըլլալով դեղարան մը գացած էր: Ժան Վալթան մտիկ ըրաւ: Քայլը ծանր էր և այր մարդու մը քայլին պէս ձայն կը հանէր. բայց պառաւը հաստ մուծակներ կը հագնէր, և պառաւի մը քայլը միայն ամենէն աւելի կրնայ այլ մարդու մը քայլին նմանիլ, Բայց ժան Վալթան իր կրակը մարեց:

Գօզէթը անկողինը զրկած էր, խիւտ ցած ձայնով ըսելով. — Առանց ձայն ձուն հանելու պառկէ կամաց մը, և մինչդեռ մանկուհիին ճակատը կը համբուէր, սանդուխին վրայէն լսուած քայլերը դադարած էին:

Ժան Վալթան կոնակը դուռին դարձնելով լռիկ

և անշարժ իր աթոռին վրայ կեցաւ ուր նստած էր և ուրկէ ելած չէր, և մութին իր շունչն ալ բռնեց: Բաւական երկար ժամանակէ մը ետք ա՛լ բան մը չի լսելով ետեւը դարձաւ առանց չչուկ մը հանելու, և դէպի սենեակին դուռը նայելու միջոցին կղպակին ծակէն լոյս մը տեսաւ: Այս լոյսը աղէտալի աստղի մը կը նմանէր դուռը և պատը պաշարող մթութեան մէջ: Յայտնի էր թէ դուռին առջեւ մարդ կար որ ձեռքը ճրագ մը բռնած էր և մտիկ կ'ընէր:

Քանի մը րոպէէն ետք լոյսը աներեւոյթ եղաւ, բայց ոտքի թփոտում մը չլսուեցաւ բնաւ, ուստի ներքի էր ենթադրել թէ դուռին քով մտիկ ընելու եկողը մուծակները հանած էր:

Ժան Վալժան առանց վրան փոխելու անկողին նետուեցաւ, և մինչեւ առաւօտ չկրցաւ աչքը խփել:

Առտուն կանուխ յոգնութենէն թմրելով նիրհելու միջոցին դուռի մը ձոննչը լսեց և արթնցաւ, այս դուռը փողին ներքնակողմեան սենեակներէն մէկուն դուռն էր որ կը բացուէր. ժան Վալժան միեւնոյն մարդուն քայլը լսեց որ առջի օրը սանդուխէն վեր ելած էր: Քայլը կը մօտենար, անմիջապէս վար իջաւ անկողինէն և աչքը կղպակին բաւական մեծ կակ ծակին վրայ դրաւ, յուսալով որ պիտի տեսնէր այն անձը որ գիշերը տունը մտած էր եւ դուռին քով գալով մտիկ ըրած էր: Իրօք մարդ մըն էր այն անձը որ այս անգամ առանց կանգ առնելու ժան Վալժանի սենեակին առջեւէն անցաւ: Փողոցը տակաւին չատ մութ լլլալով իր դէմքը կարելի չէր նշմարուիլ. բայց մարդը երբ սանդուխին քով հասաւ, արտաքին լոյսի ճառագայթ մը երեւան հանեց զայն իբր շքանկար մը, և ժան Վալժան կռնակէն կատարելապէս տեսաւ զայն: Մարդը բարձրահասակ էր, երկայն թիկնոց մը հագած, եւ թեւին տակ բիր մը ունէր: Ժավէրի զարհուրելի կերպարանքն էր այն:

Ժան Վալժան կրնար անգամ մըն ալ տեսնել զայն պուլվարին վրայ նայող պատուհանէն: Բայց հարկ պիտի ըլլար պատուհանը բանալ. չհամարձակեցաւ բանալու:

Յայտնի էր թէ այն մարդը բանալիով մը եւ իբր իր տունը մտած էր: Ո՞վ տուած էր այս բանալին, ի՞նչ կը նշանակէր այս բանը:

Առտուն ժամը եօթնին երբ պառաւը հաւքտուկ ընելու եկաւ, ժան Վալժան թափանցուն նայուածքով անոր նայեցաւ, բայց հարցուփորձ չբրաւ: Պառաւը աւելու միջոցին բաւ:

— Պարոնը գուցէ լսեց թէ այս գիշեր մարդ մը եկաւ տունը:

Այս պուլվարին վրայ երեկոյեան ժամը ութը ամենախտարին գիշեր կը սեպուի պառաւներու համար:

— Աղէկ ըսիր, այո՛, լսեցի, պատասխանեց բնական ձայնով մը: Ո՞վ էր եկողը:

— Նոր վարձաբնակ մը, ըսաւ պառաւը:

— Ի՞նչ է անունը:

— Լաւ մը չգիտեմ: Տիւմօն կա՛մ Տօմօն է, կամ անոր նման անուն մը:

Պառաւը իր կուզի աչերուն նման պզտիկ աչերովը ժան Վալժանին նայեցաւ եւ պատասխանեց.

— Ձեզի պէս հաստու եմ:

Պառաւը գուցէ ամենեւին դիտաւորութիւն մը չունէր: Ժան Վալժան կարծեց սակայն թէ դիտաւորութիւն մը ունէր ան:

Երբ պառաւը գնաց, պահարանի մը մէջ գտնուած հարիւր ֆրանքի չափ դումարը առաւ, ծրար մը ըրաւ եւ գրպանը դրաւ:

Ծրարը կանկուլ միջոցին թէեւ զգուշութիւն ըրաւ որպէս զի ստակ խառնուիլը չլսուի, հինգ ֆը-

րանքնոց մը ձեռքէն փախաւ եւ գետինը տախտակին վրայ ինկաւ ձայն հանելով: Երեկոյեան ժամանակ վար իջաւ եւ ուշադրութեամբ պնւլվարին ամէն կողմն ալ նայեցաւ. մարդ մը չտեսաւ: Պուլվարը բոլորովին ամայի կ'երեւէր, թէեւ ստոյգ է թէ ծառերուն ետեւը կրնար սարդ պահուիլ:

Նորէն վեր ելաւ:

— Եկու ըսաւ Գոզէթին:

Ձեռքէն բռնեց եւ երկուքը մէկ դուրս ելան:

ՎԵՐՋ Դ. ՀԱՏՈՐԻՆ

«Ազգային գրադարան

NL0315420

